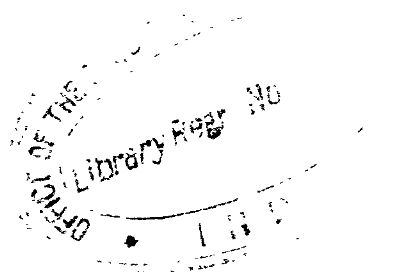
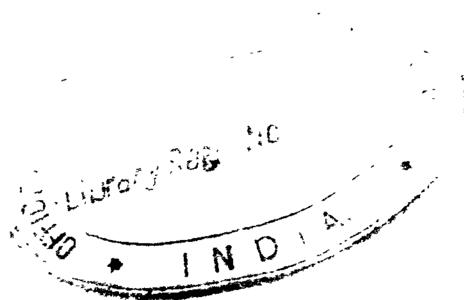

Library Reg. No
INDIA

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

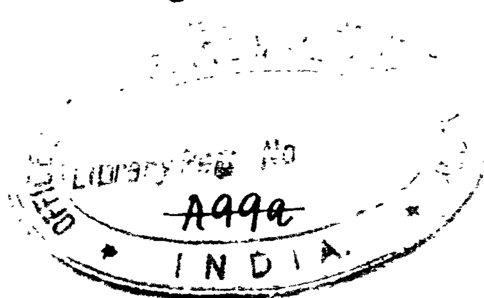
OUDHEIDKUNDIG VERSLAG 1921

Uitgegeven door het

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

WELTEVREDEN
ALBRECHT & Co.

's-HAGE
M. NIJHOFF

1922

INHOUD

LIJST DER PLATEN

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

EERSTE KWARTAAL 1921.

§ 1. *Personeel.*

Op 26 Januari legde Dr. F. D. K. Bosch de betrekking van Dienstchef neer, waarop den 31sten dienaanvolgende ondergeteekende, bij Gouvernements Besluit van 13 Januari No. 3 met de waarneming dier betrekking belast, het beheer over den Oudheidkundigen Dienst weder op zich nam.

Na een afwezigheid van ruim vijf jaar tijdelijk op zijn oude plaats teruggekeerd wil ondergeteekende niet nalaten, er ook hier zijn voldoening over uit te spreken dat hij, dank zij de medewerking van Z. E. den minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Heeren Curatoren der Rijksuniversiteit te Leiden in de gelegenheid is gesteld om aan het verzoek zich gedurende deze maanden met de leiding van de oudheidkundige werkzaamheden te belasten, gevolg te geven. Bij een tak van dienst, waar het wetenschappelijk onderzoek een zóó voorname plaats inneemt, moet een nauw contact tusschen de verzamelaars en bewerkers van het nieuwe oudheidkundige materiaal eenerzijds, en de academische vertegenwoordigers der desbetreffende studievakken andererzijds, voor beide partijen van groot belang zijn.

Bij besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 10 Maart No. 9197/V werd Mej. Dr. M. A. Muusses ter mijner beschikking gesteld om tijdelijk met oudheidkundige werkzaamheden te worden belast. Mej. Muusses, aan wie bij dezerzijdsch Besluit van 19 Maart No. 2177 de werkzaamheden van adjunct-oudheidkundige werden opgedragen, aanvaardde op 21 Maart haar betrekking.

Tot teekenaar der tweede klasse werd bij Besluit van 26 Februari No. 2137 benoemd Mas Saridjo, die werd toegevoegd aan den Bouwkundigen Inspecteur.

§ 2 *Reizen.*

Ondergeteekende ondernam in Maart een dienstreis naar Boroboedoer en Soerakarta, in welke laatste residentie de Inspecteur hem bij bezoeken aan Soekoeh en Tjandi Lawang vergezelde.

De Bouwkundige Inspecteur bezocht geregeld Prambanan en Ngawèn in verband met de daar plaats hebbende werkzaamheden en begaf zich naar Koedoes ter beoordeeling van eventueele maatregelen tot herstel van de moskee aldaar.

De Inspecteur Van Stein Callenfels begaf zich eind Januari naar Weltevreden, bezocht in den loop van Februari eenige Oost-Javaansche tempels, en scheepte zich vervolgens in naar Bali, tot nader onderzoek van daar aanwezige koperplaten; op die laatste reis vergezelde hem de fotograaf-teekenaar, die eveneens voor eenigen tijd te Weltevreden vertoefde.

De Adjunct-Bouwkundige Inspecteur bezocht de in § 5 genoemde heiligdommen en nam te Soerabaja de noodige maatregelen voor het in § 10 besproken overbrengen van den grafsteen van Carel Reyniersz.

§ 3. *Publicaties.*

Als derde deel in de Serie der oudheidkundige monographieën verscheen in Nederland een „Archaeologische Beschrijving van Barabudur" door ondergeteekende, welke te zijner tijd door een Bouwkundige Beschrijving van de hand van den Heer T. van Erp gevolgd zal worden. Een eveneens in Regeeringsopdracht door ondergeteekende samengestelde „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst" zag desgelijks in het afgeloopen kwartaal te 's Gravenhage het licht.

Hier te lande werd gepubliceerd het Oudheidkundig Verslag over het derde en vierde kwartaal 1920, terwijl het Gouvernements Besluit van 5 Maart No. 38 machtiging verleende tot den druk eener derde, bijgewerkte, editie van de „Korte Gids voor den Borobudur".

§ 4. *Geschenken.*

Ontvangen werden voor de bibliotheek: Archaeological Survey of India, Annual Report 1914—15; Part I van A.R. 1917—18; Memoir No. 3 (Talamana or Iconometry, by Gopinatha Rao).

L. C. Westenenk, De Hindoe-Javanen in Midden- en Zuid-Sumatra;

J. Scholte, De Slametan Entas-Entas der Tenggereezen en de Memukur-ceremonie op Bali; beide overdrukken uit de Handelingen van het eerste Congres voor de Taal-, Land- en Volkenkunde te Solo.

Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel 59, afl. 5.

Djawa, 1ste jaargang, afl. 1.

§ 5. *Bescherming van monumenten en nieuwe opnamen.*

Het Bureau van den Oudheidkundigen Dienst is geen beschermd monument; ondergeteekende kon constateeren, dat er juist boven zijn schrijftafel nog precies hetzelfde lek is als zes jaar geleden. Ook verder is het Bureau door de geringe ruimte geheel ongeschikt.

In de oudheidkundige afdeeling Midden-Java werd door den Bouwkundigen Inspecteur voortgegaan met de restauratie-maatregelen van den Çiwa-tempel te Prambanan. Waar ondergeteekende zich sedert zijn ambtsaanvaarding in 1910 op het standpunt heeft gesteld, dat restauratiemaatregelen als regel niet verder behooren te gaan dan het monument voor verval te behoeden, en de thans te Prambanan

Kralensnoer uit praehistorisch graf in Djěmběr.

ondernomen werkzaamheden een veel wijder strekking hebben, waarvan de noodzakelijkheid niet algemeen zal worden ingezien, acht ondergeteekende het ter voorkoming van misverstand gewenscht te verklaren, dat hij allerminst van inzicht veranderd is en het voortzetten van het werk te Prambanan ook onder zijn beheer slechts voortvloeit uit de overweging, dat een stopzetten van dit werk en opdracht van andere werkzaamheden aan het betrokken personeel, met de zekerheid, dat als ondergeteekende over eenige maanden vertrokken is, het werk te Prambanan opnieuw zal worden opgevat, neer zou komen op een ontwrichting van den dienst, die bovendien aanzienlijke financieele offers zou kosten. Tot een dergelijke demonstratie acht ondergeteekende zich niet geroepen, ook al wenscht hij de verantwoordelijkheid voor de restauratie van Prambanan niet te dragen. Het spreekt overigens vanzelf, dat verschil van principieel standpunt samen kan gaan met groote waardeering voor de technische bekwaamheid en scherpzinnigheid van den betrokken Inspecteur.

Bijzonderheden over den verrichten arbeid kunnen wegens ziekte van den Bouwkundigen Inspecteur op het oogenblik nog niet gegeven worden. In plaats daarvan vindt men als Bijlage B een reeds vroeger geschreven bijdrage van zijn hand. Ook inzake de moskee te Koedoes zal in een volgend verslag gerapporteerd worden.

Door den Fotograaf-teekenaar werden, onder instructie van den Bouwkundigen Inspecteur, de opnamen te Gĕdong Sanga voortgezet.

De Bouwkundige Adjunct-Inspecteur beëindigde de werkzaamheden aan Tjandi Sawĕntar, waaromtrent men het kort verslag in Bijlage C kan raadplegen.

Aan Tjandi Bangkal moest het werk wegens de hevige regens, die telkens de geheele omgeving en tempelterrein onder water zetten, half Februari gestaakt worden. Er zal getracht worden door middel van indijking het onderloopen voortaan te voorkomen.

Verder werden in de oudheidkundige afdeeling Oost-Java gecontroleerd de tjandi's Soembĕrdjati, Kalitjilik, Bajalangoe, Sanggrahan, Djadi, Selamangleng (grot), Singasari, Toempang, Kidal, Wringin-lawang, Badjang-ratoe en Tikoes. Omtrent deze monumenten valt niets bijzonders op te merken.

De tjandi's Badjang-ratoe, Wringin-lawang, Tikoes, Derma, Pari, Goenoeng-gangsir, Toempang, Kidal en Singasari werden onder toezicht van den opzichter schoongemaakt; bij Soembĕrdjati en Kalitjilik werden toegangshekken en wegwijzers geplaatst.

De Heer A. Muhlenfeld, Assistent-Resident van Loemadjang, deed mij een opstel over de ruïnen van Koetarĕnon toekomen, hetwelk als bijlage F hierachter is afgedrukt.

§ 6. *Vondsten.*

De Resident van Palembang deed mededeeling van de vondst van een koperen schotel en gouden vingerring, beide met symbolische figuren, bij een afgraving in de rijstpolders bij Tandjoeng Radja, waar eveneens oude kruiken, vazen, bordscherven enz. werden aangetroffen. Van den Controleur van Malang werden afteekeningen

ontvangen van eenige inscripties uit het district Ngantang, waarbij waren een steenen pot met jaartal 1046 (?) uit desa Daoeman, een paaltje met sukacitta uit desa Watoekidoel, en een pyramide-vormige steen met malaṇḍĕp uit desa Tojomĕrto. Deze laatste steen staat boven een spuier (doorboord steenblok met vrouwenfiguur), terwijl ter plaatse ook nog een vierzijdige steen met poortfiguren en een verweerd, gegloried tweearmig mannebeeldje met los hoofd aanwezig zijn.

Van bijzonder belang zal waarschijnlijk een vondst blijken te zijn, gerapporteerd door den sectie-ingenieur S. V. Joekes van de Irrigatie-afdeeling Pĕkalan-Sampean. Aan den weg van Garahan naar Mrawan werden een tweetal door steenen gedekte, vermoedelijk praehistorische graven geopend, die beiden eenige fraaie gekleurde kralen opleverden; het eerste bovendien nog een scherf aardewerk en kiezen. De kralen uit één der graven, tot een snoer vereenigd, zijn op bijgaande plaat gereproduceerd. Een derde steen, gelijkend op die, waaronder deze beide vondsten plaats hadden, is nog aanwezig; dit graf zal onder toezicht van den Adj. Bouwk. Inspecteur nader onderzocht worden. In het algemeen komt het ondergeteekende voor dat de praehistorische oudheden in Java's Oosthoek (en in aansluiting daaraan die op de kleine Soenda eilanden) meer belangstelling verdienen, dan hun tot dusver ten deel is gevallen. Maatregelen om hieraan tegemoet te komen, zijn in voorbereiding.

Op een merkwaardig bronzen beeldje van Çiwa en Pârwatî, in de afdeeling Wonosobo voor den dag gekomen en aangeboden aan het museum van het Bataviaasch Genootschap, zal in een ons toegezegd artikel, hetzij in een der volgende Oudheidkundige Verslagen, hetzij in een van 's Genootschaps andere publicaties, worden teruggekomen.

Naar een door Pangeran Hadiwidjojo te Solo ontdekten baksteenbouw in de buurt van Sragen zal een onderzoek worden ingesteld.

§ 7. *Epigraphie en iconographie.*

Ingevolge uit Nederland overgebracht verzoek wordt voor het historisch onderzoek te Leiden een zoo volledig mogelijk stel afprenten van oude Javaansche steen-inscripties en koperplaten vervaardigd.

De Heer J. P. Moquette zet zijn bewerking van in Atjeh verzameld epigraphisch materiaal geregeld voort.

Als Bijlage D is hierachter opgenomen een studie van den Heer Van Stein Callenfels over de beteekenis der reliefs op de achterzijde van Tjandi Kĕḍaton, als Bijlage E een van R. Ng. Poerbatjaraka over eenige kwesties rakende het heiligdom van Simping.

§ 8. *Musea en verzamelingen.*

Het beheer der archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap gaat uit den aard der zaak buiten den Oudheidkundigen Dienst om, al heeft deze in de practijk ook nog zooveel met het Museum te maken. Toch mag ook te dezer plaatse wel geconstateerd worden, hoe betreurenswaardig het is, dat deze ongemeen

rijke collectie zoo weinig tot haar recht komt: een wetenschappelijke catalogus ontbreekt nog steeds en van den inhoud der verzameling is nog slechts een bedroevend klein gedeelte gepubliceerd. Een en ander is het natuurlijk gevolg van de omstandigheid, dat de eenige personen, op wie voor verzorging en verwerking van het materiaal een beroep kan worden gedaan, de reeds met ander werk overkropte ambtenaren van den Oudheidkundigen Dienst zijn. In het belang van het wetenschappelijk onderzoek dient met kracht te worden aangedrongen op de eenige mogelijke oplossing: de aanstelling van een geschoold archaeoloog, wiens taak uitsluitend in het Museum ligt.

§ 9. *Fotografieën.*

Bijlage A vermeldt de gedurende dit kwartaal ingeschreven negatieven; zij hebben hoofdzakelijk betrekking op Bali.

Met den Heer Ananda K. Coomaraswamy werd overleg gepleegd in zake het afstaan van een representatief stel foto's van Javaansche oudheden ten behoeve van het Museum of Fine Arts te Boston.

§ 10. *Nederlandsche oudheden.*

De werkzaamheden tot restauratie van de Portugeesche Buitenkerk te Batavia hadden onder leiding van den Heer A. W. Jansz geregeld voortgang.

Op verzoek van den (nu afgetreden) Gouverneur-Generaal werd de grafsteen van diens voorganger Carel Reyniersz met medewerking van den Resident van Soerabaja en na bekomen toestemming van de Gemeenteraad, van het kerkhof Kěmbang-Koening aldaar overgebracht naar Batavia, waar hij een plaats zal vinden aan de gerestaureerde Buitenkerk.

Met bijzondere voldoening kan ten slotte melding worden gemaakt van een aanbod van den Heer W. F. van den Broeke te Bandaneira. Door de gewaardeerde tusschenkomst van Mr. F. D. Holleman te Amboina, stond genoemde Heer den bekenden steenen pilaar van Groot Banda (Lontoir) met dubbel opschrift, waarvan het historisch belang hier niet nader behoeft te worden betoogd, ter bestudeering door den Oudheidkundigen Dienst en latere plaatsing in het Museum te Batavia af. Wanneer de steen zal zijn aangekomen, zal er verder over gerapporteerd worden; voorloopig worde den Heer van den Broeke bijzondere erkentelijkheid betuigd voor zijn waardevolle schenking.

§ 11. *Programma voor het volgend kwartaal.*

Ondergeteekende stelt zich voor een dienstreis te ondernemen naar Midden- en Oost-Java en naar Bali, waarbij hij zich, voorzoover gewenscht, door de betrokken Inspecteurs van den dienst zal doen vergezellen.

De Bouwkundige Inspecteur zal, indien zijn gezondheidstoestand dat toelaat, de werkzaamheden te Prambanan en te Ngawèn voortzetten, en den blijkens § 5 bij Sragen ontdekten baksteen-tempel onderzoeken. De Adj. Bouwkundige Inspecteur

maakt een aanvang met de behandeling van de overblijfselen te Ploembangan, en zal zich met de grafvondsten bij Garahan bezig houden; de Inspecteur Van Stein Callenfels zal zijn opsporingen op Bali ten einde brengen.

Aan den toegevoegden ambtenaar Van de Wall en den fotograaf-teekenaar De Vink is opgedragen een voorloopige opname, gedurende de maanden April tot Juli, van de oudheden uit den Compagniestijd in de residenties Amboina en Ternate, terwijl de bouwkundige opzichter Van Coolwijk met werkzaamheden in den Oosthoek van Java zal worden belast.

Het Wd. Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,

N. J. KROM.

Batavia, 1 April 1921.

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET EERSTE KWARTAAL 1921

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5476	24 × 30	Pĕgoejangan onderafd. Badoeng (Bali)	Beschreven koperen plaat (ontvangen van den Controleur van Den Pasar).
5477	„	Klandis, onderafd. Boeleleng.	Beschreven koperen platen.
5478	„	Idem	Idem
5479	„	Idem	Idem
5480	„	Poera Kĕhĕn, onderafd. Gianjar.	Idem
5481	„	Idem	Idem
5482	„	Idem	Idem
5483	„	Joelak, onderafd. Boeleleng.	Idem
5484	„	Idem	Idem
5485	„	Idem	Idem
5486	„	Idem	Idem
5487	„	Idem	Idem
5488	„	Idem	Idem
5489	„	Poera Batoer, Goblek, onderafd. Boeleleng.	Idem
5490	„	Idem	Idem
5491	„	Idem	Idem
5492	„	Idem	Idem
5493	„	Idem	Idem
5494	„	Idem	Idem
5495	„	Idem	Idem
5496	„	Idem	Idem
5497	„	Batoer, onderafd. Gianjar.	Idem
5498	„	Idem	Idem
5499	„	Idem	Idem
5500	„	Idem	Idem
5501	„	Idem	Idem
5502	„	Idem	Idem
5503	„	Idem	Idem
5504	18 × 24	Idem	Idem
5505	„	Idem	Idem
5506	„	Idem	Idem
5507	„	Idem	Idem
5508	„	Idem	Idem
5509	„	Idem	Idem
5510	„	Idem	Idem
5511	„	Idem	Idem
5512	24 × 30	Badoeng, onderafd. Badoeng.	Idem
5513	„	Idem	Idem

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5514	24 × 30	Badoeng, onderafd. Badoeng.	Beschreven koperen platen.
5515	„	Idem	Idem
5516	„	Idem	Idem
5517	„	Idem	Idem
5518	„	Idem	Idem
5519	„	Idem	Idem
5520	„	Troenjan, onderafd. Gianjar.	Idem
5521	„	Idem	Idem
5522	„	Idem	Idem
5523	„	Idem	Idem
5524	„	Idem	Idem
5525	„	Idem	Idem
5526	„	Idem	Idem
5527	„	Idem	Idem
5528	„	Sĕmbiran onderafd. Boeleleng	Idem
5529	„	Idem	Idem
5530	„	Idem	Idem
5531	„	Idem	Idem
5532	„	Idem	Idem
5533	„	Idem	Idem
5534	„	Idem	Idem
5535	„	Idem	Idem
5536	„	Boeahan, onderafd. Gianjar.	Idem
5537	„	Idem	Idem
5538	„	Idem	Idem
5539	„	Idem	Idem
5540	„	Idem	Idem
5541	„	Idem	Idem
5542	„	Idem	Idem
5543	„	Idem	Idem
5544	„	Idem	Idem
5545	„	Idem	Idem
5546	„	Idem	Idem
5547	„	Idem	Idem
5548	„	Idem	Idem
5549	„	Idem	Idem
5550	„	Krambitan, (onderafd. Tabanan.	Idem
5551	„	Gianjar (onderafdeeling)	Idem
5552	„	Idem	Idem
5553	„	Idem	Idem
5554	„	Idem	Idem
5555	„	Idem	Idem
5556	„	Idem	Idem
5557	„	Idem	Idem
5558	„	Idem	Idem
5559	„	Idem	Idem
5560	„	Idem	Idem

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5561	24 × 30	Gianjar (onderafdeeling).	Beschreven koperen platen.
5562	„	idem	idem
5563	„	idem	idem
5564	„	idem	idem
5565	„	idem	idem
5566	„	idem	idem
5567	18 × 24	Boeleleng (Bali)	Gambang-spel(muziekinstrument)
5568	„	idem	id. (id.)
5569	„	idem	id. (id.)
5570	9 × 8	Moesi Oeloe, res. Palembang thans Mus. Bat. 247.	Steenen beeld van Awalokiteçwara.
5571	„	Solok, afd. en res. Djambi thans Mus. Bat. 233a.	Steenen beeld van Boeddha.
5572	„	Panoendan, distr. Soebah, afd. Batang res. Pekalongan, thans Mus. Bat. 4547.	Steenen Yoni met lingga.
5573	9 × 11	Sepaoek, afd. Sintang, res. Westerafd. van Borneo.	Lingga met menschenhoofd en bas-relief.
5574	„	idem	Zelfde van den anderen kant.
5575	„	idem	Fragment (lingga-voetstuk?).
5576	„	idem	Zelfde van den anderen kant.
5577	18 × 24	Lingga wangi, Tji Pada, Tji Pela, Tjakrawati en Tjikapoendoeng, allen Preanger, thans Mus. Bat. Nos. 465k, 480k, 465h, 465b, 465d, 465j, 465b.	Polynesische beelden.
5578	„	Onbekend, thans in het bezit van den Prangwĕdana te Soerakarta.	Wajang figuren (verschillende typen van Baṭara-Goeroe).
5579	„	idem	id. id.
5580	„	idem	id. (Mintaraga).
5581	„	Zuid Nieuw Guinea, thans Mus. Ethnogr. Verz. Nos 10498, 10499, 16290.	Steenen werktuigen (bijlen).
5582	„	id. id. Nos. 16273, 16282, 17620.	Wapens (knotsen).
5583	„	id. id. Nos. 16287, 16289, 13734 en 13736.	id. id.
5584	„	id. id. No. 14025.	Werktuig om sago te kloppen.
5585	„	id. id. Nos. 13720, 14025.	Werktuigen om sago te kloppen.
5586	„	Noord Nieuw Guinea, thans. Ethnogr. Verz. Nos. 6916, 15608.	Slaaptoestellen.
5587	„	Nieuw Guinea, thans Ethnogr. Verz. No. 3180, 16417, 6984 en 6983.	Slaaptoestel en hoofdsteunsels.
5588	„	id. id. Nos. 15940.	Danshoed.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5589	18 × 24	Nieuw Guinea, thans Ethnogr. Verz. No, 15326, 15327 en 15324.	Beelden.
5590	„	id. id. No. 7058, 17632 en 6892.	Schedelkorwars.
5591	„	id. id. No. 15376, 15374 en 15375.	Schedelmaskers.
5592	„	Lombok thans Ethnogr. Verz. No. 8156 L:	Deur met snijwerk en relief, afkomstig van den tempel tegenover de Majora te Tjakranagara.
5593	„	Bali thans Ethnogr. Verz. No.	Fragment van sterrekundige figuren.
5594	„	id. id. No. 17949, 13966, 17629k en 17628.	Santi, sangkoe, sesirat, en tĕhĕnan (offermandje) alles van Chin. koperen duiten (kepengs) door witte draden aan elkaar gehecht.
5595	„	id. id. No. 17629 a — k	Altaar voor een Siwa-priester.
5596	„	id. id. No. 11826 a — m	Altaar (rarapan) voor een Boedhapriester.
5596a	„	id. id.	id. id.
5597	„	id. id. No. 17829	Menschelijke figuur (soekat of oekoer) van aan strengen met wit garen geregen Chin. duiten (kepengs).
5598	„	id. id. No. 17903 a — e	Kadjang (model) wit dekkleed met mystieke syllaben beschilderd.
5599	„	id. id. No. 17903. c — e	id. id.
5600	„	id. id. No. 17902	Aarden pot (pajoek) in gebruik bij lijkverbranding.
5601	„	id. id. No. 16, Gids schatkamer p. 48.	Schaal, gedreven goud, Vorstelijk waardigheidsteeken.
5602	„	id. id. No. 5. Gids schatkamer p. 48.	Danskroon, gedreven goud met loovers en oorsieraden, robijnen in den voorhoofdsband.
5603	„	id. id. id.	id. id.
5604	„	id. id. id.	id. id.
5605	„	id. id. No. 10110	Draagstoel (pangogongan) waarmede godenbeeldjes in feestelijken optocht naar het zeestrand gedragen worden.
5606	„	id. id. id.	id. id.
5607	„	id. id. No. 17853	Draagstoel (djempana) id. id.
5608	„	id. id. No. 17896	Pĕnoekoep (steenen bas-relief van Baṭara Indra.
5609	„	id. id. No. 10918	Houten beeld (togog) voorstellende de kleederdracht van een Siwapriester.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5610	18 × 24	Bali thans Ethnogr. Verz. No. 10918.	Houten beeld (togog) voorstellende de kleederdracht van een Siwapriester.
5611	„	id. id. No. 6. Gids schatkamer p. 42.	Houten beeld met zilver beslagen, voorstellende een pĕdanda (priester) in vol ornaat.
5612	„	id. id. No. 14953, 14949, 14956 en 14957.	Wajang-poppen (van op ijzeren geraamten bevestigde Chin. duiten).
5613	„	id. id. id.	id. id.
5614	„	id. id. id.	id. id.
5615	„	id. id. No. 14963.	Goenoengan, babat op kajon (van op ijzeren geraamten bevestigde Chin. duiten).
5616	„	id. id. No. 14963.	id. id.
5617	„	id. id. No-Gids schatkamer p. 69	Draken-koppen (houtsnijwerk).
5618	24 × 30	id. id. id.	id. id.
5619	„	id. id. id.	id. id.
5620	„	Badoeng (Bali) thans Ethnogr. Verz. No. 3456 en 7 Gids schatkamer p. 58	Effigie-plankjes, bloemhoudertjes, sĕkaroera en mesjes.
5621	18 × 24	id. id. No. 1 Gids schatkamer p. 58.	Menschelijke figuur (soekat of oekoer) met gouddraad aan elkaar verbonden goudplaatjes.
5622	„	Blitar later Jogja 159, thans Mus. Bat. No. 5793.	Steenen beeld van een brahmaan.
5623	„	Onbekend thans Mus. Bat. No. 301a.	Steenen beeld van een rĕshi.
5624	„	Coll. Scheepmaker thans Mus. Bat. No. 72.	Steenen beeld van een asceet.
5625	„	Madioen thans Mus. Bat. No. 222.	Steenen beeld van een tempelwachter.
5626	„	Madioen thans Mus. Bat. No. 221.	id. id.
5627	„	Onbekend thans Mus. Bat. No. 264 j.	Onbekend steenen mannenbeeld.
5628	„	Onbekend thans Mus. Bat. No. 310.	Onbekend steenen vrouwenbeeld.
5629	„	Onbekend thans Mus. Bat. No. 311.	Onbekend steenen mannenbeeld.
5630	„	id.	Zelfde beeld van ter zijde.
5631	„	Atjeh thans Mus. Bat. No. 248.	Kop van een steenen Awalokiteçwara.
5632	„	Coll. Scheepmaker thans Mus. Bat. No. 306.	Kop van een steenen godenbeeld.
5633	„	Portibi, res. Tapanoeli thans Mus. Bat. No. 103.	Kop van een steenen Çiwa als Kâla.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5634	18 × 24	Semarang, thans Mus. Bat. No. 302.	Kop van een steenen mannenbeeld.
5635	„	Modjopanggoeng (Coll. Dinger) res. Kediri, thans Mus. Bat. No. 5643.	Steenen beeld van Laksmī (?) als spuier.
5636	„	Coll. Scheepmaker, thans Mus. Bat. No. 288.	Onbekend steenen vrouwenbeeld, met stralenkrans.
5637	„	Poetjong, distr. Ngantang, afd. Malang, thans Mus. Bat No. 377.	Steenen urn (geopend).
5638	„	id. id.	Steenen urn (gesloten).
5639	„	Coll. Han Hok Ping, thans Mus. Bat. No. 356 a.	Steenen vijzel met stamper.
5640	„	Temanggoeng, res. Kedoe, thans Mus. Bat. No. 368.	Steenen waterkruik op voetstuk.
5641	„	Kediri, thans Mus. Batavia No. 262 b.	Onbekend steenen vrouwenbeeld.
5642	„	Coll. Han Hok Ping, thans Mus. Bat. No. 276 c.	Onbekend steenen mannenbeeld.
5643	„	Onbekend, thans Mus. Batavia No. 276.	id. id.
5644	24 × 30	Garahan, distr. Majang, afd. Djember, thans Mus. Batavia No.	Kralen snoer (opgedolven uit een graf aan den weg van Garahan naar Mrawan).
5645	„	id. id.	id. id.
5646	„	Kloengkoeng (Zuid-Bali)	Padoeraksa Poeri Kloengkoeng,
5647	„	id. id.	id. (middendeur).
5648	„	id. id.	id. (linkerdeur).
5649	„	id. id.	id. (rechterdeur).
5650	18 × 24	id. id.	Ingang Poeri Kloenkoeng.
5651	„	id. id.	Poort in de poera van Gelgel.
5652	24 × 30	Oeboed (Zuid-Bali	Muziek-loods van den Poenggawa
5653	„	id. id.	Muziekinstrument (gamĕlan).
5654	„	id. id.	id. id.
5655	„	id. id.	id. id.
5656	„	id. id.	id. id.
5657	„	id. id.	id. id.
5658	18 × 24	id. id.	id. id.
5659	„	id. id.	id. id.
5660	„	id. id.	id. id.
5661	„	id. id.	id. id.
5662	„	(Redjeng Zuid-Bali)	Steenen beelden.
5663	„	id. id.	id. id.
5664	„	id. id.	id. id.
5665	„	id. id.	id. id.
5666	„	id. id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5667	18 × 24	Redjeng (Zuid-Bali)	Steenen beelden.
5668	„	id. id.	id. id.
5669	„	id. id.	id. id.
5670	„	id. id.	id. id.
5671	„	id. id.	id. id.
5672	„	id. id.	id. id.
5673	„	id. id.	id. id.
5674	„	id. id.	id. id.
5675	„	id. id.	Steenen vat in Poera Paser Djagat.
5676	24 × 30	Tampaksiring (Zuid-Bali)	Gezicht op het Klooster van boven
5677	„	id.	Ingang tot het Klooster.
5678	„	id.	id. id.
5679	„	id.	Inwendig van het Klooster.
5680	„	id.	Ingang rotskamer
5681	„	id.	id. id.
5682	„	id.	Nissen aan den rechteroever.
5683	„	id.	id. id. (zijkant).
5684	„	id.	id. aan den linkeroever.
5685	„	id.	id. id.
5686	„	id.	id. (rechter gedeelte)
5687	„	id.	id. id.
5688	„	id.	Nis-tempeltje met inscriptie.
5689	18 × 24	id.	id. detail inscriptie.
5690	„	id.	Onderstuk nistempeltje
5691	„	id.	Rots-doorgang.
5692	24 × 30	id.	Middenstuk van het Klooster.
5693	„	id.	id.
5694	„	id.	Spuiers.
5695	„	Perean (Zuid-Bali)	Tempel Poera Er Gangga.
5696	„	id.	id. id.
5697	„	id.	id. id.
5698	„	id.	id. id.
5699	„	id.	id. id.
5700	„	id.	id. id.
5701	18 × 24	id.	id. id. (detail).
5702	„	id.	id. id. id.
5703	„	id.	id. id. id.
5704	„	id.	id. id. id.
5705	24 × 30	Sangsit (Noord-Bali)	Poera Sangsit.
5706	„	id.	id.
5707	„	id.	id.
5708	18 × 24	id.	id. (detail).
5709	„	id.	id. id.
5710	„	id.	id. id.
5711	„	id.	id. id.
5712	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5713	18 × 24	Sawan (Noord-Bali)	Bovenlicht Poeri Ida Gde Oka, (houtsnijwerk).
5714	"	Sawan (Noord-Bali)	Deurpaneel Poeri Ida Gde Oka.
5715	"	Tabanan (Zuid-Bali)	Deurpaneel, huis Poenggawa Koeboe.
5716	"	id. id.	Houtsnijder te Djagaraga.
5717	"	id. id.	id. id.
5718	"	id. id.	Los bovenlicht te Djagaraga.
5719	"	Redjeng (Zuid-Bali)	Djempana (draagstoel).

EIGENAARDIGHEDEN VAN HINDOE-MONUMENTEN II

DOOR

P. J. PERQUIN.

Als om de een of andere reden een plaats van ouds als heilig bekend stond, was dit dikwijls een aanleiding, om op die plek de asch van een vorstelijk persoon bij te zetten met — als gevolg — de bouw van een tempel of heiligdom.

De drie volgende gevallen kunnen ter illustratie dienen.

Te Bojolangoe (Oost-Java) bevindt zich waarschijnlijk de graftempel van de grootmoeder van koning Hayam Wuruk; de plek, bekend onder den naam „Poenden Gilang" werd in 1917 ontgraven. Aan het Oudheidkundig Verslag (1917 eerste kw., bl. 5 sq.) ontleen ik over die ontgraving het volgende:

„De ringmuren werden van boven schoongemaakt, hetgeen tot een eigenaardige ontdekking leidde: toen nml. de losse steenen, de grond en de wortels verwijderd waren, gaf de bovenste laag aan de Noord- en Westzijde, ongeveer in het midden van de muurdikte, eene onderbreking in het verband te zien, die deed vermoeden, dat die muren niet in één periode waren opgebouwd. Om zekerheid te krijgen werd besloten een gedeelte van den muur aan de Westzijde, waar de buitenlagen toch reeds waren afgebrokkeld, laag voor laag af te breken; het resultaat was, dat een tweede ringmuur voor den dag kwam met pilaster- en paneelverdeeling; de paneelen zooals o.a. bij Batjem en Toeban gevuld met kruisvormige opleggingen" enz.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de *plaats*, waar het monumentje was opgericht, van grooter belang werd geacht dan het monumentje zelve; men bouwde een nieuw om het reeds bestaande, terwijl niet blijkt, dat men dien bestaanden bouw minderwaardig vond, want de algemeene verdeeling is ongeveer dezelfde gebleven en de nieuwere bouw is niet rijker en ook niet met ornament versierd.

Uit het verslag van Panataran (Oost-Java) citeer ik het volgende (Oudh. Versl. 1918, eerste kw., bl. 4).

„Gedurende het afbreken der ringmuren aan de terrassen van den hoofdtempel was een oudere baksteenbouw voor den dag gekomen. Ten einde een onderzoek te kunnen instellen, werd in Maart de vloer van het derde terras weggebroken, met dit resultaat, dat ook de binnenverdeeling aangetroffen werd; in hoeverre en op welke wijze men den lateren natuursteen-bouw in verband hiermede heeft opgetrokken, kon nog niet worden uitgemaakt" enz.

Of men den ouderen bouw niet rijk genoeg vond, dan wel eenvoudig uiting wenschte te geven aan nieuwere begrippen, komt er minder op aan: men wenschte *op dezelfde plek* te bouwen [1]).

[1]) Vergelijk foto's no. 3153, 3162 en 3168.

Wat het derde geval betreft, verwijs ik naar den zoogenaamden „mantel" van Tjandi Mĕndoet (Midden-Java), afgebeeld op foto No. 304. Het is wel zonderling, dat de bouwmeester de profileering van den ouderen baksteenbouw in den nieuwen natuursteenbouw overnam, dat hij een zelfde pilasterverdeeling maakte boven den geprofileerden voet en zelfs dezelfde hoogten aanhield van profielen en banden; een kenmerkend verschil vindt men slechts in de bloklijst in natuursteen en in de afwisselend in- en uitspringende baksteenlaag onder de halfronde lijsten.

Als men van de gedachte uitgaat, dat de *plek,* waar de baksteentempel stond, heilig was en dat men natuursteen voor kostbaarder hield dan baksteen, is de situatie niet zoo zonderling.

Uit de twee laatste gevallen kan tevens geconcludeerd worden, dat de bouwmeesters *bij voorkeur* gebruik maakten van natuursteen.

KORT VERSLAG

AANGAANDE DE WERKZAAMHEDEN TE SAWĔNTAR

DOOR

B. DE HAAN.

Gedurende het afgeloopen kwartaal werd de ontgraving en verdere werkzaamheden te Sawĕntar beëindigd. Nadat in Januari nog enkele decimeters waren afgegraven, totdat de oorspronkelijke hoogte van het tempelterrein bereikt was, werden de verschillende taluds afgewerkt en met graszoden belegd.

Bij de laatste afgraving kwamen nog een tweetal simpele baksteen-fundeeringen aan het licht. Beiden liggen ten Westen van den tempel. Het grootste ligt nagenoeg in de as van den tempel, het andere bevindt zich meer Zuidwaarts. Van beide bouwwerkjes rest niet meer dan een enkele fundeeringslaag. Aanteekening behoeft dan ook alleen, dat het meest Zuidelijke slechts een grondoppervlak heeft van ongeveer 0.60 cM. vierkant. Iets dergelijks dus als bij Soembernanas in den Zuid-Oosthoek gevonden werd.

Zooals reeds in een vorig rapport vermeld is, werd ten Z. W. van den tempel, een gedeelte van een bouwwerk van natuursteen gevonden, wat al dadelijk vòòr een restant van een ringmuur werd aangezien. Voor een verder onderzoek werden twee sleuven gegraven, een in het verlengde van het reeds bloot gelegde gedeelte en een vlak ten Zuiden van den tempel. Het vermoeden, dat we met een ringmuur te doen hadden, werd door het onderzoek bevestigd; ± 4 meter Zuidelijker werd de Z. W. hoek bloot gelegd. De muren loopen op den hoek tegen een vierkant, hoogstwaarschijnlijk de grondslag van een hoektorentje. De tweede sleuf werd opzettelijk vlak ten Zuiden van den tempel gegraven, omdat verondersteld werd, dat, waar de muur het meest door den tempel beschermd was, er mogelijk ook nog het meest van aanwezig zou zijn. Het onderzoek was evenwel teleurstellend. Wel werd nog de fundeering gevonden, maar van wat eenmaal boven den grond stond, was geen steen meer over. (foto No. 833).

Daar het nu vast stond, dat er een binnen-ringmuur van natuursteen was geweest, die hoogstwaarschijnlijk aan alle zijden den tempel heeft afgesloten, werd ook aan de Oost- en Noordzijde een proefsleuf gegraven. Evenwel zonder resultaat; wat echter nog niet bewijst, dat de muur er oorspronkelijk niet geweest zou zijn. Het tempelterrein is ongetwijfeld door een lahar verwoest geworden; het is daarom niet uitgesloten, dat zich ergens nog restanten van den muur bevinden.

Tijdens een vorig kwartaal werd de Z. W. hoek van een tweeden ringmuur gevonden. (foto No. 834). Naar dezen, die in tegenstelling met den binnensten muur, van baksteen is, werd ook ten Noorden van den tempel gezocht, zonder resultaat echter. Hiermede werden tevens de onderzoekingen gestaakt.

Nu er geen steenen meer opgegraven zouden worden, werden de aanwezige gesorteerd en zooveel mogelijk bij en op elkaar gepast, zoodoende materiaal verzamelende voor de reconstructie-teekening. Hoewel de voorraad steenen niet heel groot is, bleek ze toch zeer varieerend te zijn, zoodat slechts van een paar lagen steenen vermist worden. De reconstructie-teekening kan dan ook met vrij groote nauwkeurigheid opgezet worden.

Zooals in een vroeger verslag gerapporteerd, vielen bij de ontgraving de N. W.; N. O.; Z. O. hoek en de N. W. hoek van den oorsprong af (foto's Nos. 828-830). Deze hoeken werden met behulp van kleine U-ijzers hersteld. Tevens werd het zgn. breekgat aan de Oost-zijde dicht gemaakt. Dit kon voor een groot deel met de oude teruggevonden steenen gedaan worden. De ontbrekende steenen werden door nieuwe vervangen (foto's Nos. 827, 835 en 836).

De kleine trapjes op het terras voor de nissen waren aan de Noord- en Oostzijde ontwricht en uit elkaar gerukt. Deze werden eerst afgenomen, schoon gemaakt en daarna weer herplaatst.

Vervolgens werd de geheele tempel schoon gemaakt en de voegen, daar waar noodig, met cement-mortel gedicht.

Voor de terrein-afsluiting werd een lontoro-pagger en houten hek gebezigd. Op de hoeken van de dessa-wegen werden wegwijzers geplaatst, zoodat thans de tempel voor bezoekers gemakkelijk te vinden is.

DE ACHTERZIJDE VAN TJANḌI KĔḌATON

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

Over de beteekenis van de basreliefs aan de achterzijde van Tjanḍi Kĕḍaton is voor zoover mij bekend alleen geschreven door de HH. Dr. Brandes, Knebel en van Hinloopen Labberton, respectievelijk in de Rapporten van de Oudheidkundige Commissie 1903 en 1904 en in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap deel LI.

Om met Dr. Brandes aan te vangen, deze schrijft op blz. 48 van het bovenbedoelde Rapport over 1903:

„.... Ook ten opzichte van de tableaux op den achterkant mag gevraagd worden of er niet een kleine verwarring heeft plaats gehad. Men ziet daar achtereenvolgens Garuḍa geknield voor Wiṣṇu (hij krijgt het recht zich te voeden met alles, wat hij vindt, behalve wat van brahmaansche afkomst is); Garuḍa met een wijdgeopenden bek, waarin een heele stoet van menschen verdwijnt; daarop Garuḍa nogmaals, die een sĕmbah maakt voor iets, dat hooger gezeten is (het tableau is hier beschadigd); alsdan de beide, in een olifant en een schildpad gemetamorphoseerde personen, die elkander hevig bevechten; terwijl Garuḍa dat, op het volgend, zich daarnaast bevindende tooneel, zit aan te zien; dan komt het oogenblik, dat hij ze opneemt en verdelgt; het daaropvolgende tooneel geeft een stoet menschen, als die welke hem op dat vorige tooneel den bek in liepen (waarbij er op te letten valt, dat volgens de legende hij ook een brahmaan inslikte en aan deze met zijn gezellen weder het leven moest geven); het voorlaatste tooneel laat hem in een hevigen worstelstrijd zien, bij zijn strot gepakt door zijn menschelijken bestrijder, maar het laatste geeft hem gaaf en rustig gezeten als iemand, die zijn zwaren strijd met goeden afloop is te boven gekomen. Voorshands kan voor deze lotgevallen van Garuḍa verwezen worden naar het Adiparwa van het Mahâbhârata. . . ."

Daarop komt in het Rapport over 1904 blz. 113 e. v. de heer Knebel aan het woord, die na een plaatselijk onderzoek het volgende schrijft:

„Van West naar Oost:

13. Een vorst (god?) op een dampar. Aan zijne voeten zit een mensch met gekroond diergelaat (Garoeda?), waarboven vlammen (vleugels?) opgaan. Deze maakt een sĕmbah voor den vorst.

14. Een gapende muil, waarboven een *gekroond kala-gelaat* met slagtanden. *Een menigte menschen gaan den muil binnen.*

15. (Zeer beschadigd). Een zittend man met diergelaat (Garoeda?). Daarboven twee groote convergeerende horens, waar binnen een *triçoela-ornament*. De man heeft de handen geheven tot een sĕmbah voor een tempelgebouw (?) (geheel weggevallen).

16. (Geheel verweerd en weggeschuurd).

17. Een zeer beschadigde, gekroonde Garoeda (wajangteekening).

18. (Zeer beschadigd). Een verminkt beeld, daarna Garoeda, houdende in de linkerhand een bolvormig voorwerp bij een opstaand handvat. Uit den voor-bovenhoek strijkt een vogel neer.

19. (Afgeschuurd). Vijf menschenbeeldjes door een zuiltje gescheiden van vier andere menschenbeeldjes. Uit het zuiltje verrijst een *kala-ornament*, dat het geheel overhuift.

20. Garoeda met *triçoela-ornament* gedekt, opblikkend naar iemand in groot ornaat, die hem bij de keel vat (?). Achter Garoeda een man in groot ornaat, met upawita, die iets ronds houdt in de opgeheven hand.

21. Garoeda met uitgespreide vleugels en face, met het hoofd gewend naar rechts."

Op deze plaats laat de heer Knebel zich dus niet uit over de eventueele beteekenis der basreliefs. Dat hij het echter niet eens was met de verklaring van Dr. Brandes, blijkt hieruit, dat in zijn artikel: „Een en ander over Kṛṣṇa en de Kṛṣṇabasreliefs op Java" in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap deel LI, hij in een noot op blz. 110 naar aanleiding van de door hem verhaalde Aghāsura-episode uit Kṛṣṇa's jeugd, opmerkt: „Een der basreliefs van Tjaṇḍi Kĕḍaton stelt dit hoofdstuk van de Bhagawata-purāṇa voor, wat mij niet bekend was, toen ik de ruïne beschreef", hierbij klaarblijkelijk doelende op het boven onder No. 14 aangeduide tafereel.

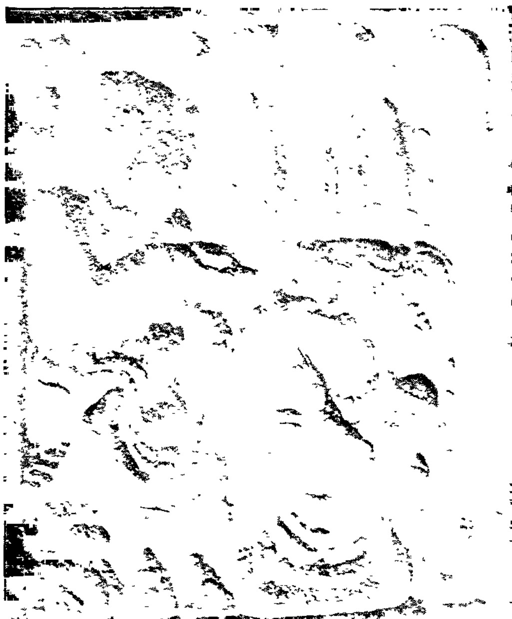
Dit was aanleiding voor den heer van Hinloopen Labberton om in datzelfde deel van het Tijdschrift op blz. 169 e. v. in een artikel: „Wat geeft de achterzijde van Caṇḍi Kĕḍaton te zien?" de vraag te opperen of die achterzijde nu de Garuḍeya volgens Brandes, de Aghāsura, volgens Knebel dan wel het Jaka Linglungverhaal uit den Aji Saka geeft.

Bij een bezoek door ondergeteekende aan Tjaṇḍi Kĕḍaton gebracht, speciaal met het oog op de Mintaraga-basreliefs aan dien tempel, werden ook de tableaux aan de achterzijde nauwlettend bezichtigd en bleek daarbij, dat, indien de heer Knebel in 1904 instede van zich te vermeien in het leveren van een apocalyptische, met vraagteekens doorspekte en bovendien onjuiste beschrijving, zijn tijd had besteed aan eene nauwkeurige opname der basreliefs, alle twijfel aan wat de serie eigenlijk voorstelt, zou zijn buitengesloten geweest.

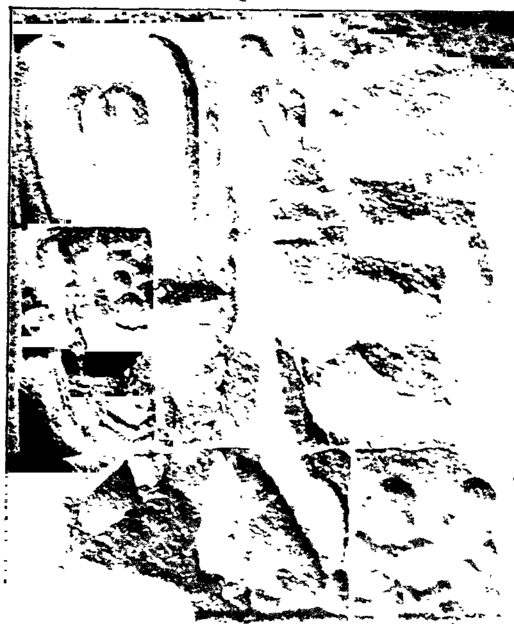
Daar de beschrijving van den heer Knebel dus niet deugt, volgt hieronder een meer juiste, waarbij tevens verwezen kan worden naar de photo's, terwijl, om verwarring te voorkomen, bij de nummering der tableaux die van Rapport 1904 zal gevolgd worden.

Van West naar Oost.

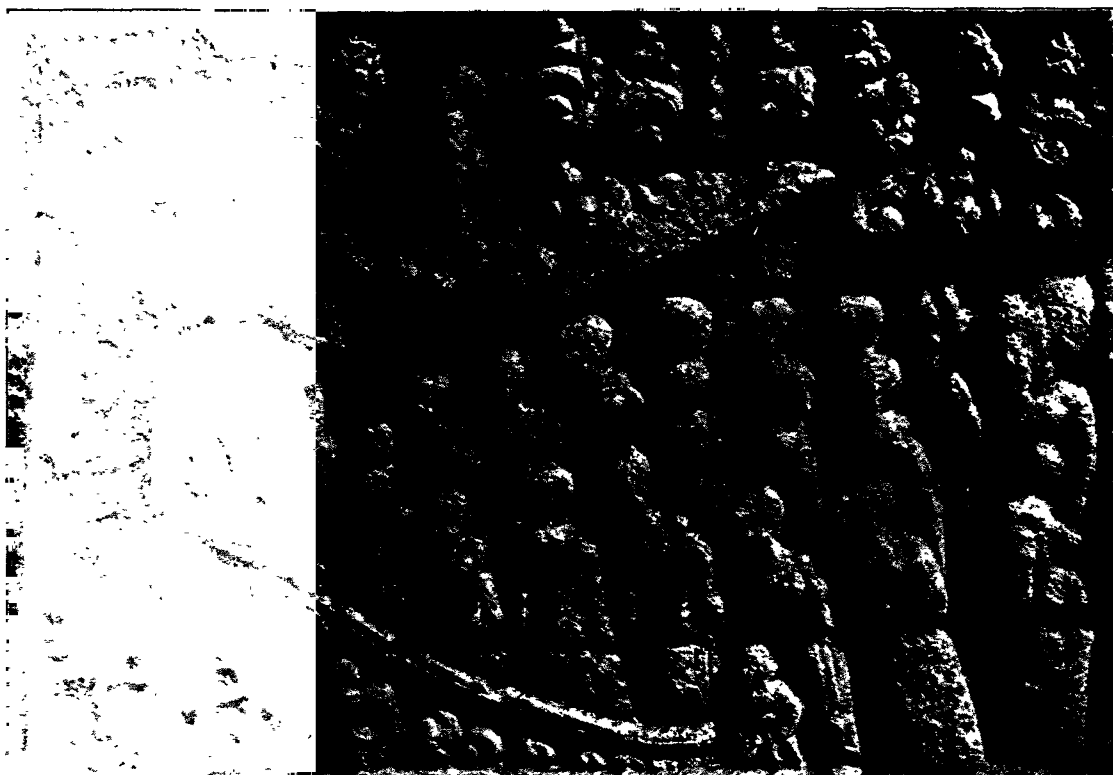
13. Een persoon, man of vrouw, doch naar het kapsel te oordeelen eene vrouw, zittende op een amben, waarvoor Garuḍa, op den grond gezeten, eerbiedig een sĕmbah maakt.

1

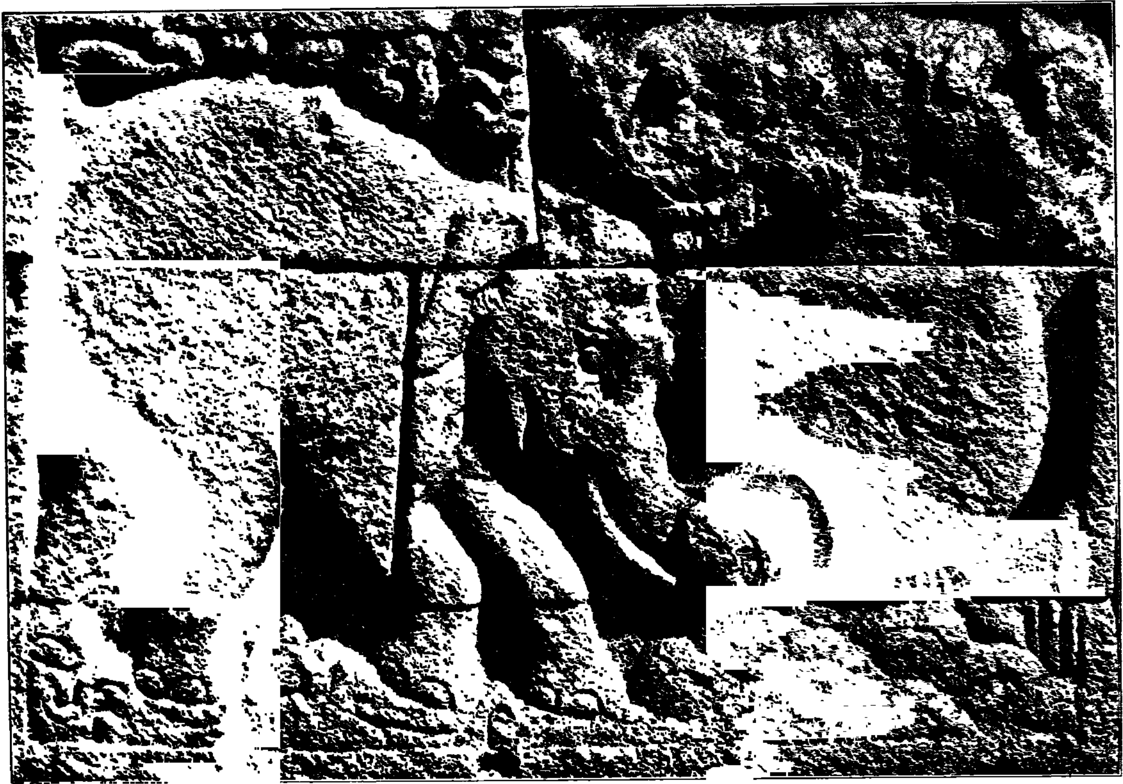

3

2

Reliefs van Tjandi Kedaton.

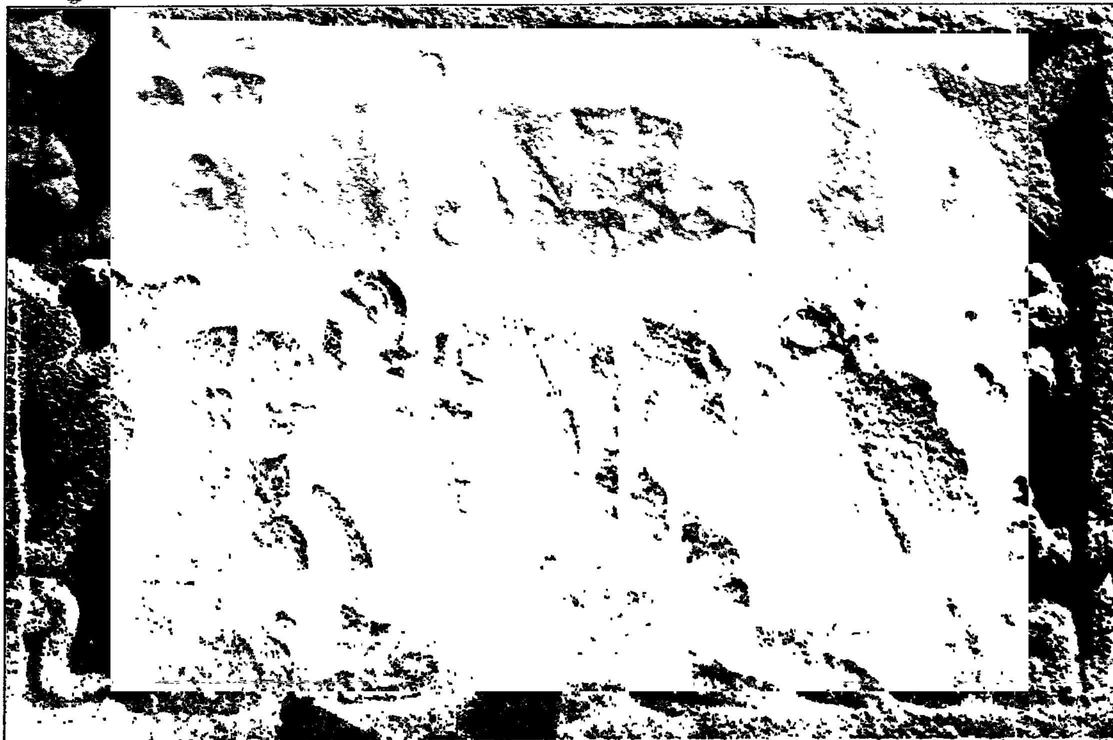

4

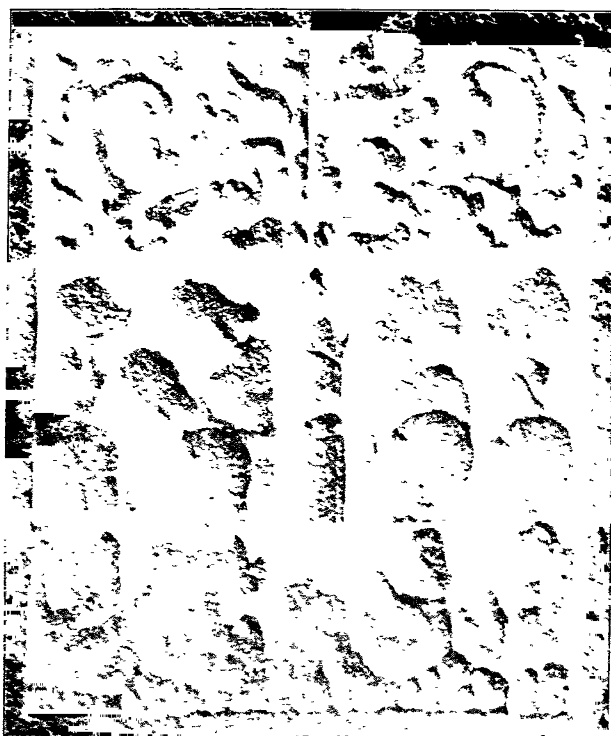

5

Reliefs van Tjandi Kedaton.

6

7

Reliefs van Tjandi Kĕdaton.

8

9

Reliefs van Tjandi Kĕdaton.

14. Een reuzen-Garuḍakop met wijd geopenden snavel. Een menigte mannen, vrouwen en kinderen gaan den snavel binnen. Achteraan komen twee personen met baarden en opgebonden, van achteren los afhangende haren, blijkbaar dus brahmanen.

15. Garuḍa, gezeten voor een persoon (zwaar beschadigd, doch enkele lichaamsdeelen zijn nog zichtbaar) op een amben.

16. Een schildpad en een olifant in gevecht. De olifant heeft zijn slurf geslingerd om den kop van de schildpad.

17. Een zittende Garuḍa, met de rechterhand wijzende naar de vechtende dieren op het vorige paneel.

18. Garuḍa, in zijn linkerhand de olifant houdende bij diens slurf, in zijn rechterhand de schildpad bij den kop.

19. Een boom met gestyleerde kruin, waaromheen een aantal zittende en staande personen.

20. Garuḍa in gevecht met een persoon met vorstenkroon, die hem met de linkerhand bij den strot grijpt, terwijl de rechterhand een onherkenbaar wapen houdt. Garuḍa zelf vat met de rechterhand de linkerarm van zijn tegenpartij, terwijl zijn linkerhand een kruik op hoogen voet met hoog deksel en drakenkop als tuit krampachtig tegen het lichaam gedrukt houdt. Deze kruik is de aanleiding geweest, dat men den Garuḍa voor vrouwelijk heeft aangezien. Achter Garuḍa staat een tweede persoon in vechthouding, eveneens met vorstenkroon op en op de opgestoken wijsvinger van de rechterhand een schijf, zooals bij verscheidene Viṣṇubeelden de cakra is aangebracht.

21. Garuḍa in rust neerzittende met de bij het vorige paneel beschreven kruik in de handen.

Feitelijk is verdere commentaar hier overbodig. De kruik, die op de beide laatste paneelen een voorname plaats inneemt, alsmede de persoon van Viṣṇu op het voorlaatste paneel, die het vrij zeker maakt, dat de andere, evenals hij op dit tableau uitgedoste persoon ook een god voorstelt, maken Dr. Brandes' verklaring absoluut zeker. Zoowel Aghāsura, als Jaka Ling lung moeten afstand doen van de eer op Tjandi Kĕḍaton te zijn afgebeeld.

Echter, daar de beschrijving van Dr. Brandes op het geheugen gebaseerd was, zijn er aan zijne verklaring nog wel eenige kleinigheden toe te voegen, die echter door een kort overzicht van den inhoud van dit Garuḍaverhaal volgens de door Dr. Juynboll uitgegeven Oud-Javaansche tekst moeten worden voorafgegaan, waarbij voor zoover de eerste helft betreft, tevens kan verwezen worden naar de vertaling van den heer van Hinloopen Labberton op blz. 183 e.v. van meergenoemd Tijdschriftdeel.

Nadat Garuḍa besloten had de vrijheid zijner moeder te verwerven door aan de slangen de onsterfelijkheidsdrank te bezorgen, vroeg hij haar om hare goedkeuring en tevens om mondvoorraad voor zijn tocht. Zijne moeder wees hem daarop als voedsel aan een menigte van slechte, boosaardige lieden, die op een eiland in de buurt woonden, hem daarbij echter waarschuwende, dat hij geen brahmanen mocht nuttigen. Indien een dezer heilige lieden toch bij toeval door hem mocht worden

opgegeten, zou hij dit aan een brandend gevoel in de keel bemerken. Na wijders nog den zegen van Winatâ ontvangen te hebben, vertrok Garuḍa naar het aangewezen eiland, waar hij eene hevige beroering in de natuur veroorzaakte, zoodat alle bewoners de kluts kwijt raakten. Garuḍa opende nu zijn bek en de bewoners, denkende dat dit een grot was, vluchtten er binnen. Daarop slokte Garuḍa hen allen op, doch bemerkte plotseling een brandend gevoel in zijn keel, waardoor hij wist dat er bij ongeluk ook een brahmaan mede naar binnen was gegaan. Haastig braakte hij de brahmaan en zijn gezin weder uit, doch verorberde de andere menschen. Nog gevoelde hij zich niet verzadigd en begaf zich nu naar zijn vader om ook aan dezen teerkost te verzoeken. Deze deelde hem mede, dat twee prinsen, Sang Vibhavasu en Sang Supratika, die ruzie hadden gekregen over de nalatenschap huns vaders, elkaar wederkeerig vervloekt hadden, zoodat zij in een olifant en een schildpad van reusachtige afmetingen veranderd waren en in die gedaanten in een meer op de helling van den Himālaya de strijd nog voortzetten. Die beide monsters wees zijn vader hem als voedsel aan. Garuḍa begaf zich op weg en bemerkte al spoedig de twee kolossale dieren, die juist weer aan het vechten waren. Hij ging er op af, vatte in elke klauw een der beesten en vloog weg om ergens een plek te zoeken, waar hij hun zou kunnen opeten. Hij bemerkte weldra een groote boom, en zette zich op een van de takken neer. De tak kon echter het ontzettende gewicht van hem en de beide slachtoffers niet dragen en brak. Juist onder dien tak nu leefden 60.000 heilige kluizenaars van een zeer kleine gestalte. Garuḍa was bang dat de tak in zijn val die heiligen kwaad zou doen en hij zoodoende een vloek op zich zou laden. Hij greep dan ook fluks den tak met zijn sneb beet, zoodat die niet kon vallen en bleef zoo met tak, olifant en schildpad in het luchtruim zweven. Uit deze pijnlijke positie redde hem zijn vader, die aan de heilige kluizenaars vroeg zich te verwijderen, zoodat Garuḍa den tak zou kunnen laten vallen. Aan dit verzoek werd voldaan en Garuḍa kon nu veilig den tak ergens deponeeren zonder iemand leed te doen. Aldus uit zijn netelige positie verlost, spoedde hij zich naar den berg Gandhamadana, waar hij olifant en schildpad op zijn gemak verorberde. Eindelijk nu verzadigd zijnde, begaf hij zich op weg naar den berg Somaka, de bergplaats van de amṛta.

Terwijl Garuḍa nog onderweg was zag Indra verschillende voorteekens, zijn bajra verspreidde licht en vonken, het regende bloed, er viel een glans van den hemel, de bloemen der goden hingen slap, etc. De hemelgod, hierdoor verschrikt, vroeg aan den wijze Bṛhaspati, wat hier van de beteekenis was en ontving als antwoord, dat een en ander op oorlog wees. Tevens vertelde Bṛhaspati hem de geschiedenis van Garuḍa en eindigde er mede, de goden te waarschuwen, dat Garuḍa onderweg was om de onsterfelijkheidsdrank te rooven en hen op te dragen de godendrank te beschermen. Alle goden grepen dan ook haastig naar de wapens en spoedden zich naar den berg Somaka, waar de amṛta bewaard werd.

Weldra verscheen Garuḍa, voorafgegaan door storm, bliksem, hitte en duisternis, het stof werd door de wind zijner vleugels opgewerveld, zoodat de tien hemelstreken

niet zichtbaar waren. Het was alsof zij als het ware door een berg overdekt werden. Alle goden onder aanvoering van Indra voelden hunne krachten verslappen. Deze laatste gelastte nu aan sang hyang Bāyu het zand te doen verdwijnen. Daarop blies Bāyu alles weg en de duisternis klaarde op. Nu werd ook Garuḍa zichtbaar, door het luchtruim vliegende op weg naar de bergplaats van de amṛta. Hij werd door allen beschoten met pijlen, cakra's, bajra's etc. maar werd niet gewond. Geen der wapens had effect. Alle goden attakeerden hem nu hevig. Hij werd weggeblazen, weggeslingerd, op den kop gezet, omgedraaid etc. terwijl de goden hem omsingelden. Het veroorzaakte hem echter absoluut geen moeilijkheden, dat de goden hem omsingelden. Het deerde hem in het geheel niet, hij attakeerde de goden met zijn snavel en pikte hen naar de oogen. Dit maakte hen bevreesd.

Hun bloed vloeide. Door het pikken in hunne oogen werd het voor hen geheel duister en konden zij niets meer onderscheiden. Het resultaat was dan ook, dat de goden werden verslagen.

De bergplaats van de amṛta nu was geheel omgeven door vuur, doch Garuḍa slurpte het water van de zee op, zoodat deze droog werd en met dit water bluschte hij het vuur.

Daarop kwam hij bij de grot, waar de amṛta in bewaard werd. De deur van de grot werd gevormd door een ring van cakra's, die steeds rondwentelden zonder tusschenruimten. Al wie van gewone grootte de grot binnen ging, werd door die cakra's in duizend stukken gesneden. Toen Garuḍa dit zag, maakte hij zijn lichaam zoo klein, dat hij in staat was door de gaten in de cakra's de grot binnen te sluipen. Binnen gekomen zag hij twee nāga's, die de amṛta bewaakten en dag en nacht geen oog sloten. Toen echter Garuḍa kwam, moesten zij de oogen sluiten, daar zij die niet open konden houden uit hoofde van het stof, door diens vleugels opgejaagd. Ook hen pikte hij de oogen uit en roofde toen de kruik met amṛta. Juist toen hij er mede wilde wegvliegen het luchtruim in, kwam Bhaṭāra Viṣṇu aan.

Deze sprak hem aan en zeide: „Indien je werkelijk de amṛta zoudt willen hebben, waarde Garuḍa, vraag die dan aan mij en ik zal die aan U als gunstbewijs schenken. Garuḍa antwoordde: „Het past niet, dat ik een gunstbewijs van je ontvang, God Viṣṇu, want Uw macht is minder dan de mijne. Deze amṛta wordt door jou zoo vereerd, daar je aan ouderdom en dood onderworpen bent, terwijl ik ook zonder die amṛta te drinken, ouderdom noch dood ken. Dat is mijn aard en daarom moet ik niet aan jou maar moet jij aan mij een gunstbewijs vragen". Van deze onvoorzichtige uitlating van Garuḍa maakt Viṣṇu direct gebruik, door te zeggen: „Zeker, gelijk heb je. Ik zal mij dan ook aan je woorden houden en vraag je dus als gunst om mijn rijdier te worden, terwijl ik je afbeelding in mijn vlag zal plaatsen".

Te laat zag Garuḍa zijn fout in, hij moest zich aan zijn woord houden en werd zoodoende het rijdier van Viṣṇu. Garuḍa en Viṣṇu waren nu dus vrienden geworden. Toen kwam Bhaṭāra Indra aan en maakte een sĕmbah voor Garuḍa, want zijn bajra had Garuḍa geen kwaad kunnen doen. Teneinde Indra niet beschaamd

te maken over het feit, dat geen veer van Garuḍa door de bajra beschadigd was geworden gaf Garuḍa den god nu een veer als huldebetoon. De glans van die veer was zoo schitterend, dat de goden Garuḍa den naam gaven van Sang Suparṇa. Indra vroeg daarop aan Garuḍa om de amṛta niet aan de nāga's te geven, daar die de vijanden van de goden waren. Garuḍa weigerde aan dit verzoek te voldoen, daar de amṛta moest strekken tot losgeld voor zijn moeder. Daarop bracht Garuḍa de kruik met amṛta naar de verblijfplaats der nāga's. De hals van de kruik was omwikkeld met kuça-gras. Hij riep nu de nāga's bij elkaar en gaf hen de amṛta als losgeld voor zijne moeder, maar deelde hen mede, dat zij alvorens die te drinken zich eerst moesten baden en moesten bidden. Daarop keerden Garuḍa en zijn vrijgelaten moeder naar den hemel terug. De nāga's haastten zich te gaan baden om zoo spoedig mogelijk de amṛta te kunnen drinken. Geen enkele bleef dan ook achter om de amṛta te bewaken. Hiervan maakte Indra gebruik om de amṛta weder terug te rooven terwijl alle slangen aan het bidden en baden waren. Toen de slangen eindelijk gereed waren en terug kwamen was de amṛta dan ook verdwenen. Slechts een enkele druppel was aan het kuçagras blijven hangen. De slangen wilden deze enkele druppel nog oplikken, doch door de scherpte van de alang-alang, werd hun tong gespleten. De alang-alang is tot nog toe nog heilig, daar die door amṛta is bevochtigd.

Na dit vluchtig overzicht van den inhoud van de Garuḍeya volgens de Oud-Javaansche lezing dienen wij weder tot de basreliefs van Tjaṇḍi Kĕḍaton terug te keeren.

Het eerste, tweede, vierde, vijfde en zesde heeft Dr. Brandes reeds afdoende verklaard in het citaat in den aanvang aangehaald. Achtereenvolgens stellen zij voor Garuḍa, eerbiedig geknield voor zijn moeder, haar vergunning vragende voor zijn tocht, het opslikken van de boosaardige eilanders door Garuḍa, waarbij speciaal de aandacht moet worden gevestigd op de twee laatste personen in den stoet, klaarblijkelijk brahmanen, het gevecht tusschen de olifant en schildpad in het heilige meer op den Himālaya (zie de kabbelende golfjes op het basrelief), de aankomst van Garuḍa ter plaatse van den strijd en het rooven door den vogelkoning van de beide strijdende dieren.

In aanmerking nemende, dat op het derde paneel een voorstelling heeft gestaan van Garuḍa, eerbiedig knielend voor een hooger gezeten persoon en dat dit paneel voorkomt tusschen de voorstellingen van het opslikken der eilanders en het gevecht tusschen olifant en schildpad, kan dit derde paneel moeilijk iets anders zijn geweest dan de ontmoeting van Garuḍa met zijn vader, die hem, daar de eilanders hem nog niet geheel verzadigd hebben, de olifant en schildpad als voedsel aanwijst.

Het zevende paneel is weder geheel duidelijk. De gestyleerde boom, waaronder een geheele vergadering mannetjes eenerzijds en de plaats, die het basrelief in de serie inneemt anderzijds, doen ons de oplossing aan de hand, dat hier de reuzenboom met de 60.000 heilige kluizenaars bedoeld zijn, zoodat door dit basrelief den beschouwer, de geheele episode van de ontmoeting van Garuḍa met die mannetjes voor den geest werd gehaald.

Het zevende basrelief geeft ons meer moeite. Boven allen twijfel verheven is het, dat wij hier met een feit uit de episode van de diefstal van de amṛta te doen hebben, aangezien Garuḍa de kruik met levenswater tegen zich aandrukt. De beeldhouwers hebben hier echter een tekst gevolgd, die afwijkt van de ons bekende. Blijkens het basrelief heeft Garuḍa de kruik met het kostelijke vocht al bemachtigd. In onzen tekst nu behoeft hij daarna geen gevecht meer te leveren, daar zoowel Viṣṇu (die zeker op het basrelief voorkomt) als Indra (waarschijnlijk op het paneel de persoon, waarmede Garuḍa in conflict is) zijne meerderheid direct volmondig erkennen. Daar staat tegenover, dat op het paneel zonder twijfel een hevige worstelstrijd wordt voorgesteld. Wellicht kwam in de op Kĕḍaton gevolgde tekst niet eerst Viṣṇu (die in strijdhaftige houding komt aanloopen) doch Indra ter plaatse en heeft Garuḍa met dien god nog een laatste strijd moeten voeren. Hoe het zij, het negende en daarmede laatste paneel van deze serie geeft ons Garuḍa als onbetwijfelbaar bezitter van de amṛta te zien, zoodat het slot van de Kĕḍatontekst toch moet overeengestemd hebben met onzen tekst.

Gedong Sanga, 2 April 1918.

DE EERSTE TWEE STROPHEN VAN ZANG 70 VAN DE NĀGARAKRĔTĀGAMA

DOOR

R. NG. POERBATJARAKA

Daar er van de bovenbedoelde gedeelten van de Nāg. Krĕt., naar aanleiding van Prof. Kern's vertaling m. i. nog heel wat te bespreken valt, laat ik beide strophen hieronder volgen.

1 Irikang anilāṣṭānah Çāka nrĕpeçwara warṇṇanĕn
mahasahas ri Simping sang hyang dharmma rakwa sirālihĕn
saha widhiwidhānāsing lwirning saji krama tan kurang
prakaçita sang adhyakṣāmūjāryya Rājaparākrama
2 rasika nipuṇeng widyā tatwopadeça Çiwāgama
sira ta mangadhiṣṭāne çrī nrĕpa Krĕtarājasa
duwĕg inulahākĕn tang prāsāda gopura mekalā
prakaçita sang āryyā nāma Krung prayatna wineh wruha

De vertaling van Prof. Kern:

In het Çākajaar 1285 (1363 A. D.) worde van den vorst verhaald dat hij een toertje maakte te Simping, om 't heiligdom aldaar te bezoeken. Volgens den gebruikelijken regel ontbrak het vervolgens niet aan allerlei offeranden. De vermaarde opzichter Āryya Rājaparākrama, leidde de godsdienstoefening.

Deze was knap in de waarachtige wetenschap en de leer van den Çiwaietischen godsdienst. Hij bekleedde het ambt onder Z. M. den koning Krĕtarājasa (Raden Wijaya), toen de toren en de hoofdpoort met den gordel gebouwd werd. Den vermaarden Āryya Krung met name werd door hem kennis gegeven daar voor zorg te dragen. [1])

Omtrent het jaartal anilāṣṭānaḥ zegt Prof. Kern het volgende: „De lezing van den tekst kan kwalijk juist zijn, want er wordt een woord vereischt met de cijferwaarde van 12, en het is niet bekend dat anah die waarde kan hebben. Mogelijk is arkka of ina, met verlenging van a."

Inderdaad is de lezing hier blijkbaar onjuist. In de plaats van anah moet m.i. zooals Kern terecht vermoedt, ina gesteld worden, doch niet met een verlenging van *a*, maar de *a* van ina moet *e* geluid hebben, doordat zij samengevloeid moet zijn met het daarop volgende voorzetsel *i* vóór het woord Çāka. Op haar beurt moet de laatste *a* van aṣṭa, gevolgd door de *i* van ina, zooals de sandhiregel het eischt, ook met deze laatste letter samengevloeid zijn geweest. Dit jaartal in zijn geheel moet dus geluid hebben: anilāṣṭene Çāka, d. i. anila-aṣṭa-ina i Çāka, hetgeen grammatisch zoowel als metrisch geheel onberispelijk is. Blijkbaar heeft de afschrijver het ṣṭene

[1]) Zie Bijdr. T. L. Vk. deel 68 blz. 415. Verspr. geschr. VIII blz. 75. Overdruk hiervan blz. 165.

niet verstaan en gek gevonden, en daarom wilde hij het „verbeteren" met ṣ ṭ ā n a h, wat hem zelf misschien ook niet duidelijk is, doch metrisch toch in orde blijft.

Alihĕn, het laatste woord van den tweeden voet van strophe 1, wordt door Prof. Kern met *bezoeken* vertaald. De stam *alih* waar *alihĕn* het participium futuri passief van is, kan echter nooit *bezoeken* beteekenen, maar *verplaatsen*. De vertaling van dezen voet moet dus zijn:....dat hij een toertje maakte naar Simping; het heiligdom zou immers moeten worden verplaatst.

Van het verplaatsen van dit heiligdom is toch, zooals men zich herinneren zal, reeds sprake in zang 61 strophe 4. Bij zijn terugreis van Loḍaya in 1283 Çāka ging koning Hayamwuruk naar Simping. Gedurende zijn verblijf hier maakte hij van de gelegenheid gebruik om het heiligdom te herstellen en de prāsāda (den tempel?), die ingestort was en te ver naar het Westen stond, meer naar het Oosten te doen oprichten. Uit het hierboven vermelde mag m. i. ondersteld worden, dat men in 1283 reeds begonnen was met die herstelling. Twee jaar later ging de Koning dus blijkbaar weer naar Simping toe om het heiligdom plechtig te verplaatsen, d. i. om het beeld in den nieuwen tempel, hoewel deze nog niet heelemaal klaar was, op te stellen. Nu laat zich de aan het tweede bezoek van den Vorst te Simping verbonden godsdienstoefening, waarbij „volgens den gebruikelijken regel het vervolgens niet ontbrak aan allerlei offeranden" gemakkelijk verklaren. Want dit bezoek is niet een gewoon, zooals vermeld staat in Zang 61 strophe 4, waarbij uit den aard der zaak geen godsdienstoefening behoeft gehouden te worden, maar dit is een bezoek speciaal om het beeld van zijn voorzaat in den nieuwen, verplaatsten tempel op te richten. De godsdienstoefening hoorde dus niet zoozeer bij het bezoek als bij het verplaatsen en oprichten van het beeld.

Als leider van deze ceremonie wordt dan genoemd een zekere Adhyakṣa Āryya Rājaparākrama, die een Çiwaietische geleerde was, zooals blijkt uit de vermelding van zijn hoedanigheden. Rājaparākrama nu is volgens Prof. Krom, in zijn aanteekening van Zang 70, niet een (eigen) naam maar een titel.[1]) In hoeverre deze bewering al dan niet juist is, laat ik in het midden. Alleen dat Rājaparākrama volgens de vertaling van Prof. Kern reeds onder Krĕtarājasa (Raden Wijaya) het ambt (van leider van de Çiwaietische godsdienstoefening) bekleedde, komt mij, hoewel niet geheel onmogelijk, toch allerminst waarschijnlijk voor. Laten wij in het onder volgende daarom trachten de zaak wat helderder te maken.

In de Oorkonden uit de midden-Majapahitsche periode, — in welke periode zooals men weet ook de Nāgarakrĕtāgama vervaardigd is,—komt Rājaparākrama nogal dikwijls voor. Nu zal ik alle plaatsen uit bedoelde Oorkonden, waarop men dien naam vindt, citeeren voorzien van vertaling. Voor de overzichtelijkheid worden de plaatsen boven elkaar geplaatst, zooveel mogelijk volgens de tijdsorde gerangschikt.

1. .... 1) muang sang mantrī wṛdhenggitajña .... 2) sang āryya rājaparākrama, mapañji ĕlām, nayawinayānindita,........ 2) sākṣāt pinekabāhudaṇḍa çrī mahārāja an satata umalocita ri karakṣaning sa-yawadwīpamaṇḍala 3).

---

1) Overdruk blz. 294.

1) namen van de taṇḍa rakryans van pakirakiran met hunne epitheta.

2) namen van de collega's van Rājaparākrama.

3) Zie Oud-Jav, Oork. van 1245. (Verh. Bat Gen. deel 60) blz, 199 plaat 2a.

2. dharmmādhyakṣa ring kaçewan, sang āryya rājaparākrama, ḍang ācāryya dharmarāja 4).

3. dharmmādhyakṣa ring kaçaiwan, nāma puṣpapāṭa ḍang ācāryya dharmmarāja, maka padasthan sang āryya rājaparākrama, mahādwija-bhujangga-sangrakṣaṇa-dharmmādhyakṣa-sangyojita 5).

4. sang dharmmādhyakṣa ring kaçaiwan, ḍang ācāryya çiwamūrtti sang āryya rājaparākrama, siddhāntapakṣa nyāyaçāstraparisamāpta 6).

5. surat sang āryya rājaparākrama, ḍang ācāryya wiçwanātha, ... 7).

Vertalen wij het bovenstaande:

1. Verder de groot-mantri's, kundig in de gebarenkunde, ... de āryya Rājaparākrama, mapañji Elam, van onberispelijken handel en wandel, ... Zij vormen inderdaad de knotsarmen van Z. M. den Grootkoning, daar zij steeds de bewaking van het geheele eiland Java beoogen.

2. Superintendent der Çiwaietische zaken, de Āryya Rājaparākrama, de Eerwaarde leeraar Dharmmarāja.

3. Superintendent der Çiwaietische zaken, met den wijdingsnaam: de Eerwaarde leeraar Dharmmarāja, een ambtsnaam dragend: Āryya Rājaparākrama, belast met het Superintendentschap ter bescherming van geleerden en groot-brahmanen.

4. De superintendent der Çiwaietische zaken, de Eerwaarde leeraar Çiwamūrtti, de Āryya Rājaparākrama, belijder van de Siddhānta-leer, doorkneed in de gedragskunde.

5. Brief van Āryya Rājaparākrama, den Eerwaarden leeraar Wiçwanātha.

De koperen platen van 1245 zijn, zooals Dr. Krom aangetoond heeft, van Koning Jayanagara, den tweeden vorst van Majapahit.[1]) In deze oorkonde, m. a. w. gedurende de regeering of beter: de laatste jaren van de regeering van dezen vorst wordt onder de mantri's wṛddha een zekere Rājaparākrama alias mapañji Ēlam genoemd.

Dat hij in dezen tijd reeds een groote rol speelt in de Majapahitsche staatszaken, bewijzen de omschrijvingen op hem zelf en zijn collega's toegepast. Maar in ieder geval is hij hier geen Superintendent der Çiwaietische zaken.

Pas in de 3 daarop volgende oorkonden, die alle uitgevaardigd zijn door Koning Hayam Wuruk, in elk geval niet vóór 1256, ontmoeten wij Rājaparākrama als Superintendent van de Çiwaietische zaken.

Of wij echter hierboven te doen hebben met een en dezelfde Rājaparākrama dan wel met verschillende Rājaparākrama's, is nog niet met zekerheid te zeggen, hoewel ik meer voor het eerste voel. Maar dit is voor ons doel van minder belang. Van groot gewicht is hiervoor het feit dat wij in de Oorkonde van 1216 uitgevaardigd door Raden Wijaya tevergeefs naar een Rājaparākrama zochten, waaruit

4) ibid blz. 209 regel 3.

5) Oudheidkundig Verslag 1918 blz. 110 regel 2.

6) Tijdschrift Bat. Gen. deel 53 blz. 434.

7) Oudh. versl. als boven blz. 171.

1) T. B. G. deel 56 blz. 252.

blijkt dat R. Wijaya, althans in het begin zijner regeering niet een Rājaparākrama onder zich heeft gehad. Want ware dit wel het geval geweest, dan zou deze toch wel onder de grootwaardigheidbekleeders genoemd zijn.

Ook de Rājaparākrama van 1245 komt hier niet in aanmerking omdat hij te dien tijde het ambt bekleedt van wṛddhamantrī, terwijl wij als leider van een godsdienstoefening bij gelegenheid van boven bedoelde wijding juist den hoogsten persoon van den eeredienst, waartoe de ceremonie behoort, verwachten. Temeer waar wij reeds gezien hebben dat Koning Hayam Wuruk bij die gelegenheid persoonlijk en speciaal daarvoor komt, kan de godsdienstoefening noode door iemand anders dan door het hoofd van den eeredienst geleid worden. Wetende dat de ceremonie Çiwaietisch is, is het m.i. boven allen twijfel verheven, dat de leider, Āryya Rājaparākrama, niemand anders kan zijn dan de Rājaparākrama die in 1280 onder Koning Hayam Wuruk het ambt bekleedt van Superintendent der Çiw. zaken. Op grond hiervan meenen wij daarom de juistheid van de vertaling van den tweeden voet van strophe 2 van zang 70 in twijfel te mogen trekken. Het gaat hier hoofdzakelijk om de beteekenis van mangadhiṣṭhāna. In het KWB/k van Van der Tuuk is dit woord ook opgenomen doch zonder verklaring. Alleen schijnt het, naar een citaat daaronder uitwijst, een synoniem te zijn van ārādhana. Dit laatste beteekent volgens het KWB/k en volgens andere plaatsen uit de Oud-Jav. werken, die ik dikwijls aantref,: *alleen door eraan te denken doen komen.* Het behoeft m.i. geen nader betoog dat deze beteekenis van adhiṣṭhāna een overdrachtelijke is. Want de oorspronkelijke beteekenis is z.v.a. opstaan causatief: oprichten. Het is dus nagenoeg synoniem met pratiṣṭha. Beide woorden zijn trouwens van den wortel sthā, hetzelfde als het Ind-Ger. woord voor staan.

In het St. Petersburger Wdb. i.v. Sthā, vindt men als verklaring van het woord prati-sthā o.a. ook: aufstellen (ein Götterbild) (deel VII blz. 1314 tweede kolom regel 12).

Om nu echter te zien wat het woord in het Oud-Jav. precies beteekent gaan wij eens een paar plaatsen uit de Nāg. Krĕt en elders, waar dit woord voorkomt, na. Wij nemen de eerste twee voeten van zang 69:

Prajñāpāramitāpurī ywa panĕlahning rāt ri sang hyang sudharmma.
Prajñāpāramitākriyenulahakĕn çrī Jñānawidhy apratiṣṭha

Vertaling van Prof. Kern:

De naam nu, bij het algemeen, voor 't verheven heiligdom (te Kamal-paṇḍak is Prajñāpāramitāpuri. De ceremoniën bij de inwijding van (het beeld van) Prajñāpāramitā werden verricht door Çrī Jñānawidhi.

Zooals men ziet is het woord „apratiṣṭha" door prof. Kern vertaald met „inwijding". Zeer zeker zit in het woord pratiṣṭha in dit geval dit laatste begrip; maar ik zou letterlijker willen vertalen met *oprichting,* hetgeen echter niet weg neemt dat wij het begrip *wijden* daarbij nog in onze gedachte houden.

Nu de eerste twee voeten van strophe 2 van denzelfden zang.

Mwang tekīri Bhayālangö nggwanira sang çrī Rājapatnī n dhinarmma.
Rahyang Jñānawidhīnutus muwah amūjābhūmiçuddhāpratiṣṭha.

Hiervan zou ik om de beteekenis van a p r a t i ṣ ṭ h a duidelijker te doen uitkomen ook een andere vertaling willen geven dan die van Prof. Kern, die echter precies op hetzelfde neerkomt. Ook Bhāyalangö is de plaats waar H. Hoogheid Rājapatnī [1]) was bijgezet. De groote heilige Jñānawidhi werd wederom afgevaardigd om de godsdientoefening te leiden, den grond te „reinigen" en (het beeld) op te richten.

Ook hier plaats ik *het beeld* tusschen haakjes terwille van het duidelijk begrip, gelijk Prof. Kern ook doet ten aanzien van pratiṣṭha van de eerste strophe, hetgeen m. i. noodzakelijk is in gevallen waarbij het beeld niet uitdrukkelijk erbij vermeld wordt.

Van Koning Krĕtanagara sprekende zegt Prapañca in zang 56 strophe 1 derde voet, dat de vorst zichzelf deed oprichten (sirāngadhiṣṭhiṭa çarīra). Ook hier hebben wij niet anders te verstaan dan dat de Koning, toen hij nog leefde, zijn beeld deed oprichten: in plaats van zijn eigen beeld wordt hier dus gebruikt het woord çarīra d. i. zijn lichaam of zich zelf. [2])

Een duidelijk voorbeeld levert de hiermee correspondeerende 13de strophe van de Inscriptie van Simpang. Hier leest men:

Subhaktyā taṃ pratiṣṭhāpya. [3])
swayaṃ pūrwwam pratiṣṭhitam
çmaçāne Wurarenamni
Mahākṣobhyānurūpataḥ. [4])

D. i. om te zwijgen van Prof. Kerns vertaling: „Uit vroomheid deed hij (Krĕtanagara) vroeger dit zijn eigen beeld oprichten, op het kerkhof te Wurare genaamd, (in den vorm van) een onvergelijkelijk Mahākṣobhya- (beeld).

Op het ruggestuk van het Mañjuçrībeeld, aan den voorkant leest men: Ā r y y a W a n g ç ā d h i r ā j e n a M a ñ j u ç r i s s u p r a t i ṣ ṭ h i t a h. Ook hier moet men bij de vertaling (dit beeld) tusschen haakjes plaatsen, dus: Door Āryya Wangçādhirāja is (dit beeld van) Mañjuçrī opgericht.

Ook *dipratiṣṭha* op de Sumatraansche inscriptie van Krĕtanagara, wordt vertaald met *werd opgesteld.* [5])

De hoofdzin van de Tjanggalinscriptie luidt: çrī Srĕñjayaḥ prātiṣṭhipat parwwate linggam, d. i. volgens Prof. Kern çri S. heeft een lingga op den berg laten opzetten. [6]).

[1]) In de vert. van Prof. Kern wordt dit woord nog opgevat als geen eigennaam.

[2]) Het Nw. Jav. dewe, dewek, dawak, zich zelf, zelf, is ook van het woord awak, lichaam, skt. çarīra afkomstig.

[3]) Gerundief voor het verb. fin. pratiṣṭhipat, (aorist. van het caus. van van prati-sthā; zie Whitney's skt-grammar § 1047).

[4]) Zie T. B. G. deel 52 blz. 101.

[5]) Deze inscriptie is besproken door Dr. Krom in de Versl. en Meded. der Kon. Ak. van Wetenschappen afd. Letterkunde 5e reeks tweede deel blz. 306; het woord d i p r a t i ṣ ṭ h a vindt men op blz. 326 regel 11.

[6]) Zie: Bijdr. T. L. Vk. 4e volgreeks 10e deel blz 129.

Aan de hand van de hierboven gegeven voorbeelden meenen wij dus een duidelijke vingerwijzing gekregen te hebben hoe de 3de voet van zang 70 strophe 1 vertaald moet worden. Terwille van den duidelijken samenhang zullen wij hieronder den tekst herhalen, te beginnen bij de laatste voet van de 1ste strophe:

Prakaçita sang adhyakṣāmūjāryya Rājaparākrama
rasika nipuṇeng widyā tatwopadeça Çiwāgama
sira ta mangadhiṣṭhāne sang Çrī-nrĕpa Krĕtarājasa

Dit moet dus vertaald worden met: „Zooals bekend is was het de adhyakṣa āryya Rājaparākrama, die de godsdienstoefening leidde. Hij was knap in de waarachtige wetenschap en de leer van den Çiw. Godsdienst. Hij was het, die (het beeld van) Z. M. Koning Krĕtarājasa oprichtte.

Door deze vertaling is de boven bedoelde moeilijkheid, als zoude Rājaparākrama reeds onder Raden Wijaya gediend hebben, m. i. opgeheven. Ik wil echter nog hierop wijzen dat deze vertaling (ik zou zeggen) de materieele is. Immers wij denken hier meer aan het materiaal, het beeld.

Willen wij daarentegen aan het „fijne" denken, dan moet de overdrachtelijke beteekenis van adhisṭhāna boven gegeven hierbij toegepast worden. Maar in plaats van het beeld moet men (de ziel van) den Vorst tusschen haakjes plaatsen. Want volgens het Indisch geloof — men kan ookgerust zeggen het Oud-Javaansche — wordt bij het wijden van een beeld, dat een overleden voorvader voorstelt, de ziel van den overledene door den officieerenden priester ontboden om plaats te nemen in het beeld. Vandaar dat dergelijke beelden ook pratiṣṭha d. i. zetel worden genoemd. [1])

Ten slotte willen wij nog de twee laatste voeten van de 2de strophe behandelen. Beide voeten zijn elk op zich zelf staande zinnen. De eerste moet dus vertaald worden met: Toen waren de hoofdtempel, de poort met den gordel nog in bewerking.

En de tweede: „Zooals bekend is werd er aan den Āryya genaamd Krung kennis gegeven om ervoor zorg te dragen."

Een korte grammatische opmerking moge hier volgen. Prakaçita, dat hierboven tweemaal voorkomt, wordt door mij vertaald met: *„zooals bekend is"*. Prof. Kern trekt het daarentegen bij de namen, die daarop volgen. Naar mijn meening staat het woord hier beide keeren op zich zelf. Vandaar mijn vertaling: *zooals bekend is*, of *zooals men weet* en dgl. Want als prakaçita bij den persoon hoorde dan zou het niet afgescheiden zijn door *sang*, maar juist hierdoor voorafgegaan, dus: sang prakaçita enz.

In de vertaling van Prof. Kern van de laatste voet van strophe 2 wordt *„door hem"* ingevoegd, wat niet in den tekst staat. In zijn aanteekening wil Prof. Krom in „hem" koning Krĕtarājasa zien.

Indien, zooals boven uiteen gezet is, koning Krĕtarājasa — in leven — niets te maken heeft met hetgeen de dichter ons hier vertelt, komt de aanteekening van ZHG. ten dezen te vervallen. Bovendien wordt de laatste voet van dien, waarin de naam

---

[1]) Zie Moens: Hindu-Jav. Portretbeelden T. B. G. deel 58 blz 507—511.

Krĕtarājasa voorkomt reeds gescheiden door een opzichzelf staanden zin, de vermelding van den in bewerking zijnden tempel enz.

Verder houdt Prof. Krom het ervoor, dat Krung de naam is van Rājaparākrama beiden zou dus één en dezelfde persoon zijn. [1]) Ook dit wordt onwaarschijnlijk, als volgens onze opvatting Rājaparākrama Superintendent der Çiw. zaken is. Hij is dan dezelfde, of heeft dezelfde werkzaamheden gehad als: Çaiwādhyakṣa sirāng wineh wruha rumakṣa parhyangan mwang kalagyan, d. i. de superintendent der Çiwaieten (werd) belast met het toezicht en de hoede van de bedehuizen en kluizen. (Zang 75 strophe 2). Heer Krung daarentegen is belast met het toezicht op het heiligdom van Simping, zooals men weet één van de Sudharmme dalĕm (kroondomeinen). Wie is dus nu Heer Krung? Hij is niemand anders dan sang mantrī wineh wruha rika kabeh sang āryya Wīrādhikāra, dharmmādhyakṣa rumakṣa salwirikanang dharmme dalĕm, d. i. de ambtenaar belast met het toezicht op dat alles (nl. de Kroondomeingronden met de eventueel daarin zich bevindende heiligdommen) was (of is) Āryya Wīrādhikāra, de superintendent, de bewaker van de Vorstelijke domeingronden (zang 75 strophe 1).

Weltevreden, Mei 1921.

[1]) Overdruk Nāg. Krĕt blz. 294.

Kaart van Koetaренon.

Schaal 1 : 15.000

A. „Pengoengak" (roode baksteenen) 8 M. hoog.
B. „Balewarti" . 6 . .
C. Brokstuk muur 60 M. lang 4 . .
D. . . 30 . . 2 . .
E. Heilig graf van onbekend persoon.

DE RUÏNEN VAN KOETO RĔNON IN HET LOEMADJANGSCHE

DOOR

A. MUHLENFELD.

In deel 72, aflevering 3 en 4 van de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië" publiceerde Dr. N. J. Krom destijds eenige gegevens over de Hindoe-oudheden van Oost-Java, volgens een handschrift van J. Hageman, vermeldende diens bevindingen bij een bezoek in Augustus 1861 aan de bouwvallen in het Loemadjangsche, vijf palen ten Noorden van de hoofdplaats, aan den oever der Bondojoedo gelegen.

Hij schreef o.m. het volgende:

„Middendeel van het Landschap Loemadjang. In de vlakte, bij de dessa „Bondojoedo, vijf palen Noord van de hoofdnegorij, twee palen Noord van „Dawoean, waar een partikulier suikeretablissement in 1861 is gebouwd; bewesten „den grooten weg. Bewesten de rivier Plossotroes-Bondojoedo, in dessa, en in „wildernis van glaga.

„Een aantal steenhoopen zonder vorm en digt begroeid, roodbakken steenstuk- „ken vàn muurwerk nog opstaande. Overal verspreid liggende steenen en brokken, „over eene uitgestrektheid van wel twee palen; nu digt met glaga, hoog geboomte, „begroeid, doorsneden met riviergeulen, drasgronden en tot aan en in de dessa's „Bondojoedo en Koetorono. Het is moeilijk door die digt begroeide wildernis te „dringen; te paard bijna niet mogelijk (1861) Augustus, West van Bondojoedo).

„Overal bewijzen van grondslagen, afgebroken gebouwen, de steenen gebezigd „voor andere doeleinden. Hier en daar in die alang-alang-glaga-wildernis een open „plekje, vermoedelijk plaats van een vroeger gebouw.

„Beelden van trachiet vond ik niet; beeld-, lijstwerk, fragmenten van gebakken „steen, wel.

„Men wees mij een steenhoop, grafstede in een digt bosch, onder zwaar „geboomte. Dit zou de grafstede zijn van Petjah Tondo, de Adipati van Teroeng, „de vroegere Raden Koesen, van Palembang, de latere legeraanvoerder tegen de „Mohammedanen ter verdediging van Modjopait in A. J. 1400.

„Deze uitgestrektheid van steenhoopen, muurgrondslagen en walstukken zoude „de plaats zijn, waar eenmaal de Koeto-rono stond. De weg naar Koeto-rono is, „van de hoofdplaats Loemadjang uit: eerst Noord twee à drie palen, dan West „over hobbelig, ruw terrein, een halve paal tot Dawoean — Soekodono, dan Noord „op, kronkelend, bijna onzichtbaar, rijzend, dalend, des gevorderd bukkend, afweerend

„met armen, beenen en een fragment van een tak dat tot zweep dient, door struik-
„gewas, rivierbeddingen, deels door bebouwd land, en zoo komt men in de dessa
„Koetorono. Die dessa ligt aan de zamenvloeijing der bergriviertjes: Pandansari,
„Semoet, Padang, Plossotroes en Balikkambang, die alle afstroomen van de Tenggerberg-
„hellingen en Oostwaarts in de rivier van Bondojoedo vloeien.

„In die dessa Koetorono is een andere gids noodig voor het meer Westwaarts
„liggend woest land, waar glaga en brokken van muren, maar geen menschelijk wezen
„zich voordoet. Onder den grond liggen de resten, die later een groote stad zullen
„aanduiden. De uitgebreidheid der grondslagen is onbekend. Nimmer bevorens ons
„bezoek, Augustus 1861, kwam die plaats onder meerdere aandacht. Ik vond geen
„enkele muur van eenige manshoogte, veel minder een enkel staande gebleven gebouw.
„Alles was vernield, door menschenhanden of door natuurlijke oorzaken".

„Onder den grond liggen de resten, die later een groote stad zullen aanduiden", aldus Hageman in 1861.

Het is mogelijk; doch zeker is het, dat van hetgeen boven den grond te vinden was, minstens 9/10 aan ergerlijk vandalisme ten offer viel. Immers gedurende tientallen jaren werden nagenoeg dagelijks heele grobagladingen groote Modjopaït-baksteenen van deze terreinen, die een oppervlakte van verschillende vierkante kilometers beslaan, weggehaald, om als materiaal te dienen voor den bouw van talrijke woningen, schuren, fabrieken enz.

Volgens bewering van ouden van dagen zou zelfs voor de Assistent-Residentswoning van Loemadjang heel wat van dat materiaal dienst gedaan hebben, en eerst in November 1920 werd, na gepleegd overleg met den Chef van den Oudheidkundigen Dienst, paal en perk gesteld aan verdere vernieling van hetgeen nog restte of juister uitgedrukt, van hetgeen nog boven den grond overbleef.

Welke machtige vesting of versterkte stad heeft hier eenmaal gelegen, den toegang tot de vruchtbare vlakten van Loemadjang, Tempeh en Pasirian beheerschend?

Hieromtrent kan n.b.m: weinig twijfel bestaan, daar èn de Nāgarakṛtāgama èn de Pararaton ons min of meer uitvoerige bijzonderheden mededeelen, omtrent de door mpu Nambi, den zoon van Wiraradja, gebouwde vesting in het Loemadjangsche.

Geeft de Pararaton een uitvoerig verhaal van hetgeen tot den bouw der vesting leidde en van den spoedig daarop gevolgden strijd tusschen Modjopaït en Loemadjang, die ten slotte in het voordeel van Koning Djajanegara en de zijnen uitviel en waarbij Nambi en de zijnen allen omkwamen, de Nāgarakṛtāgama heeft het groote voordeel, dat zij een duidelijker plaatsbepaling geeft van de ligging der sterkte.

Immers in zang 48 (vertaling van prof. Dr. H. Kern) lezen wij het volgende:

„In het Çāka- jaar 1238, in de maand Madhu (de Lentemaand) zij vermeld,
„dat Zijne Majesteit de Koning Jayanagara, de Vorst, optrok met het doel de vijanden
„te Lamajang te verdelgen. Pu Nambi kwam ten val met zijn familie en verdere
„verwanten, te Pajarakan werd zijn vesting afgebroken. De wereld was ontsteld en
„vervaard door de heldhaftigheid van den regeerenden vorst."

Welnu de ruïnen van Koeto Rĕnon, bij de bevolking Bèntèng, ook wel Biting, genoemd, liggen niet alleen in het Loemadjangsche doch tevens in de onmiddellijke nabijheid van het nog steeds bestaande gehucht Padjarakan (¼ paal) der dessa Wonoredjo en ook niet ver verwijderd van de iets Noord-oostelijker gelegen dessa Padjarakan (1½ paal).

Bij het gehucht Padjarakan, hoewel ten Noorden van de Bondojoedo, en dus buiten de eigenlijke vesting gelegen, zijn nog overblijfselen van, naar het wil voorkomen, vooruitgeschoven werken, althans eigenaardige, klaarblijkelijk door menschenhand verrichte uitgravingen, niet ongelijk aan onze tegenwoordige loopgraven. Enkele oude baksteenen, hoewel weinig talrijk, werden ook hier aangetroffen.

De op de terreinen van Koeto Renon voorkomende bouwvelden dragen nog, steeds bloknamen, die aan het verleden herinneren en min of meer belangrijke aanwijzingen zouden kunnen geven, want behalve een paar, die „Bèntèng" heeten treft men er b. v. ook, die „Sĕntono", „Djĕding" [1]) enz. geheeten zijn.

Uit strategisch oogpunt schijnt Koeto Rĕnon wel de aangewezen plaats, waar men in oude tijden de legers, die een inval in het Loemadjangsche wilden doen, moest tegenhouden. Immers aan de samenvloeïing van de Bondojoedo (eertijds Rabut Lawang geheeten) en een paar harer belangrijkste zijrivieren gelegen, bieden de meer Westelijk gelegen uitloopers van den Smeroe groote terreinbezwaren, terwijl Oostelijk van Koetorĕnon zoowel de eigenaardige loop van de Bondojoedo zelf, als de vroeger hier gelegen hebbende uitgestrekte moerassen (Djatiroto) een voortdringen van sterke legermachten belemmeren moest.

Trouwens toen Koning Hayam Wuruk in 1357 zijn tocht naar Loemadjang ondernam, passeerde hij ook klaarblijkelijk de toen reeds bijna 40 jaar geslechte vesting, althans in zang *21* vinden we, na Paḍali, als eerstvolgende pleisterplaats vermeld Ārṇon en kort daarop, na het niet meer terug te vinden Panggulan (wel is er in die buurt nog een plek Pangoel geheeten) Payaman (wellicht het tegenwoordige gehucht Bajeman der hoofdplaats Loemadjang).

Aannemend, ook op grond van de gevolgde richting van uit Barĕmi, door het dal der Boborunting, dat Paḍali het tegenwoordige Bedali (aan den oever van de Ranoe Bĕdali) is, moet het niet onwaarschijnlijk geacht worden, dat men van daaruit na een dagmarsch in niet al te zwaar terrein, het op 11 paal daarvan gelegen Koeto Rĕnon bereikte.

Alleen is het wel eenigszins bevzeemdend, dat Prapantja den naam Ārṇon noemt zonder daar eenige verdere aanwijing bij te geven van de groote rol, welke die plaats eenmaal vervulde.

Bijzonder opvallend is dit echter niet bepaald, gegeven het feit, dat tal van plaatsnamen in de Nāgarakṛtāgama vermeld worden zonder eenige commentaar omtrent beteekenis, belangrijkheid enz.

[1]) In het blok Djĕding zijn nog, gelijk op vele andere plaatsen in Koeto Rĕnon, tamelijk veel baksteenen.

Een gedeelte van de muren eener oude badplaats zou eerst 6 jaar geleden hier afgebroken zijn.

Uit het feit, dat behalve de enkele stukken muur, bastion (op één plaats ter hoogte van 8 M.) of borstwering, die hier en daar op de terreinen van Koeto Rĕnon nog aangetroffen worden, nog vele duizenden oude baksteenen verspreid in de sawahs en tegalans liggen, zou afgeleid mogen worden, dat bij systematisch onderzoek nog wel restanten van oude bouwwerken onder den grond gevonden zullen worden en niet alle overblijfselen van de groote stad, waarop Hageman doelde, verloren zullen gegaan zijn.

Tal van voorwerpen van waarde, als krissen, kettingen, snoeren, ringen en munten zijn in den loop der laatste decennia bij de bewerking der gronden aangetroffen, doch meestentijds voor een appel en een ei versjacherd en naar alle windstreken verspreid.

Aanwezig zijn nog slechts enkele dier getuigen van het grijze verleden.

Moge een stelselmatig onderzoek der oude vestingterreinen nog belangrijke bouwstoffen voor de geschiedenis van de eerste periode van Modjopaït opleveren.

Aangeteekend worde ten slotte nog, dat sommige Inlanders ter plaatse beweren, dat Koeto Rĕnon éénmaal een der grensvestingen van het oude Soepit Oerang was, een bewering, waarvoor nochtans geen bewijzen aan te brengen zijn, hoewel het niet onmogelijk en zelfs niet onwaarschijnlijk is, dat dit van nature zoo sterke punt ook in latere jaren nog wel eens voor verdedigingsdoeleinden benut is.

Loemadjang, den 27sten Januari 1921.

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

TWEEDE KWARTAAL 1921.

§ 1. *Personeel.*

Hoewel de Heer H. L. Leydie Melville, oud-chef van het technisch personeel bij den Oudheidkundigen Dienst, eerder lid der Oudheidkundige Commissie, sedert 1919 niet meer aan dezen dienst verbonden was, verdient zijn overlijden op 25 Juni, slechts eenige maanden na dat van zijn vroegeren ambtgenoot den Heer J. Knebel, ook te dezer plaatse herdacht te worden. Gelijk bij zijn aftreden in herinnering werd gebracht (Oudh. Versl. 1918, 4, p. 127) had de Heer Melville een zeer eervolle oudheidkundige loopbaan van meer dan dertig jaar achter den rug en heeft hij aan belangrijke werkzaamheden deelgenomen. Met hem is de laatste van Brandes' medewerkers heengegaan.

De Bouwkundige Inspecteur was gedurende een groot deel van het kwartaal door ziekte verhinderd zijn functie uit te oefenen; thans is hij gelukkig hersteld en heeft zijn werk hervat.

Het Gouvernements Besluit van 22 Maart 1921 No. 27 droeg den wd. tijd. Inspecteur Van Stein Callenfels op, zich voor den tijd van drie jaren naar Europa te begeven, ten einde zich aan de Rijksuniversiteit te Leiden in het bijzonder toe te leggen op de studie van het Sanskrit, de Voor-Indische Hindoe-cultuur, de archaeologie en oude geschiedenis van Nederlandsch-Indië, en het Oud-Javaansch. Bij Gouvernements Besluit van 22 Juni 1921 No. 107 werd aan R. Ng. Poerbatjaraka, thans aan dezen Dienst toegevoegd, opgedragen, zich eveneens naar Europa te begeven, ten einde zich gedurende twee jaren voor zijn verdere wetenschappelijke vorming aan diezelfde Rijksuniversiteit onder de leiding te stellen van de hoogleeraren Dr. G. A. J. Hazeu en ondergeteekende. De resultaten van deze studieopdrachten zullen uit den aard der zaak rechtstreeks aan den Oudheidkundigen Dienst ten goede komen.

Bij Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 12 April 1921 No. 13341/V werd tot bouwkundig Opzichter benoemd de Heer P. H. van Coolwijk, thans tijdelijk als zoodanig werkzaam. Het dezerzijdsch besluit van 1 April No. 2198 wees genoemden Opzichter met ingang van ultimo Mei de hoofdplaats Bondowoso als standplaats aan, vooral in verband met het voorgenomen onderzoek naar de praehistorische oudheden in den Oosthoek.

§ 2. *Reizen.*

Ondergeteekende deed een contrôle-reis langs de meeste oudheden van Java en Bali, daarbij vergezeld door de Adj.-Oudheidkundige op de geheele reis, door den Adj. Bouwk. Inspecteur Van Stein Callenfels en R. Ng. Poerbatjaraka op Bali. Genoemde Inspecteur bezocht vervolgens het Diëng-plateau en vertoeft thans op Sumatra's Oostkust tot een nader onderzoek der in Oudh. Versl. 1920 2, p. 74 vermelde schelpenheuvels.

De Bouwkundige Inspecteur ondernam na zijn herstel een dienstreis naar Sanggariti, terwijl de Adj. Inspecteur zich herhaaldelijk naar Ploembangan begaf voor de werkzaamheden aldaar en op het eind van het kwartaal de leiding nam van het openen van een praehistorisch graf bij Pasar Alas in Besoeki (zie Bijlage H.)

De toegevoegde ambtenaar Van de Wall en de fotograaf-teekenaar De Vink bereisden de Molukken ten behoeve van de in § 10 nader beschreven opnamen. De assistent Sell stelde een onderzoek in naar den toestand van enkele oudheden in het Buitenzorgsche.

§ 3. *Publicaties.*

In druk verscheen het Oudheidkundig Verslag over het eerste kwartaal 1921, terwijl de derde editie van de „Korte Gids voor den Borobudur" eveneens is afgedrukt. De Regeering gaf haar toestemming tot de uitgave eener Engelsche vertaling van dat werkje.

§ 4. *Geschenken.*

Voor de bibliotheek werden ontvangen:

Annual Report of the Mysore Archaeological Department for the year 1920;

Annual Report of the Archaeological Survey, Eastern Circle, for 1920, met Supplement for 1918 — 1919.

Annual Report of the Archaeological Department, Southern Circle, Madras, for the year 1919—1920;

Archaeological Survey of India, New Imperial Series XXIX; South-Indian Inscriptions, Vol. III, Part III;

Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel 59, afl. 6;

Handelingen van het Congres voor de Taal-, Land- en Volkenkunde te Solo (1919) en Praeadviezen voor het Congres te Bandoeng (1921).

§ 5. *Bescherming van monumenten en nieuwe opnamen.*

Ondergeteekende kon zich op zijn contrôle-reis over Java op de hoogte stellen van de sinds zijn vertrek in 1915 aan de verschillende monumenten genomen maatregelen; het heeft natuurlijk geen nut alle bezochte oudheden stuk voor stuk te bespreken [1]). Met bijzondere belangstelling werden de werkzaamheden te Prambanan gevolgd, en een woord van hulde is hier op zijn plaats voor de wijze, waarop het door Brandes onmogelijk geachte werk om uit de dooreengegooide fragmentenmassa

[1]) Evenmin gaf de door de adjunct-oudheidkundige geïnspecteerde Tjandi Selagriya tot bijzondere aanmerkingen aanleiding.

de reconstructie-gegevens te onderkennen, door den Heer Perquin wordt tot stand gebracht; de op het terrein weder samengevoegde poorten, monsterkoppen enz. zijn buitengemeen interessant en bieden allerlei nieuws, en in zooverre wordt de hier verrichte arbeid zeer zeker ruim beloond. Doch inzake het aanbrengen van dat alles aan den tempel zelf, blijft ondergeteekende bij zijn in de overeenkomstige paragraaf van het vorig verslag neergelegde meening. Zoodra de andere werkzaamheden daartoe de gelegenheid laten, zal het zeker ook zaak zijn definitieve voorzieningen te treffen aan de Tjandi Kalasan en den onoogelijken steunbeer te verwijderen, die tot zooveel kritiek aanleiding heeft gegeven en het monument aan die zijde inderdaad hopeloos bederft; door te laten blijken dat deze in 1917 genomen maatregel, welks tijdelijk karakter, nu hij vier jaren bestendigd is, voor oningewijden wel wat problematisch wordt, slechts een hulpmiddel is geweest, zal veel misverstand worden weggenomen.

Te Boroboedoer werd bij contrôle der reliefs aan de hand der foto's geconstateerd, dat in vier gevallen sinds de opnamen door Van Erp, belangrijke schade was toegebracht: I Ba 348 waar het stuk met de rechterhand van den staanden man is weggeslagen, I Bb 51, waar het steenblok met het hoofd der danseres verdwenen is, I Bb 113, waar de beide rechterblokken met de brahmanengroep ontbreken, en D B Ib 3, dat het bovenstuk met de beide hoofden mist.

Bijzonder verheugend is hetgeen aan den hoofdtempel van Panataran is geschied, waar alle sporen der ergerlijke restauratie van 1901 verdwenen zijn en het monument in volle schoonheid tot zijn recht komt. Een groote verbetering is hier ook het overzicht, dat over het terrein verkregen is, door dit tot één geheel te vereenigen; van de afzonderlijke gebouwen maakt het jaartaltempeltje een heel wat bevredigender indruk dan het nāga-monumentje.

Bezoeken aan eenige ons van vroeger niet bekende heiligdommen deden ons een aantal onjuistheden in onze beschrijving in de „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst" opmerken, die in het bijzonder hinderlijk bleken bij wat wordt medegedeeld omtrent Sanggariti (II p. 201, laatste alinea, waar men leze dat het monumentje staat op een terras enz.) Pĕnampihan (II p. 249, het gebouw rust geheel op een schildpad, naar Balischen trant, waarboven zich een slang kronkelt), en de spuiers van Bĕlahan (I p. 409); op diezelfde plaats bleken niet één, doch twee poorten gespaard te zijn gebleven, en nog wel hoogst merkwaardige, wier ouderwetsch karakter het onzes inziens waarschijnlijk maakt, dat zij behoord hebben tot het heiligdom, hetwelk hier in Sindok's dagen lag [1]). Te Selamangleng kon onder een betere belichting dan in 1915 een voorstelling van een hel met zwaardboom herkend worden; voorts verdient vermelding een bezoek aan Tjandi Pamotan, die sinds Brandes er in 1903 was, vergeten was geraakt en zelfs in den Oudheden-inventaris niet is opgenomen; twee stukken wand met smallen nisuitsprong, en versiering in pilasters en paneelen bleken er, door het geboomte omvat, nog over

[1]) Verbetering behoeft ook de mededeeling, dat de poort van Ploembangan uit 1296 zou zijn (II p. 149); ten rechte behoort bij dit monumentje de drempel van 1312. De andere inscripties zullen bij de poort worden opgesteld.

te zijn. Ten slotte was het buitengewoon verrassend de Tjandi Tikoes in zijn geheel ontgraven te zien; het ware nog slechts wenschelijk thans ook er iets op te vinden om de spuiërs dezer badplaats weder aan het werk te krijgen, gelijk dat aan de nieuw ontdekte badkamer van Panataran zulk een bijzondere levendigheid geeft.

Op Bali zijn de eigenlijke oudheidkundige monumenten slechts weinig in getal. Over Tampaksiring wordt naar Bijlage K verwezen; aangaande Perean is een beschrijving van den Heer De Haan te verwachten. Nog niet bekend was de poort van Sakah, eenig overgebleven van een drietal, dat er vóór de groote aardbeving stond; dit monument, op welks bestaan Tjokorda Gde Raka ons opmerkzaam maakte, is weergegeven op bijgaande plaat en toont duidelijk zijn Hindoe-Javaansche afstamming. Ook van deze oudheid zal een detail-opname plaats dienen te hebben.

Aangaande de overblijfselen te Artja Domas en omgeving rapporteerde de assistent Sell, dat deze aan een ergerlijke verwaarloozing ten prooi zijn, en de door Van Kinsbergen gefotografeerde groepjes en losse stukken niet of nauwelijks te herkennen zijn. Slechts een vijftiental beeldjes staan onder het afdakje, dat de landheer van Tjikopo er indertijd heeft laten oprichten.

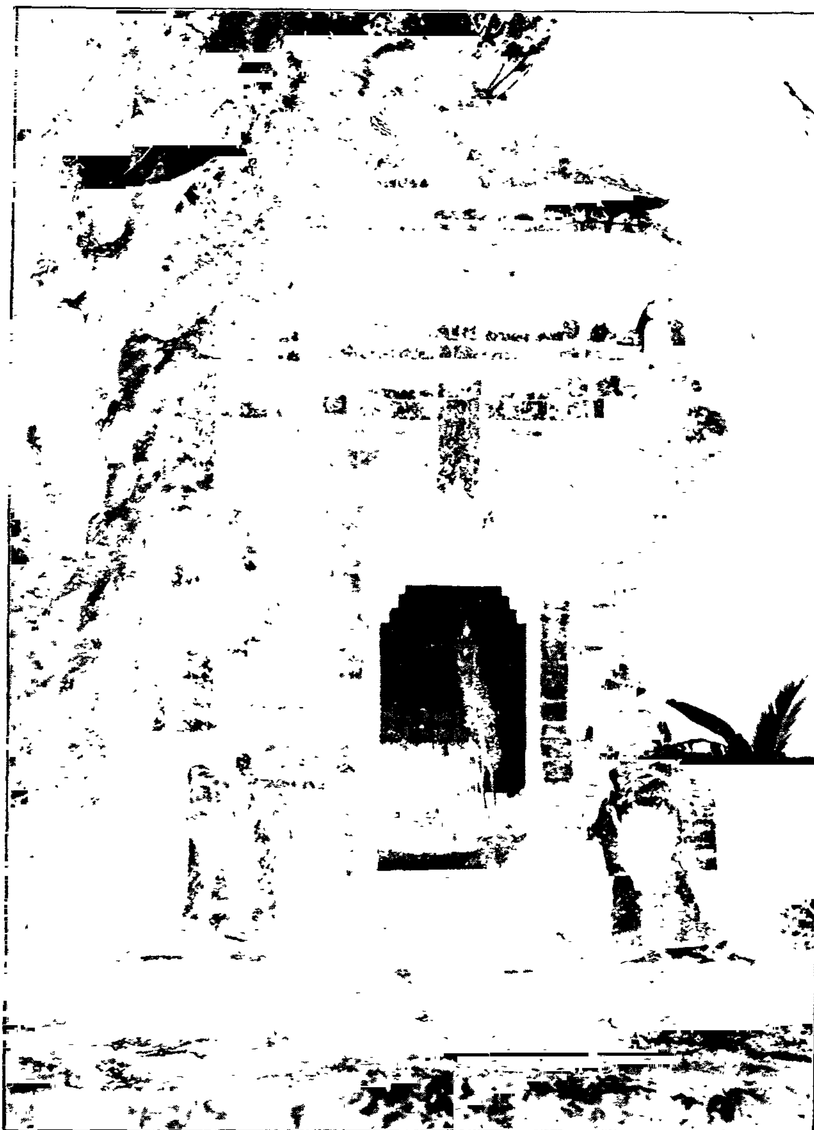
Het rapport van den Inspecteur Van Stein Callenfels over zijn onderzoek naar de schelpenheuvels van Sumatra's Oostkust is nog niet ontvangen en zal in het volgend kwartaalverslag worden opgenomen, evenals het door ziekte van den functionaris vertraagde rapport van den Bouwkundigen Inspecteur. Aangaande de op uitnemende wijze door den Adj. Inspecteur De Haan geleide werkzaamheden op Oost-Java, raadplege men Bijlage H.

Een aanvankelijk goed geslaagde poging om een groot aantal oudheden naar Nederland te verschepen gaf den Directeur van Onderwijs en Eeredienst aanleiding om zich tot zijn ambtgenoot van Financiën te wenden met het verzoek een scherper toezicht op den uitvoer van oudheden te doen uitoefenen.

§ 6. *Vondsten.*

Het artikel van den Resident van Bali en Lombok, den Heer H. T. Damsté, over de vondst der oudheidkundige overblijfselen van Tampaksiring, hetwelk blijkens het Oudh. Versl. 1920 4, p. 116 een plaats zou vinden in het Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, is bij nader overleg thans als Bijlage K achter dit verslag gevoegd. Wij hebben daardoor gelegenheid gehad nog enkele opmerkingen, naar aanleiding van een bezoek ter plaatse, aan het artikel toe te voegen.

Voor epigrafische vondsten op Bali wordt naar de volgende paragraaf verwezen. Het districtshoofd van Oeboed, Tjokorda Gde Raka Soekawati, deed nog mededeeling, een soortgelijke steen met negen openingen, als beschreven en afgebeeld in het stuk van Resident Damsté, te hebben aangetroffen in desa Sĕmboewoek in zijn district (aan den weg naar Tampaksiring) waar dit exemplaar uit de sawah was opgegraven. De holten bevatten nog eenige gouden voorwerpen, een zoogenaamd mamuntje, en drie steentjes, twee van melkachtige, en één van donkerblauwe kleur.

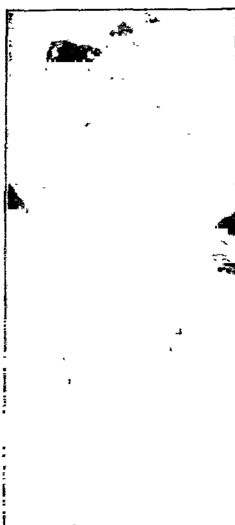

a.

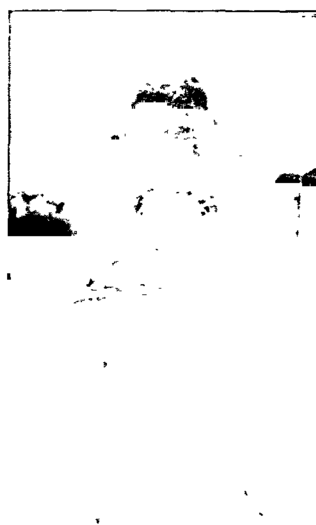
a. Poort van Sakah

b.

c.

d.

b. c. d. Beelden van den Pancelisan.

Van den Assistent-Resident van Loemadjang kwam bericht, dat wellicht een der heuveltjes op het terrein van Koeta Rĕnon (zie Bijlage F van het vorig kwartaal-verslag) een gebouwtje omvat, daar bij het openkappen van een paadje naar den top die zijde van den heuvel geheel uit vermoedelijk terrasgewijze opgestapelde steenen bleek te bestaan. Aan den Opzichter van Coolwijk werd een onderzoek opgedragen.

§ 7. *Epigraphie en Iconographie.*

Van een contrôle der in de nieuwe Boroboedoer-monografie gepubliceerde reliefbeschrijving van dat monument vindt men de resultaten neergelegd in Bijlage K.

De Controleur van Malang zond afprenten van de fragmenten van den beschreven steen op het graf van Kjahi ageng Sĕbaloeh (Poedjon), vermeld in Rapp. 1902 p. 303, waar echter slechts van twee fragmenten sprake is. De oorkonde is niet volledig; daar een 8 als eerste cijfer van het jaartal gespaard is gebleven en bovendien Balyang als rake wĕka vermeld wordt, is er alle reden om den steen aan de periode van Sindok toe te schrijven.

De oorkonde van Kāmeçwara I Tjandi Toeban, die op het oogenblik te Toeloeng-agoeng staat, zal weder naar de plaats van herkomst worden teruggebracht.

Op Bali ligt in de nabijheid van Tjandi Perean (waar zich ook een fragment van een miniatuur-tempeltje met jaartal 1351 bevindt), een merkwaardige steenen drempel met een dateering welke gedeeltelijk in woord, gedeeltelijk, wat het jaartal aangaat, in beeld is aangebracht en een der oudste voorbeelden van die laatste methode vormt.

De woorden luiden: i saka, masa kanĕm, tithi tritya, suklapaksanya, terwijl daaronder de maan, een oog, Ganeça, en een menschenfiguur zijn geplaatst, welke dus het jaartal 1261 uitdrukken.

Van bijzonder belang was hetgeen op den Panoelisan bij Kintamani tusschen de overblijfselen van het heiligdom van Soekawana werd aangetroffen, een voorloopig onderzoek, waartoe de mededeelingen van den Heer W. O. J. Nieuwenkamp in Tijdschr. Aardr. Gen. 2: XXXVI (1919) de aanleiding vormden. Te midden van allerlei antieke bouwfragmenten stonden een groot aantal beelden van oud en nieuw maaksel, Brahmā, Gaṇeça, een rĕṣi met gewonden hoofdtooi en een puntig bakje met bloem in de hand, twee figuren te paard, waarvan één een vogel vasthoudt, en verder vooral veel voorstellingen van naastelkander geplaatste mannen en vrouwen. Op de achterzijde van één dier laatste, op de plaat links beneden afgebeeld, en duidelijk als portretbeelden te herkennen, staat een inscriptie uit Çaka 933, een belangrijk vast punt voor de ontwikkelings-geschiedenis der Balische kunst en haar samenhang met de Javaansche ook in verband met eenige ongeveer gelijktijdige koper-oorkonden, door den Heer Van Stein Callenfels ontcijferd. Een tweede inscriptie uit 996 staat aan de achterzijde van twee naast elkander gehouwen lingga's; een derde is zeer onduidelijk, en kon nog niet gelezen worden, terwijl een vierde romdom een topstukje is gebeiteld.

Een der andere beelden, met de handen in een, ook te Singasari voorkomende mudrā, is beneden rechts gereproduceerd, terwijl het middelste beeld vooral merkwaardig is, doordat het op de achterzijde in de van Java zoo bekende gefigureerde schriftsoort is gewaarmerkt, als Bhaṭārī Padmaçrī. De linkerhand wordt, zooals men ziet, geopend voor den buik gehouden, de rechter hangt naar beneden, waarbij duim en wijsvinger naar elkander gebracht en de andere vingers gestrekt zijn. Aan de kleeding vallen armbanden en gordel, opwaaiende strikken en korte gordelslippen op, terwijl de haarbehandeling die der Buddha's volgt, doch dan met afhangende krullen benevens de aanwezigheid van een diadeem en een topversiering.

De overblijfselen te Soekawana bevatten ongetwijfeld, gelijk bij dit eerste onderzoek bleek, gegevens van groote waarde en zullen, zoodra dat mogelijk is, in bijzonderheden nagegaan moeten worden.

Behalve de bekende beelden van Pedjeng werden verder op Bali onder meer opgenomen de Harihara van Kĕmbangwĕrti en de vruchtbaarheids-godin met haar tien kinderen te Tjandi-Dasö.

§ 8. *Musea en Verzamelingen.*

Het museum te Modjokĕrto bevond zich bij mijn bezoek in uitstekenden toestand en mag zich bij voortduring in de belangstelling van het publiek verheugen; de statistiek van bezoekers wijst over April en Mei ruim 50 personen per dag aan en steeg in Juni nog belangrijk; zelfs werd op een der nieuwjaarsdagen een aantal van 364 bereikt. In zake de inrichting kan worden opgemerkt, dat het „verduidelijken" van oorkonden, zelfs als het met zorg geschiedt, aan ondergeteekende nog altijd ongewenscht en misleidend voorkomt (vergl. Rapp. 1910 p. 47).

Een groote tegenstelling met het museum te Modjokĕrto, vormt dat te Toeloeng-agoeng, dat trouwens geen museum meer is, daar het voor een ander doel in gebruik genomen is; de vroegere inhoud is nu er rond om heen opgesteld. Het geheel levert een droevig bewijs, dat het oprichten van dergelijke plaatselijke musea alleen wenschelijk en mogelijk is, wanneer het op nog wat anders berust dan het initiatief van een in dit opzicht alleenstaand en na eenigen tijd weder vertrekkend bestuurshoofd. Op het oogenblik trekt niemand zich iets van deze zaken aan, zoodat besloten werd, de bijeengebrachte oudheden, voorzoover het stukken van waarde zijn, zooveel mogelijk terug te zenden naar de plaatsen van herkomst of nabijgelegen heiligdommen, waar ze beveiligd en bezorgd zijn (bv. de Akṣobhya van Gondanglor naar Sanggrahan), en verder op te nemen in het museum te Batavia.

Mocht men echter meenen, dat verwaarloozing het ergste is, wat er met zulke beelden gebeuren kan, dat leert het museum te Kĕdiri wel anders. Daar staat alles keurig onder dak in een practisch gebouwtje, maar hoe! De voornaamste stukken zijn er bepleisterd, beprutst of bijgewerkt, op min of meer fantastische wijze, en soms met weglating van authentieke fragmenten, die bij de restauratie niet goed meer gebruikt konden worden. Dit moge leerrijk zijn voor de wijze, waarop de belangstelling in de oudheden zich hier te lande kan uiten, het blijft met dat al, hoe

goed ook bedoeld, een leelijke blamage. Medewerking van den Oudheidkundigen Dienst bij de inrichting van zulke musea zou zeker aan beide partijen, en niet het minst aan de oudheden zelf, ten goede komen.

Te Sentolo had ik gelegenheid kennis te maken met de particuliere collectie van den Heer P. van Vloten, welke, hoewel klein, een aantal merkwaardige, en ten deele zeer fraaie, exemplaren bevat, vooral onder de zilveren en bronzen beeldjes, die grootendeels van Gedong Gobah afkomstig zijn. Vermelding verdienen vooral een drietal Mañjuçrī's en een Wajrasattwa; voorts is er een zilveren plaatje met drie regels Kawi-schrift uit Tĕmanggoeng.

Op Bali werd een bezoek gebracht aan de bibliotheken van den stedehouder G. Bagoes te Karangasĕm en van I.G. Poetoe Djilantik te Singaradja. Vooral laatstbedoelde is zeer rijk van lontar-handschriften voorzien en daar het ook voor anderen van nut kan zijn om te weten, wat daar aanwezig is, is een lijst van de titels der lontars uit deze bibliotheek hierachter als Bijlage L opgenomen.

§ 9. *Fotografieën.*

De lijst der ingeschreven negatieven, hoofdzakelijk op Bali en op Gĕdong Sanga betrekking hebbend, volgt als Bijlage G.

§ 10. *Nederlandsche Oudheden.*

De toegevoegde ambtenaar Van de Wall en de fotograaf-teekenaar De Vink volvoerden het eerste gedeelte van het hun opgedragen voorloopig onderzoek naar de oudheden uit den Compagniestijd in de Molukken. Te zijner tijd zal van de resultaten van dat onderzoek uitvoerig verslag worden gegeven; hieronder volgt echter reeds een opgave der bezochte plaatsen, ontleend aan het reisrapport van eerstgenoemden ambtenaar [1]).

A. Residentie Amboina.

Op het eiland Ay: het kasteel Revengie; perkenierswoningen, waarvan die op Westklip en Welvaren met opschriften; grafsteenen.

Neira: het beneden-kasteel Nassau; oude woningen; grafzerken; rouwborden; het kasteel Belgica; de beukerij de Voorzichtigheid; de beukerij Castricum.

Goenoeng Api: de schans Kijk-in-den-Pot; de beukerij De Kop en nog een post; grafnaald.

Lonthoir: het fort Hollandia, met de trap; de redoute Lacquooy; de put van Coen; de redoute Storm; het fort Concordia of Wayer; de redoute Dannex of de Morgenster; de redoute Kuilenburg; het perkhuis de Zoete Inval; andere gebouwen, met opschriften te Weltevreden en Klein Walingen; grafzerken en andere steenen met opschriften.

Rosengain: de beukerij de Lage (post Bechof).

Haroekoe: de vesting Zeelandia; de vesting Hoorn; onderkoopmanshuis.

1) Vermeld worden alleen de plaatsen, waar nog overblijfselen werden aangetroffen; voor die, waarvan het bezoek geen resultaten opleverde, wordt naar het latere verslag verwezen.

Saparoea: de vesting Duurstede; oude meubelen en acten.
Noesa Laoet: het blokhuis Beverwijk.
Landengte van Bagoeala: het blokhuis Middelburg; meubelen.
Hoofdplaats Amboina: Kasteel Victoria, grafnaalden, Burgerwachthuis, Hervormde Kerk met zilver, zerken, rouwborden, beschreven steenen en Compagnie's meubilair.
Negory Nako: staatsiedegen, rottingknop, hoedbanden V. O. C.
Kust van Hitoe: Laha, kasteel; Larike, fort Rotterdam; grafnaald, onderkoopmanshuis; Assiloeloe, versterking; Ceith, versterking; Lima, blokhuis Haarlem; Kaitétoe, Kasteel van Verre; Hila, fort Amsterdam; kerkje, kanonnen, klok; Hitoelama, vesting Leiden.
Eiland Noesa Ela: vesting Vlissingen.
Eiland Ceram: Caybobo, pagger.
Schiereiland Klein-Ceram: Loehoe, vesting Overburg.
Eiland Manipa: vesting Wantrouw.
Eiland Boeroe: Kajelie, vesting Defensie, meubelen, graven.
Eiland Boano: Boanosrani, oude graven.

B. Residentie Ternate.

Eiland Ternate: Sengadji, fort Hollandia; Castella, vesting Nostra Señora del Rosario, redoute Santa Lucia; Lagoena, redoute San Pedro è Paulo; Kajoe Merah, vesting Kalamatta; Fort Orange, fortje Voorburg, fortje's Konings Zeehoofd, museum Kedaton, Hervormde kerk met zerken, rouwborden, lichtkronen, oude woning, oude graven, fraai Compagnie's meubilair, alles ter hoofdplaats Ternate.
Eiland Moti: vesting Nassau.
Eiland Makjan: Ngofakiaha, vesting Mauritius, de kat Zeeburg, Compagnie's huis; Tabilolo, vesting; Poewati, redoute; Taffasoho, vesting De Provinciën, halve maan.
Eiland Groot-Obi: blokhuis Den Briel, merkpaal V. O. C.
Eiland Soela Besi: Fortje De Verwachting, oude graven.
Eiland Tidore: Soasioe, vesting Tahoelo; fort Tsjobbe, lilla's, oude meubilair; Roem, vesting; Marieko, vesting.
Eiland Halmaheira: Dodinga, fortje; Sidangoli, redoute; Djilolo, fort Gofasse; Sahoe, merkpaal V. O. C.; Ake Lamo, fort Saboega.

Over de verdere opnamen wordt in het volgend verslag gerapporteerd. De Heer Van de Wall roemt de, zoowel van de zijde der bestuursambtenaren als van die der perkeniers enz., ondervonden medewerking bij het onderzoek. Als voorloopige samenvatting van zijn bevindingen omtrent den toestand der monumenten, constateert hij, dat deze in-treurig is, hetgeen juist in deze omgeving, waar de Compagnie den grondslag legde van haar gezag, bijzonder pijnlijk treft.

Dr. M. Neijens maakte ons opmerkzaam op een onjuistheid in het stuk over het fort te Senana, hetwelk in Oudh. Versl. 1918, 3, p. 121-126 werd afgedrukt. Blijkens het opschrift zou de bouw van het fort begonnen zijn in 1736 en op bl. 123

concludeert de schrijver op grond van een ter plaatse aanwezig kanon met jaartal 1757, dat het fort gebouwd is in de tweede helft der achttiende eeuw, om een paar regels verder te vermelden, dat Valentijn het fort 't Klaverblad noemt. „Had de schrijver" — aldus Dr. Neijens — „nu nog gezegd, steunende op het grafschrift van Jan Glad, sergiand (niet serciand), dat wij hier staan voor de Vortres de Verwagting, die al in de eerste helft der achttiende eeuw moet gebouwd zijn, wijl bewoners van genoemde vortres, o.a. den jongeling Hendrik Christians (die) obiit den 29 Jan. 1748, aldaar ter ruste werden gelegd, dan zou de logica niet zoo in 't nauw zijn gebracht. Een ander bewijs, dat de schrijver evenwel niet scheen te kennen, en waaruit blijkt, dat het fort te Senana inderdaad in de eerste helft der achttiende eeuw gebouwd werd, vinden wij in een tamelijk lijvig handschrift in het Ternataansch, gedagteekend 28 November 1735".

Naar aanleiding van het in Oudh. Versl. 1920, 4, p. 137 medegedeelde over een grafschrift te Mokko-Mokko, zendt de Controleur aldaar, de Heer A. Dirks, ons het volgende afschrift van dien steen.

To the Memory of
Mr. Cha. Kirkpatrik
who departed this
life at Moco-Moco
the 29th October 1774.
Aged 18.

De Heer Dirks teekent daar nog bij aan, dat zich op het z.g. Europeesche kerkhof een vijftiental graven bevinden, alle met baksteenen bepleisterde monumenten zonder eenige versiering; grafsteenen zijn er niet meer. Van de oude Engelsche gebouwen zijn nog slechts over: de gedeeltelijke fundamenten van het fort St. Ann en van een gebouw, hetwelk volgens zeggen het peperpakhuis was. Ook is er nog de ruïne van het „sultanspaleis", een geheel in baksteen opgetrokken huis van twee verdiepingen. Fundamenten van oude Engelsche vestingen moeten zich ook nog bevinden in de sawahs van Pasar Bantal en van Pasar Ipoeh.

De Heer Jansz zette zijn restauratiewerkzaamheden aan de Portugeesche Buitenkerk in Batavia voort.

Op een vraag, of er bezwaar bestond tegen afbraak van het magistraatskantoor te Ambon kon ontkennend geantwoord worden.

§ 11. *Programma voor het volgend kwartaal.*

Ondergeteekende stelt zich voor nog eenige tempels van Java te bezoeken en zich ook nog eenigen tijd op Bali op te houden; op 10 Augustus zal hij in verband met het eindigen van zijn verlof te Leiden zich weder naar Europa moeten inschepen. Aan de Adj. Oudheidkundige wordt een voorloopige catalogiseering van het museum te Modjokěrto opgedragen.

De Bouwkundige Inspecteur zal zijn gewone werkzaamheden voortzetten; de Adj. Inspecteur zal na Ploembangan, Tjandi Papoh onder handen nemen en in Augustus

de badplaatsen van Bĕlahan en Djalatoenda in orde brengen. De Opzichter van Coolwijk blijft met onderzoek in den Oost-hoek belast en zal, indien daartoe gelegenheid is, het toezicht houden bij de voorzieningsmaatregelen aan de Tjandi Djaboeng.

De ambtenaar Van de Wall zal de opname in de Molukken beëindigen en vervolgens de resultaten van zijn reis persklaar maken; de fotograaf-teekenaar De Vink wordt na zijn terugkeer tijdelijk bij het badplaats-onderzoek van den Adj. Inspecteur gedetacheerd, om na afloop daarvan weder op Midden-Java werkzaam te worden gesteld.

De Heer Jansz zet de restauratie der Buitenkerk voort.

Het Wd. Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,
N. J. KROM.

Batavia, 1 Juli 1921.

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET TWEEDE KWARTAAL 1921

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5720	24 × 30	Kediri (Bali)	Beschreven koperplaten (voorzijde).
5721	„	id.	id. (keerzijde).
5722	„	Babahan (Bali)	Twee beschreven koperplaten (voorzijde).
5723	„	id.	Twee id. (keerzijde).
5724	„	Sloemboeng (Bali)	Drie id. (voorzijde).
5725	„	id.	Drie id. (keerzijde).
5726	„	Batoean (Bali)	Twee id.
5727	„	id.	Drie id.
5728	„	id.	Drie id.
5729	„	id.	Twee id.
5730	„	id.	Twee id.
5731	„	id.	Vijf koperen schutbladen als lontardekbladen.
5732	„	Soekawati (Bali)	Drie beschreven koperplaten (voorzijde).
5733	„	id.	Drie id. (keerzijde).
5734	„	id.	Vier id. (voorzijde).
5735	„	id.	Vier id. (keerzijde).
5736	„	Angsri (Bali)	Een id. (voorzijde).
5737	„	id.	Een id. (keerzijde).
5738	„	id.	Vijf brokstukken id. (voorzijde).
5739	„	id.	Vijf id. id. (keerzijde).
5740	„	id.	Zes id. id. (voorzijde).
5741	„	Teba Kaoe (Bali)	Drie beschreven koperplaten (voorzijde).
5742	„	id.	Drie id. (keerzijde).
5743	„	id.	Drie id. (voorzijde).
5744	„	id.	Drie id. (keerzijde).
5745	„	id.	Drie id. (voorzijde).
5746	„	id.	Drie id. (keerzijde).
5747	18 × 24	Ngis (Bali)	Een brokstuk id. (voorzijde).
5748	„	id.	Een id. id. (keerzijde).
5749	„	Tabanan (desa Bretit)	Poera Bretit. Singa, Ganeça en rond rolstuk met olifant.
5750	„	Den Pasar (Bali)	Gestyleerde leeuwenkop op een der muren van de poera (binnenzijde).
5751	„	Sempidi bij Den Passar	Klokkentoren of koel[2].

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5752	18 × 24	Loehloek id. (Bali)	Poort van de poera met twee offeraltaartjes.
5753	„	Loehloek id. (Bali)	Linker offeraltaartje voor de poort van de poera.
5754	„	Boenjoet, distr. Marga, onderafd. Tabanan (Bali)	Vorsten-badplaats, Bedji Tjandi met naga-spuiers, (rechter helft).
5755	„	id.	id. id. (linker helft).
5756	„	Wanasari, distr. en onderafd. Tabanan (Bali)	Vorsten-badplaats, Poera Seh Gangga, (tangar Sandan), met makara-spuiers.
5757	„	id.	id. id. (zijaanzicht):
5758	24 × 30	Gedong Songo, afd. Salatiga, (residentie Semarang)	Tjandi Ratna, Westzijde vóór de schoonmaak. (vooraanzicht).
5759	„	id.	id. zijaanzicht, (Noordzijde).
5760	„	id.	id. achteraanzicht, (Oostzijde).
5761	„	id.	id. id.
5762	„	id.	id. zijaanzicht met trap (Zuidzijde).
5763	„	id.	id. id.
5764	„	id.	id. vooraanzicht, (Westzijde).
5765	„	id.	id. id. id.
5766	18 × 24	id.	Nisje in de tempelkamer, (Noordermuur).
5767	„	id.	Fragmenten, (gierlanden, ornament soubasement, poort en palmet).
5768	„	id.	Detail-opname, soubasement-ornament.
5769	„	id.	id. Kalakop op de poort, gierlanden, bovenbouw soubasement.
5770	„	id.	Detail kalakop en drie palmetten.
5771	„	id.	id. id. en ratnaornament van het soubasement.
5772	„	id.	Detail trapspiegel.
5773	„	id.	id. id.
5774	„	id. 2e Tjandi	Drie steenlagen van het soubasement en een kinari-beeldje.
5775	„	id. „	Twee palmetten v/d kroonlijst (de kleine v/d eersten bovenbouw).
5776	„	id. „	Drie palmetten van de kroonlijst.
5777	„	id. „	Kalakop van de poort.
5778	„	id. „	Nisomlijsting (Oostzijde).
5779	„	id. „	Trapvleugel (Noordzijde).
5780	24 × 30	id. „	Nisomlijsting (Zuidzijde).
5781	„	id. „	Achteraanzicht (Oostzijde).
5782	„	id. „	Zijaanzicht (Zuidzijde).
5783	„	id. „	id. (id.).

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5784	24 × 30	Gedong Songo, afd. Salatiga, (res. Semarang) 2e Tjandi	Vooraanzicht (Westzijde).
5785	„	id. „	Noord-Westhoek van den tempel.
5786	„	id. 3e Groep	Drie tempels v/d Oostzijde gezien.
5787	„	id. id.	Twee tempels van de Zuid-Westhoek gezien.
5788	„	id. id.	Een tempel. Zuid-Oosthoek.
5789	„	id. 5e Groep	Overzicht van de negen tempeltjes, waarvan nog één behouden is (Noordzijde).
5790	„	id. 6e Groep hooggelegen	Aanzicht Noord-West.
5791	„	id. id. id.	Aanzicht Zuid-Oost, met achtergrond top van den Oengaran.
5792	13 × 18	Den Pasar (Bali)	Openlucht-museum. Toegoe.
5793	„	id.	id. Kori-agoeng.
5794	„	id.	id.
5795	„	id.	Desa Blaloean. Kori-agoeng.
5796	„	id.	Poera Satria. Pasimpenan.
5797	„	id.	id. Kop-detail.
5798	„	id.	id. Kori-agoeng.
5799	„	id.	id. Meroe toempang 3.
5800	„	id.	id. Detail combinatie oud en nieuw.
5801	„	id. (desa Siman)	Poera Kesiman. Tjandi Bĕntar.
5802	„	id. (id.)	id. Kori-agoeng.
5803	„	id. (id.)	id. Pasimpenan.
5804	„	id.	Poera Maospait?
5805	„	Bangli (Bali)	Poera Penataran. Tjandi Bĕntar.
5806	„	id.	id. id.
5807	„	id.	id.
5808	„	id.	Poera Penataran.
5809	„	id.	id. Meroe toempang 9.
5810	„	id.	Poera Kehen. Kori agoeng met trap.
5811	„	id.	Poera Kehen.
5812	„	Karang-asem (Bali)	Besakih.
5813	„	id.	id. Baley Bengkong.
5814	„	id.	id.
5815	„	id.	id. Trapvleugels. Meroe toempang 11.
5816	„	id.	Besakih Trapvleugels Gedong.
5817	„	id.	Trapvleugels.
5818	„	id.	Poera anak-agoeng-gedeh-petoeh. Lemboe-agoeng.
5819	„	id.	Poera Boekit. Baley-agoeng.
5820	„	id.	id. id.
5821	„	id.	id. Detail v/d Baley-agoeng.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5822	13 × 18	Gianjar (Bali)	Poera Samantiga. Doerga.
5823	„	id.	Poera Bhabatoe. Kori-agoeng.
5824	„	id.	id. Tjandi Meraäb.
5825	„	id.	Poera batoe boelan. Meroe toempang 7.
5826	„	id.	Poera batoe boelan.
5827	„	id.	Poeri Baley. Lemboe agoeng.
5828	„	id.	Poeri v/d Regent. Kori-agoeng.
5829	„	Singaradja (Bali) Desa Sawaän	Poera Pamaksaän. Tjandi Bentar en Kori agoeng.
5830	„	id.	Poera Pamaksaän.
5831	„	id.	id. Tjandi Bentar.
5832	„	id.	Poera Sangsit. Soebak-tempel.
5833	„	id.	id. Pemaradjaän.
5834	„	id.	id.
5835	„	id.	id. Poort Bentala No. 2 (binnen).
5836	„	id.	Poera Sangsit. Detail.
5837	„	id.	Poera Baley agoeng.
5838	„	id.	Poera Probokan.
5839	„	id.	Poera Hamaroekan. Kori agoeng.
5840	„	Kloengkoeng (Bali)	Poera Penataran.
5841	„	id.	Poera Dalem, detail van neuten.
5842	„	id.	Poera Goewa lawah. Kori agoeng en Meroe's.
5843	„	Sangeh (Bali)	Boekit sari in het Palah bosch. Meroe toempang 9.
5844	„	Desa Batoer (Bali)	Poera Batoer, deurtjes met regel.
5845	„	id.	id. Meroe toempang 11.
5846	„	id.	id. Detail Meroe toempang 11.
5847	„	Badoeng (Bali) Desa Blayoe.	Poera Paoeman.
5848	„	id.	id.
5849	„	id.	id.
5850	„	Njoman-karang (Bali)	Deur van het huis v/d Poenggawa.
5851	„	Boeleleng (Bali)	Poera Segara. Tjandi Bentar.
5852	„	Bali	Meroe's.
5853	„	id.	Detail van één Poera.

BIJLAGE H

RAPPORT OVER DE WERKZAAMHEDEN OP OOST-JAVA

Nadat in het vorige kwartaal de werkzaamheden te Sawentar beëindigd waren, werd direct daaropvolgend, met die te Ploembangan begonnen. De toestand van dit bouwwerk was van dien aard, dat een directe voorziening noodzakelijk was. Zooals op de foto's van vóór den schoonmaak te zien is, was boven de poort een groote boom uitgegroeid, die met zijn wortels het geheele monument als 't ware omstrengelde. Alvorens met de verwijdering van dezen boom te kunnen beginnen, was het noodig, dat verschillende deelen gestut werden. Want, ofschoon de boom ontegenzeggelijk veel kwaad aan het bouwwerk heeft gedaan, hield hij toch ook weer, door zijn wortels, gedeelten bij elkaâr, die anders ongetwijfeld afgestort zouden zijn.

De foto's nà den schoonmaak, geven een denkbeeld van de bouwvalligheid van het monument. Het was aan alle zijden ontwricht en uit elkaar gerukt. Een ingesteld onderzoek naar de fundeering wees uit, dat het hiermede niet beter gesteld was.

Een gedeeltelijke afbraak en restauratie was dan ook niet uitvoerbaar, waarom, in overleg met het hoofd van den Dienst, besloten werd, het geheele monumentje af te breken, en van een nieuwe fundeering te voorzien.

Voordat hiertoe werd overgegaan, was het eerste werk, den grond, die aan den voet nog lag, en waarin zich nog verscheidene steenen bevonden, op te ruimen. Het resultaat hiervan was verblijdend, een zeer groot aantal, hoofdzakelijk tot den top behoorende steenen, werd teruggevonden. Na zeer zorgvuldige sorteering bleken enkele lagen compleet, en andere in zooverre volledig, dat hun afmetingen nauwkeurig konden worden vastgesteld. Nadat alle lagen, stuk voor stuk, op het terrein waren uitgelegd en hunne afmetingen bekend waren, was het betrekkelijk gemakkelijk met deze, en met de gegevens aan het monument gevonden, den top te reconstrueeren. Deze werd in twee stukken op het terrein opgesteld.

De reconstructie van het Zuidelijke vleugeltje en van den Westelijken ingang leverde geen moeilijkheden op, omdat de tegenhangers van deze onderdeelen nog compleet aan het bouwwerk voorkwamen.

Nadat alzoo de verschillende afgestorte deelen op het terrein gereconstrueerd waren, werd met de afbraak van het monumentje begonnen. Dit geschiedde laagsgewijze en in dezelfde volgorde, waarin ze afgenomen waren, werden ze op elkaar gelegd, zoodat ze als 't ware een spiegelbeeld vormden. Dit was de eenvoudigste manier, om bij het weder opbouwen vergissingen te voorkomen.

Bij de afbraak bleek het zuinige gebruik van den natuursteen; daar, waar mogelijk, was voor achtervulling baksteen gebruikt. De van buiten zoo massief uitziende voorsprongen, bleken van binnen zelfs hol en met aarde opgevuld te zijn. In een van deze kokers had de groote boom dan ook wortel geschoten, die zelfs tot in de fundeering was doorgedrongen.

De fundeering bestond eveneens uit baksteen, en was van een lichte constructie; ze had onder de natuursteen slechts een dikte van drie steenlagen en geen enkele versnijding; geen wonder dus, dat ze geheel verzakt was.

Voordat de onderste natuursteenlagen werden afgenomen, werden verschillende piketten uitgezet, die de oorspronkelijke richting en hoogte aangaven, zoodat de poort weer precies op dezelfde plaats en op gelijke hoogte kon worden opgetrokken.

Na verwijdering van de oude baksteenen-fundeering werd een nieuwe deugdelijke fundeering van kalisteenen gelegd, en hierop met het opnieuw opbouwen van het monumentje begonnen. De inwendige ruimten werden hierbij met metselwerk opgevuld, en alle voegen met cementmortel ingevoegd. Deze werkzaamheden zijn thans, tot op een drietal lagen na, gevorderd tot op de hoogte van vóór de afbraak.

Bij B a n g k a l, waar tijdens het vorige kwartaal de werkzaamheden, vanwege de regens, gestaakt moesten worden, is nu de dijk gelegd en een pagger tot afsluiting van het terrein geplaatst. Voorts werd de tjandi grondig schoon gemaakt en het terrein eenigszins geëgaliseerd.

De tjandi's Singasari, Kidal, Toempang, Tegawangi, Soeroewono, Djedoeng en Ngetos werden gecontroleerd en onder toezicht van den opzichter schoon gemaakt. Omtrent deze tjandi's valt niets bijzonders op te merken.

Voorts vergezelde ondergeteekende het wn. Hoofd van den Dienst op diens dienstreis langs de Oost-Javaansche monumenten en naar den Diëng.

Ingevolge een speciale opdracht van het wn. Hoofd werd in de laatste helft van Juni nog een oud graf geopend en onderzocht. (Bij dit onderzoek was de Heer van Coolwijk tegenwoordig). Het graf bevond zich aan den in aanleg zijnden weg tusschen de plaatsen Garahan en Mrawan, op een afstand van ongeveer 3 KM. van het station Garagan in het gehucht P a s a r A l a s.

Doordat het graf voor een groot deel in het tracee van den weg viel, werd het bij het ingraven van deze, toevalligerwijze ontdekt. De steen lag dan ook voor het grootste deel bloot; aan het deel, dat nog onder den grond stak, was te zien, dat de steen, voor de ingraving, bedekt was geweest, eerst door een laag aarde ter dikte van ± 20 cM., daarna door een laag zand van ± 18 cM., daarboven tenslotte door een laag humus van ± 50 cM. dikte. Bij eenige navraag bleek, dat de zandlaag in de geheele omgeving wordt aangetroffen, en dus klaarblijkelijk een zware aschlaag is, afkomstig van den naburigen vulcaan, de Raoen. Alvorens met de verdere ontgraving te beginnen, werd van de aangetroffen toestand een foto genomen.

Zoo van boven gezien, onderscheidde zich de groote deksteen door niets van een gewone groote kalisteen, waarom het dan ook moeilijk te bepalen was, waar de ingang zich bevond. Wel kon geconstateerd worden, dat de as van den steen vrij zuiver Oost-West lag. Afgaande op het feit, dat bij de reeds geopende graven de ingang zich tegenover het Westen bevond, werd dit ook voor dit graf verondersteld, en de ontgraving aan de Westzijde begonnen.

Nadat de bovenzijde van den steen geheel bloot was gewerkt, kwam spoedig de vette klei voor den dag. Al direct stuitten we toen op een rij steenen palen, die

in een halve cirkel vóór het graf stonden. Het waren gewone langwerpige kalisteenen, die op hun punt stonden en dus een soort van steenen palissade vormden. In het midden, in de as van den deksteen stond een lange platte steen op zijn kant. De afstand van deze tot den voorkant van den deksteen bedroeg ongeveer 1.50 M. Typisch was, dat deze steenen zoo hoog stonden, hun onderste punt lag ongeveer horizontaal met het ondervlak van den deksteen. De lengte der steenen bedroeg gemiddeld ± 65 cM. Voor de beantwoording van de vraag, hoever het graf oorspronkelijk boven den grond heeft gestaan, is deze palissade van belang. Het is toch vanzelf sprekend, dat de steenen nagenoeg voor de helft in den grond hebben gestaan, anders waren ze gevallen. Daar nu hun ondervlak vrij horizontaal met dat van den grooten deksteen lag, kan deze niet meer dan voor 2/3 van de dikte, boven den grond uitgestaan hebben. Van het overige van het graf was dus ook oorspronkelijk niets te zien.

Tegelijk met het uitgraven van de steenen palissade was de onderkant van den deksteen bereikt, en kwamen de steenen paaltjes, waarop hij rustte, aan het licht. Het uitgraven werd voortgezet tot den onderkant van deze paaltjes, waarmede de Westzijde van het graf, wat tevens inderdaad de ingangszijde bleek te zijn, vrij was. De ingang was direct te herkennen aan de twee steenen, die de zijposten uitmaakten. Terwijl alle overige paaltjes, die den deksteen droegen, en tevens de ommuring van het graf vormden, gewone langwerpige kalisteenen waren, waren de twee naast den ingang, met grootere zorg gekozen. Wel waren het ook gewone natuurlijk gevormde steenen, zonder de geringste sporen van een kunstmatige behandeling, maar hun voor- en dakzijden waren vrij zuiver recht en vlak. Beide eindigden beneden met een schuins toeloopende punt. Van eenige bewerking, zooals sponningen voor deurafsluiting etc. was geen sprake. Er was eenvoudig een opening in den ring van paaltjes uitgespaard, die de ingang van het graf uitmaakte, en door middel van een stuk wadas was afgesloten. Deze opening liep van boven nauwer toe.

Daar het in de bedoeling lag, het graf, zoo mogelijk, intact te houden, zou getracht worden de inhoud door den ingang naar buiten te halen. Door het stuk wadas, dat den ingang afsloot te verwijderen, lag het graf geopend. Het bleek van binnen geheel met zeer zware aarde opgevuld te zijn, die moeilijk los te werken was. Op ongeveer 20 cM. achter de wadasplaat werd de eerste knikker of kraal gevonden. Spoedig volgden meerdere, groote en kleine. Van een zekere volgorde was geen sprake, willekeurig verspreid werden ze aangetroffen. In den NW.-hoek, ongeveer 30 cM. achter de afsluitplaat, kwam het eerste bot aan het licht, het was echter zoover vergaan, dat het bij het uitnemen tot stof verviel. Met de uiterste voorzichtigheid werd voortgegaan, de aangetroffen beenderen waren echter zoo vergaan, dat het onmogelijk was ze er uit te halen. Het hoofd dat, terwijl het nog in de klei zat, te onderkennen was, verviel eveneens tot stof.

Was de zware vaste aarde al een belemmering bij het uitgraven, dit werd bovendien nog bemoeilijkt door de wortels van een boom, die door het geheele graf vertakt waren. Ongetwijfeld hebben deze ook het hunne bijgedragen tot de

verregaande verteerde toestand van de beenderen, waar ze schots en scheef doorheen waren gegroeid.

Nog maar een klein gedeelte van het graf was ontgraven, toen het onmogelijk bleek, de zware klei verder doelmatig naar buiten te krijgen. De hoop om het graf intact te houden, moest dus opgegeven worden. Er was geen andere oplossing dan het graf van boven open te maken en zoo van boven af verder te ontgraven. Na verwijdering van den zwaren deksteen, vertoonde het graf binnen de paaltjes een zuiver ovalen vorm, de lange as mat ongeveer 2.25 M., de korte 1.85 M.

Bij het verder ontgraven werden nog verscheidene knikkers of kralen gevonden, de aangetroffen beenderen lagen willekeurig door elkaar heen, en waren alle zonder uitzondering gebroken. In totaal werden gevonden: 79 kralen, 54 tanden, 1 steenen voorwerp, 1 klein goud ringetje en een klein aantal stukken van beenderen.

De kralen zijn zeer verschillend van grootte en kleur, de grootste hadden een doorsnede van 4$^1/_2$ cM. de kleinste van 3 mM. De kleuren waren geel en groen, wit en groen, donker blauw (indigo), effen geel, effen groen, rood, goudgeel etc. De teekening was eveneens verschillend, op de groote kwam algemeen een motiefje voor, dat het best te vergelijken is met een eenvoudig sarongmotief, bijv. een groen fond met gele vakjes en streepjes. Een enkele was erbij met groen fond, waarop gele spiraalsgewijze getrokken strepen. De lijnen waren zeer strak en zuiver geteekend. De kleintjes hadden alle de gewone terrakottakleur.

Groote en kleine hadden nagenoeg de zelfde vorm, en zijn het best te vergelijken met een ei, maar dan minder puntig toeloopend en met afgevlakte toppen. Er waren er echter ook bij, die de bekende gittenvorm hadden. Alle hadden in de lengteas een cylindervormige opening waarmede ze tot een snoer aaneengeregen konden worden. Van één was deze opening, van binnen met een roodachtige substantie bewerkt, die veel op onze gewone brievenlak geleek.

Het materiaal van de kralen was verschillend, de groote bleken wel vervaardigd te zijn uit een soort speksteen, terwijl de blauwe, die ook de gittenvorm hadden, een zekere glasachtige structuur vertoonden. De allerkleinste waren van gebakken aarde.

De gevonden tanden waren te verdeelen in 43 kiezen, 5 hoektanden en 6 snijtanden. Uit het aantal kiezen zou men, ten minste als de begravene geen dubbele rij had, kunnen concludeeren, dat er drie personen in begraven waren geweest. Aan geen enkele tand kon ik teekenen vinden, dat ze eventueel in een of ander metaal gevat waren geweest, en mogelijk tot sieraad hadden gediend. Deze tandenkwestie diene echter door deskundigen onderzocht en uitgemaakt te worden.

Het gevonden steenen voorwerp is zeer kunstmatig bewerkt geworden. Het had een spits toeloopende vorm, als een dolk met stompe punt. Als wapen zal het echter wel niet gediend hebben, daarvoor was het veel te stomp. De eene zijde was bolvormig, de andere had twee vlak geslepen kanten. De lengte ervan bedraagt 13$^1/_2$ cM., de grootste breedte is 4.8 cM. Mogelijk heeft dit voorwerp ook voor lijfsieraad gediend.

Het gouden ringetje was een een eenvoudig staafje goud met eenigszins opgestuikte einden, die tegen elkaar waren gebogen. Dit zal zeker wel voor versiering gediend hebben, maar hoe? Ik kan er alleen dit van opmerken, dat het te klein is, om aan den vinger gedragen te worden. Van de gevonden beenderen kan ik geen definitie geven; dit ter beoordeeling aan deskundigen.

Als men dit graf vergelijkt met dat, wat destijds in de dessa Tlagasareh gevonden is, dan ziet men, dat de algemeene opzet hetzelfde is. [1]) Bij beide toch bestaat het graf hoofdzakelijk uit een groote zware deksteen, die door paaltjes, die tevens de ommuring van het graf vormen, gedragen wordt. Bij het graf te Pasar Alas is het laatste meer volkomen, omdat daar de paaltjes tegen elkaar aanstaan, en dus ook werkelijk een afgesloten ruimte vormen. Toch vertoont het graf te Tlagasareh een veel hooger staande techniek.

In hoofdzaak komt dit uit bij de afsluiting van het graf. Bestaat deze te Pasar Alas eenvoudig uit een stuk wadas, bij het graf te Tlagasareh, is het een constructie van posten, dorpels en deurplaat, die met sponningen in elkaar sluiten. Een samenstelling dus, die niet anders dan kunstmatig bewerkstelligd kon worden, en blijk van een zekere techniek geeft. Bovendien treft men in het graf te Tlagasareh een bevloering van kalisteenen aan, terwijl te Pasar Alas geen enkel spoor van welke bevloering ook, werd gevonden. Hoewel het graf te Pasar Alas dus kennelijk tot een primitiever type behoort, behoeft het daarom toch nog niet door een zooveel minder onontwikkeld volk opgezet te zijn, ofschoon het niet is uitgesloten; het kan eenvoudig een kwestie van meer of mindere zorg geweest zijn.

Voor wie dergelijke graven bestemd waren, is moeilijk uit te maken; toch kan men zich voorstellen, dat het alleen hooge personages, zoo niet de allerhoogste, waren, die zich de weelde van een dergelijke graftombe konden veroorloven. Het transporteeren van den zwaren deksteen o. a., die van verre gehaald moest worden, zal zeer veel moeite hebben gegeven, en vele handen zullen ongetwijfeld daarbij van noode zijn geweest.

Opmerking verdient het nog, dat in de onmiddellijke omgeving nog een tweetal graven gevonden zijn, het is daarom heel goed mogelijk, dat er nog meerdere liggen en we te Pasar Alas met een doodenplaats der Ouden te doen hebben. Daar het terrein zich in den loop der eeuwen aanmerkelijk opgehoogd heeft, en bovendien nog zwaar beboscht is, is het thans vrijwel ondoenlijk een verder onderzoek in te stellen.

De bouwk. Adj. Inspect. b. d. Oudhk. Dienst,

B. DE HAAN.

Blitar, 2 Juli 1921.

[1]) Tijdschrift Bat. Gen. Dl. XL. Pag. 48, Pl. 5.

BIJLAGE I

EEN BOEDDHISTISCH ROTSKLOOSTER OP BALI

DOOR

H. T. DAMSTÉ

Op 30 Juni en 3 Juli 1920 in het Gianjarsche reizend in het ressort van het klassieke Bĕdahoeloe, zag ik veel ouds en veel merkwaardigs; veel wat de aandacht van den Oudheidkundigen Dienst mocht hebben, en door bevoegde geleerden ware te onderzoeken, vóór de touristen-stroom zich daarheen baan breekt.

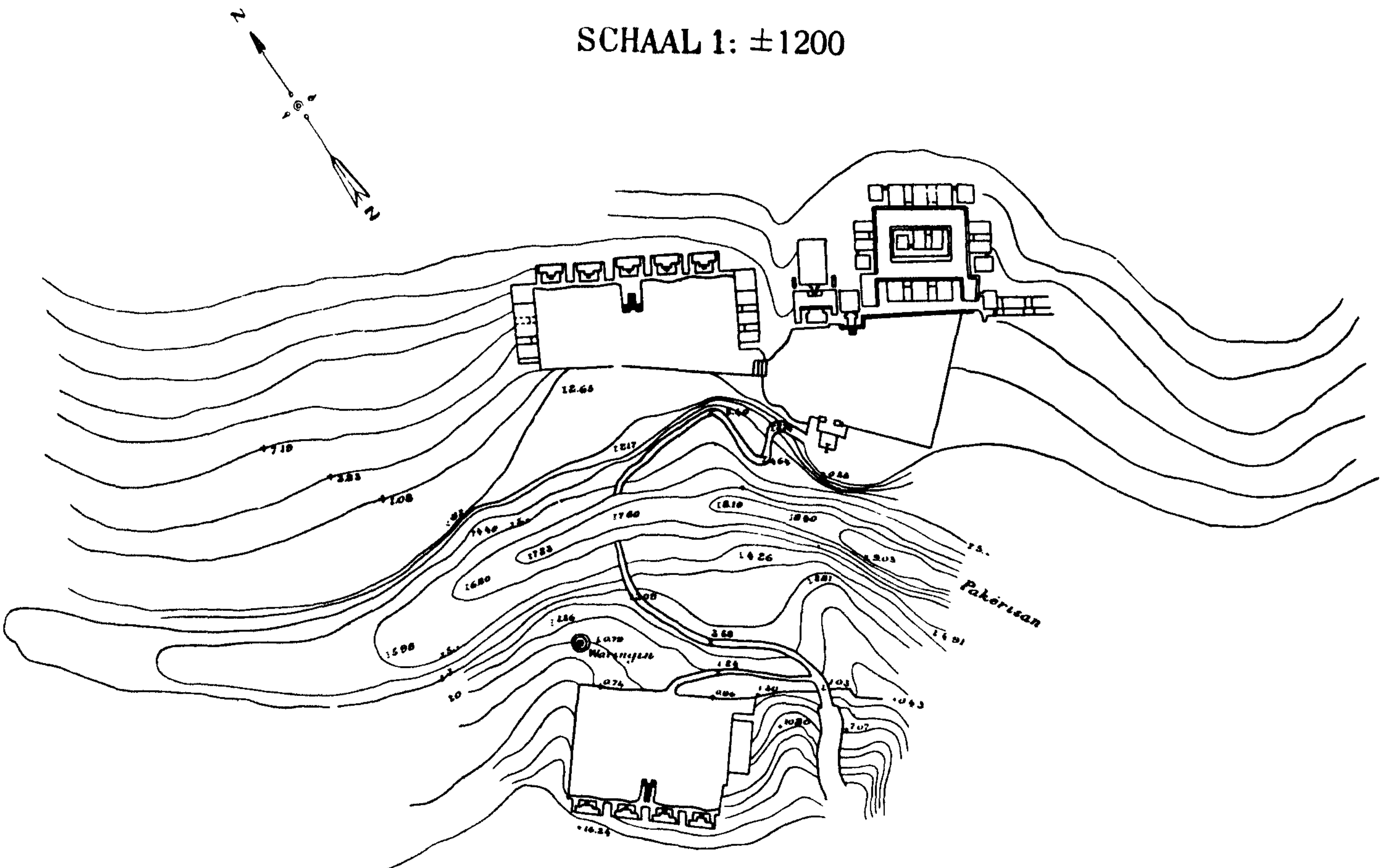
In de poera penataran te Pèdjèng is de bekende keteltrom, welke Rumphius reeds vermeldde, niet de eenige antiquiteit. Men vindt er uit steen gehouwen beelden, die kennelijk uit een andere school stammen dan de hedendaagsche kunstproducten. Vierhoofdige Brahmâ's evenveelarmige Pârwatî's, verder Gaṇeça's, nandi's, lingga's, en meer dan ik vermocht te determineeren, liggen daar bont dooreen, opgeborgen in duistere schuren, hoog boven den grond en slechts met behulp van ladders en door nauwe deurtjes moeilijk te bereiken; soms gaaf, maar meestal defect, onbegrepen door den hedendaagschen Baliër, maar toch afdwingend zijn ontzag. Zoo goed als op het aanraken van de keteltrom ziekte en dood volgen, zou degeen, die die beelden eens lichtte en luchtte de macht dier heiligheden kwalijk ondervinden!

Ik zag die beelden, dacht aan de oorkonden op koper waarvan er steeds meer te voorschijn komen, en zoo kwam ik ertoe, navraag te doen o. m. naar steenen met oude inscripties.

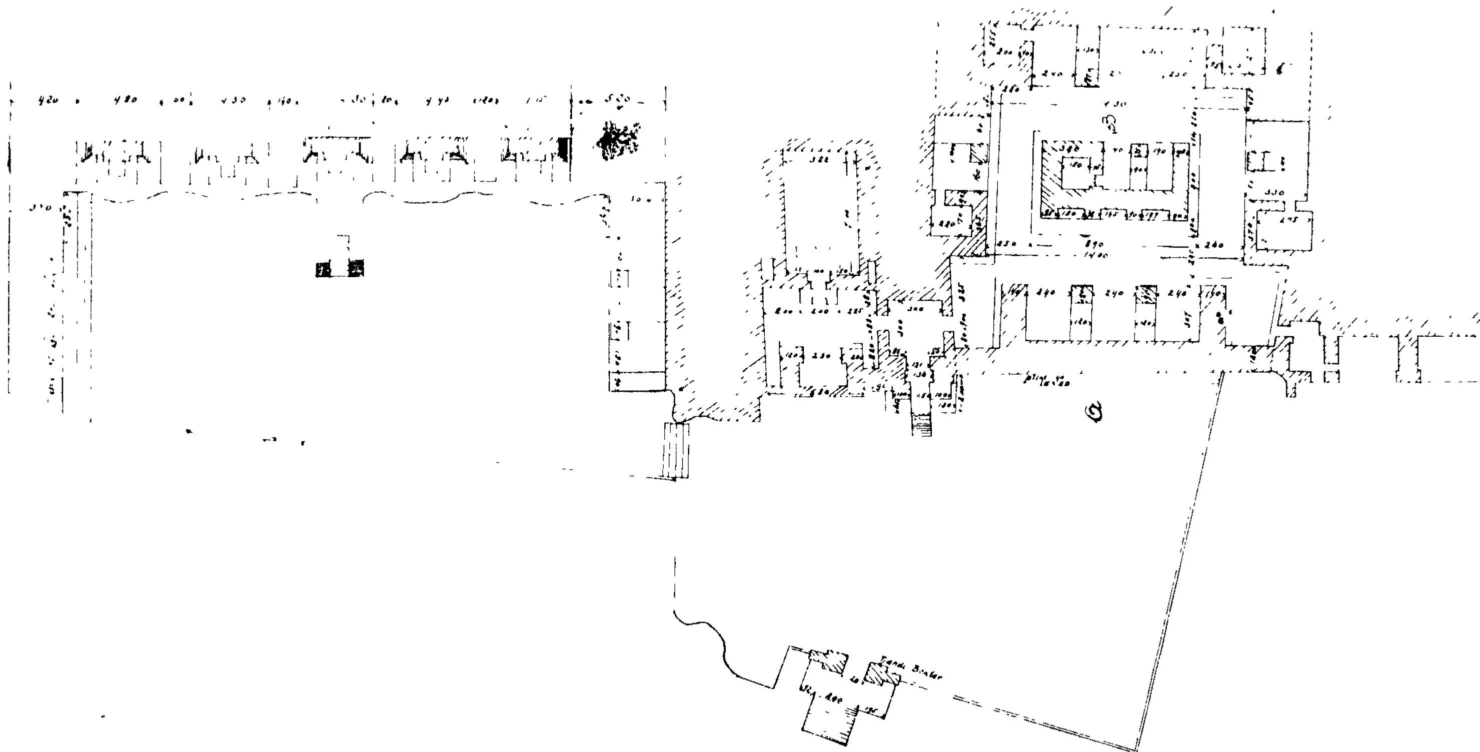
De ontvangen antwoorden leidden tot tochten naar de Poera Tirta 'Mpoel, waar zoodanige steenen niet werden gevonden maar wel oude sagen werden aangehoord [1]), en vervolgens naar de Goenoeng Kawi bij Tampak Siring, — en dáár wachtte een groote verrassing!

Het laatste stuk van den weg was al wat bijzonder. In den tufsteen uitgehouwen, met steile wanden links en rechts, leek het gevolgde pad een poesaka van vroegere geslachten. Thans woonde hier geen volk om iets dergelijks te wrochten. Toen, aan het einde, opende zich een schitterend panorama. Ver voor en beneden ons stuwde de Pĕkĕrisan haar golven tusschen de steenblokken van een oneffen bed, en aan de overzijde, in den Oostelijken oeverwand, vertoonden zich vijf naar boven toegespitste blanke — ik zal maar zeggen „tjandi's", staande in even zoovele in den bergwand uitgehouwen poortvormige nissen. Naderbij gekomen ontwaarden we rechts naast die tjandi's een sprookjesachtig gebouwencomplex: een langen muur waarin een schilderachtig poortje, geflankeerd door huizen, die uit en achter dien muur oprezen; links een betrekkelijk klein huis, rechts een veel grooter gebouw, en daarachter de daken van nog veel meer.

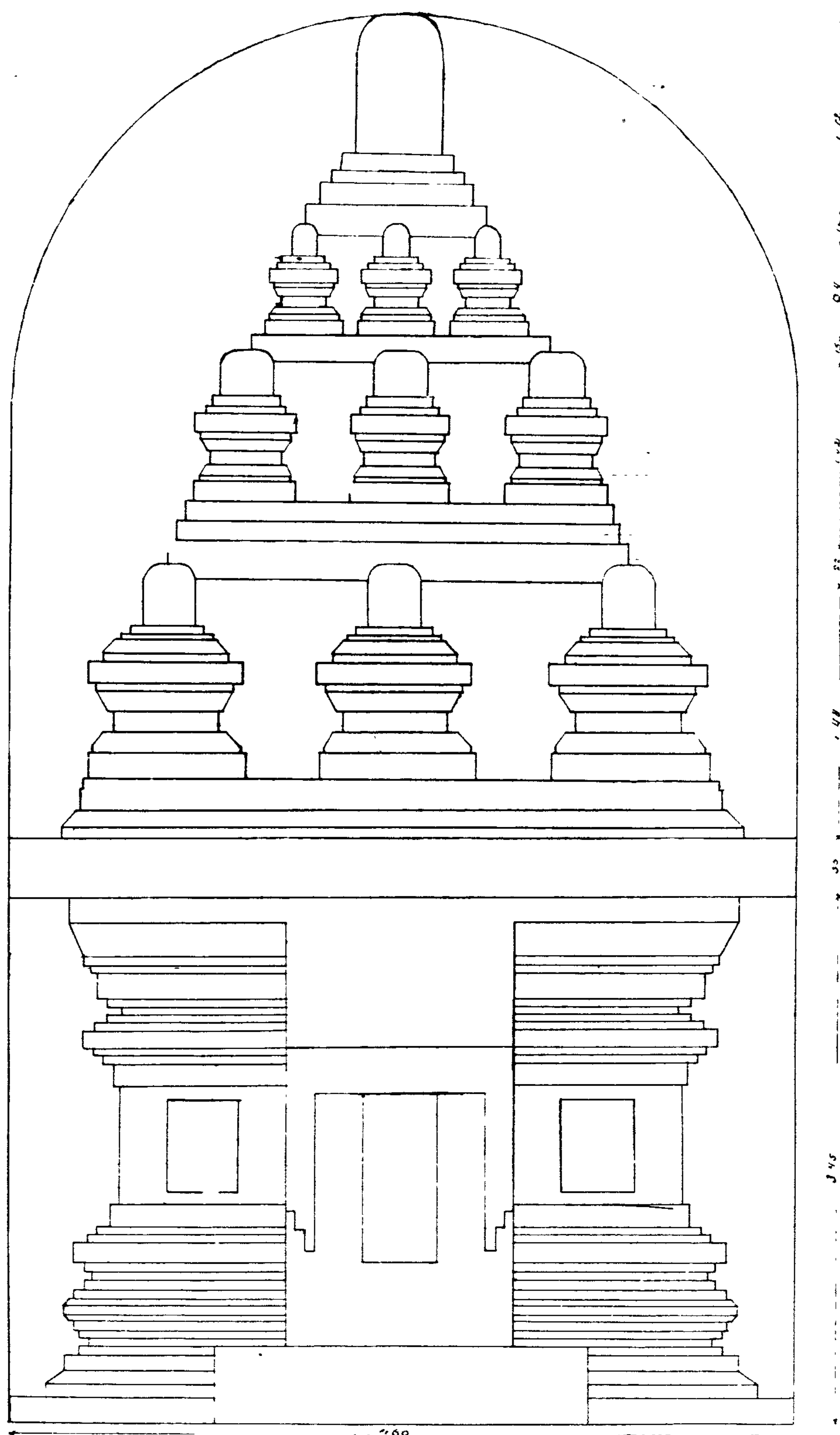
[1]) Vermeld ook in de Oesana Bali, Tijds. v. Ned.-Indië. 9e Jaargang (1847) 3e deel, bl. 704.

SITUATIE TAMPAK_SIRING
SCHAAL 1: ±1200
N
Pakerisan
12.66
M. Kartodirdjo 2-6-1931

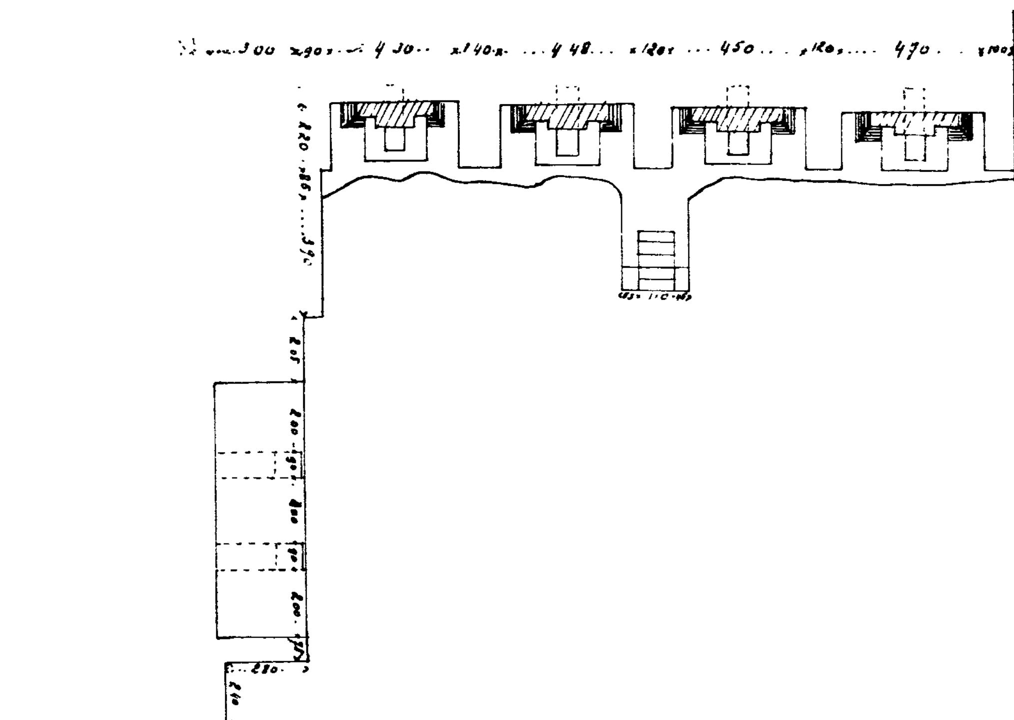
·1

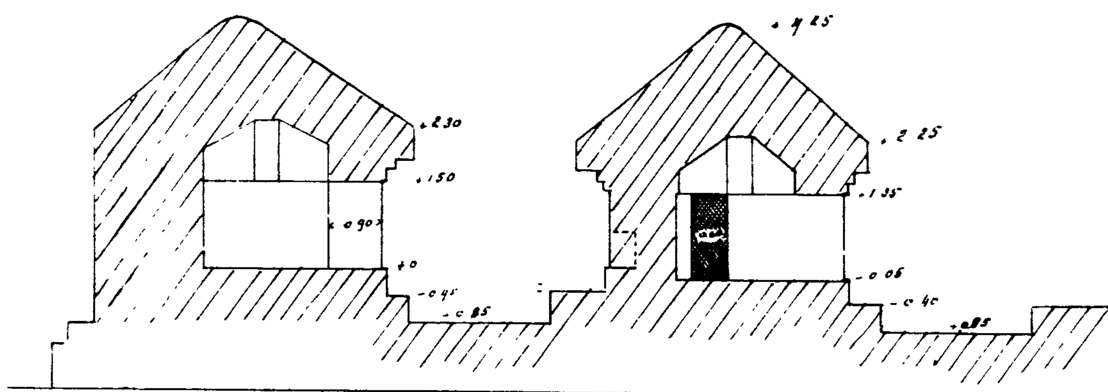
2. *Plattegrond van de vijf nissen en het klooster.*

3\. *Teekening van een der nissen.*

4.

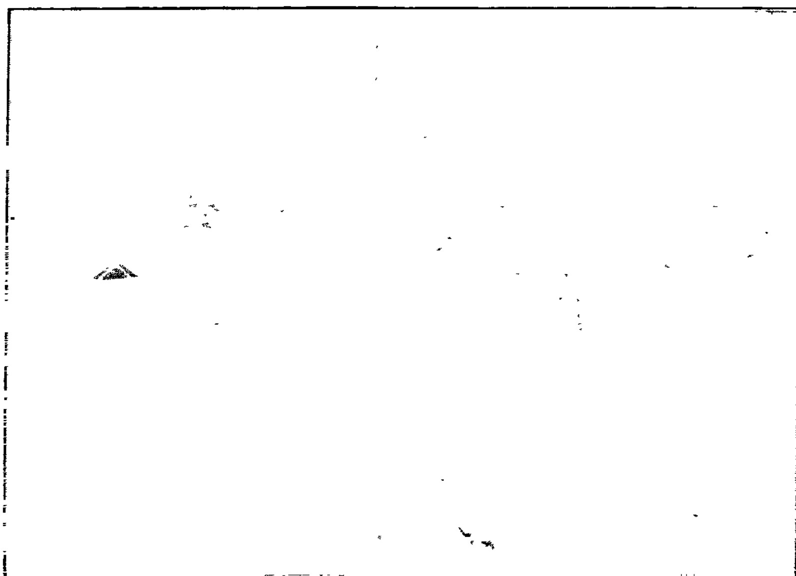

5.

4. *Plattegrond van de vier nissen.*
5. *Doorsnede van het klooster.*

6.

7.

6. De vijf nissen.
7. De nissen en het klooster.

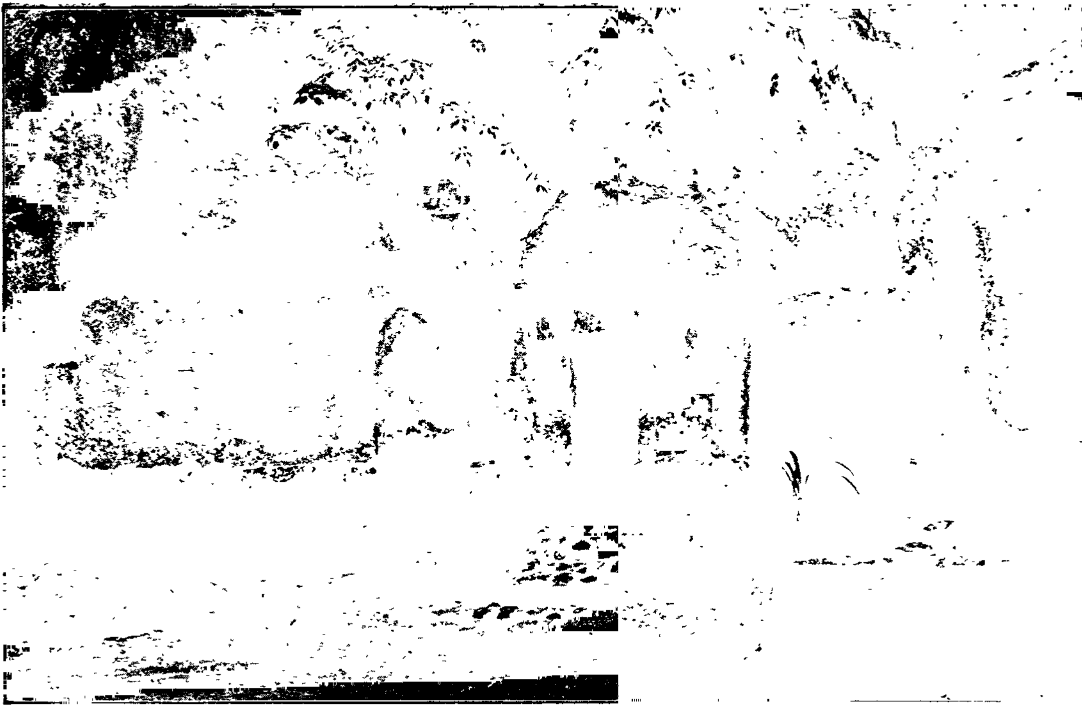

8.

9.

8. Inscriptie op de linker nis uit de groep van vijf.
9. Drie nissen uit de groep van vier.

10.

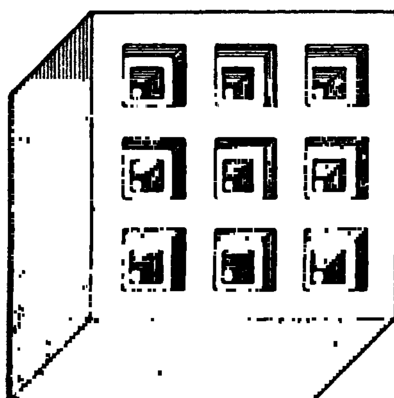

11.

10. Ingang van het klooster.
11. Gezicht op het klooster.

We naderden en daalden af tot aan den rivieroever. Dan, omkijkend, zagen we, dat aan den westelijken oever ook in den bergwand tjandi's waren uitgehouwen in poortvormige nissen, als aan de overzijde, doch hier tot een getal van vier.

Ik zal niet verder trachten met woorden uit te beelden, wat de poenggawa van Oeboed, Tjokorda Gde Raka, sedert fotografisch voortreffelijk heeft vastgelegd (vide platen 6 t/m 9) en waarvan de opzichter der Burgerlijke Openbare Werken Raden Mas Soetatmo mij een platten grond en verdere teekeningen heeft vervaardigd (platen 1 t/m 5). Alleen zij vermeld, dat midden onder elke tjandi zich een sleufvormige, ik zou meenen, grafkuil uitstrekt, staande loodrecht op den bergwand. De sleuf springt in tot midden voor de tjandi, zoodat men voor de pseudo-deur der tjandi een vierkant gat in den bodem vindt. Bij die entrees van verscheidene zulke graven lagen vierkante steenen, groot naar schatting 0,4 × 0,4 × 0,15 M³., welke aan èèn platte zijde 9 vierzijdige gaten vertoonde, aan elke zijde drie en een in het midden, of totaal 3 × 3, met in den bodem van elk gat weer een ander, maar kleiner kubusvormig gat. Aldus:

Boven de blinde tjandi-deur is in den vorm van een op zijn lange zijde liggenden rechthoek, een plaat gespaard, welke bij een paar tjandi's duidelijk eene inscriptie draagt: wonderlijke teekens op uitspringende tabletten.

Bij slechts één tjandi leek de inscriptie nog gaaf. Tjokorda Gde Raka fotografeerde later de teekens, na de tabletten zwart en de teekens wit te hebben gemaakt (zie de plaat). Ik vrees echter dat de vormen door die bewerking eenigszins hebben geleden. Tot zoover de 4 en 5 tjandi's, waaraan opvalt de afwezigheid van alle ornamentatie. Nu het complex gebouwen achter den muur zooeven genoemd. Evenals de tjandi's, zijn die muur en gebouwen niet opgebouwd maar uitgehouwen. Men zie hiervoor plaat 11 evenals 10, naar de opname van den heer J. M. Loderus, hoofd der Europeesche school te Singaradja. Kèbo Iwa kennen sommigen de eer toe van het werk, een reus die alle steen bewerkte met gebruikmaking van zijn nagels als eenig gereedschap!

Door het poortje binnentredend, komt men in een gang, welke blijkens de in vloer en zoldering nog aanwezige gaten voor de scharnieren, vroeger door een zware deur kon worden gesloten.

Die gang leidt naar een binnenplaats, met een deuropening links, en een andere rechts. Gaat men links af, dan komt men in een ruimte, met aan de linkerkant een hooggelegen vertrek, een „opkamertje", waarvan de binnenwand is bezweken. Rechts komt men door een deuropening in een pikdonkere pijpenla-vormige zaal. In het midden is een vuurhaard, in den bodem met daarboven correspondeerend in het dak een gat om de rook te laten wegtrekken. Tegen den N.-wand heeft men een vierkant blok steen (als tafel mogelijk) laten bestaan, en aan de O. en Z.-wanden zijn banken in den muur uitgehouwen. We keeren terug naar de binnenplaats van zooeven en gaan de Z.-deuropening binnen. Dan komen we aldra aan een vijver met in het midden een eiland waarop een massaal gebouw. Geen deur of venster is erin te bekennen, totdat we naar de O.-zijde zijn omgeloopen. Daar ontdekken we een deur, en die binnengaand, blijkt het gebouw inwendig ook weer in kamers en hokjes verdeeld. Om den vijver of gracht heen ook overal kamers en in de wanden uitgehouwen banken.

Nergens eenige sier, alles even stemmig en sober. Hebben we hier te doen met een voormalige Boeddha-kluis als waarvan in zang 79 der Nagara-kretagama in verband met Badahoeloe sprake is?

Veel waarde hecht de bevolking niet aan dit m. i. hoogst merkwaardige monument. Vandaar dat het zelfs aan de controleurs van Gianjar niet schijnt te zijn opgevallen.

De heer Schultz (1913 — 1916) meende men, was er eens geweest!

Maar stellig was de heer E. A. Gertes, Burgerlijk Ambtenaar bij den Topographischen Dienst, al metende, twee jaren geleden hier beland. Hij had er ook gefotografeerd, zeide men. En dat bleek later juist te zijn. Maar verder Europeesch bezoek wist men zich niet te herinneren.

Ik voorzie dat het bezoek in de toekomst druk genoeg zal worden! Maar mogen we dan weten wat we zien, wat wonderlijke nederzetting dit vroeger geweest is, en wat de hieroglyphen beduiden in de voorpui van die eene tjandi! [1])

---

[1]) Naschrift — Na kennisneming van wat Kern's „Geschiedenis van het Buddhisme in Indië" te lezen geeft in Deel II bl. 40, 140 en 176, wijkt alle twijfel. In de „houw" werken nabij Tampak Siring valt te zien een „wihara", een Boeddhistisch klooster met 4 + 5 stupa's of dagob's, een rotstempel als uit Karli (tusschen Bombay en Poona), Ajanta en Bagh alree bekend, maar in ons Indië nog niet eer aangetroffen.

Een door den opzichter der B. O. W.: Raden Mas Soetatmo nog vervaardigde situatieteekening gaat hierbij, (Plaat 1). Volledig is deze niet, want ten Oosten van het klooster bevatten de bergwanden ook tal van kamers, die op de kaart niet zijn aangegeven.

Aan mijn mededeelingen van 16 September valt nog toe te voegen, dat de wanden der bouwwerken een pleisterlaag vertoonen, die zich over het algemeen vrij goed heeft gehouden.

Ook zij erop gewezen, dat de naam „Bedoeloe" naar Balische opvatting dient te luiden „Beda oeloe", en dat in het Sanskrit „bheda" = splitsing, de (18) secten van het Boeddhisme.

H. T. D.

BIJSCHRIFT

Van de gelegenheid, ons door den auteur geboden, om aan het belangrijke artikel van den Heer Damsté nog een aanteekening toe te voegen, maken wij gaarne gebruik. In de eerste plaats, omdat het ons daardoor mogelijk is een verkeerden indruk weg te nemen, die misschien door onze aankondiging van deze zelfde vondst in de Bijdragen van het Kon. Instituut, gewekt zou kunnen zijn [1]). Toen wij dat stukje naar aanleiding der ons toegezonden foto's schreven, was het ons onbekend, dat de Heer Damsté de wetenschappelijke ontdekker van deze oudheid was en daarvan een beschrijving had opgesteld; wij zouden anders uit den aard der zaak de publicatie door den ontdekker afgewacht hebben, en zoo wij er dan nog iets over schreven, niet verzuimd hebben, dien ontdekker de eer te geven, welke hem van rechtswege toekomt. Dat de gewestelijke bestuurders op deze wijze hun belangstelling ook voor het verleden hunner landen daadwerkelijk doen blijken, is een veel te verblijdend verschijnsel, dan dat wij vakmenschen er niet gaarne onze waardeering voor zouden toonen; en dat geldt natuurlijk in bijzondere mate voor een zoo merkwaardige vondst als deze.

De thans door den Heer Damsté gepubliceerde uitvoeriger gegevens, dan waarover wij indertijd beschikten, en een persoonlijk bezoek ter plaatse, maken verder een kleine herziening van onze opvatting noodzakelijk. Het gebouwen-complex, waarvan ons alleen de ingang bekend was, is ongetwijfeld, gelijk de auteur reeds veronderstelt, een klooster, dat bij deze begraafplaats behoord heeft. Een nadere opname heeft inmiddels door den Oudheidkundigen Dienst plaats gehad, waarvan het resultaat eerlang door den Heer De Haan gepubliceerd zal worden. Duidelijk zijn de wooncellen en de gemeenschappelijke vergaderzaal te herkennen.

De bijzettingsurnen onder de tempelfaçades doen de veronderstelling van een bewaren der overblijfselen onder het water van het riviertje vervallen; klaarblijkelijk was onder elk der tempeltjes de asch van een overledene geplaatst. Wie die overledenen waren, moest uit de inscripties blijken.

Alleen het opschrift in de meest linksche der vijf nissen was gefotografeerd en werd door ons gelezen als: H a j i l u m ā h - i n g J a l u, de vorst bijgezet te Jalu (Djaloe). Deze inscriptie is de eenige gave; die ernaast is al veel onduidelijker, de middelste in nog slechter conditie, de beide overschietende aan de rechterzijde geheel onleesbaar, evenals de opschriften, die op de tempeltjes aan den overkant, de reeks van vier, gestaan kunnen hebben.

Wat nu echter gelukkig nog te constateeren valt, is dat de beide bovenbedoelde onduidelijke opschriften eveneens personen aanduiden, en dat beiden aanvangen met den titel p u, een titel die op Bali zoowel als op Java door zeer hooge personen, prinsen, geestelijken, ministers, gevoerd werd. Uit deze wijze van betiteling der in de andere nissen bijgezette personen volgt, dat wij hier niet te doen hebben met andere koningen, die ook wel met h a j i aangeduid zouden zijn, en het dus geen

---

[1]) Een belangrijke vondst op Bali, Bijdr. *76*, p. 483 — 485.

bijzetplaats is van een reeks na elkander geregeerd hebbende vorsten; veeleer zijn het aanzienlijke figuren uit de onmiddellijke omgeving van den éénen Haji lumāh ing Jalu, bij voorkeur dan wel de prinsen van den bloede, wien in de eerste plaats de eer van een bijzetting naast hun koninklijken bloedverwant toekwam; misschien mogen we hier nog wel de veronderstelling aan toevoegen, dat de vier nissen aan den overkant de asch der koninginnen en prinsessen bevat hebben. Dat de graven naast den koning inderdaad van prinsen, niet van ministers waren, wordt bevestigd door de aanwezigheid van nog een tiende nis, geheel alleen op eenigen afstand gelegen: ook deze draagt een onduidelijk opschrift en dit vangt aan met den echten ministerieelen ambtstitel r a k r y ā n. Het heeft er allen schijn van, of hier de rijksbestierder in de nabijheid van het vorstenhuis, zij het dan ook op den hem passenden eerbiedigen afstand, een laatste rustplaats heeft gevonden.

In ieder geval lijkt ons het geheele graven-complex, op welks kunsthistorisch belang wij reeds de aandacht vestigden, als eenheid in denzelfden tijd ontworpen, niet een samenstel van chronologisch op elkaar volgende bijzetplaatsen. Van het klooster zou men kunnen meenen, dat het reeds vroeger bestond en de koninklijke familie zich deze van oudsher heilige plek had uitgezocht; de ligging van de kloostergebouwen ten opzichte van de graven maakt het onzes inziens echter waarschijnlijker, dat het speciaal naar aanleiding van de stichting der bijzetplaats is ingericht, als woning voor de heilige mannen, die bij de graven de noodzakelijke ceremoniën zouden verrichten. Stellig is Tampaksiring het oudst bekende monument van Bali, ouder dan Sakah, en zeker ook ouder dan Perean.

N. J. KROM.

BIJLAGE K

VERBETERING EN AANVULLING DER RELIEFBESCHRIJVING VAN BARABUDUR

Van een verblijf te Barabuḍur hebben wij gebruik gemaakt om de in de nieuwe monografie gepubliceerde beschrijving der zoogenaamd sprekende sculpturen te verifieeren op het monument zelf. Er waren een aantal gevallen, waarin de foto's, die den grondslag van bedoelde beschrijving gevormd hebben, aanleiding gaven tot het vermoeden, dat mischien de origineele reliefs eenig licht zouden verspreiden over den waren aard van onduidelijke details, en op verscheiden plaatsen is dat vermoeden juist gebleken. Dit leidde er toe, ook de andere reliefs aan een nader onderzoek te onderwerpen en ook daar bleken van tijd tot tijd verbeteringen en aanvullingen aangebracht te kunnen worden; naast de gevallen, waarin de foto bij het origineel achter stond (hoofdzakelijk tengevolge van de licht- en schaduw-werking, een onvermijdelijk bezwaar zelfs bij de onvolprezen fotografische opnamen van Van Erp) waren er ook, waarin de schuld uitsluitend bij den beschrijver lag en deze klaarblijkelijk niet nauwkeurig genoeg had gekeken. Dergelijke onachtzaamheden willen wij niet trachten te verontschuldigen; zij zijn eenigszins verklaarbaar bij het groote aantal (ruim veertienhonderd) der beschreven reliefs.

Alles bij elkaar, verkregen wij zoodoende een niet onaanzienlijke lijst van verbeteringen, die wij hierbij doen afdrukken. Zooals men zien zal, zijn er slechts enkele bij, die voor de interpretatie van bepaald belang zijn; ook de andere, min of meer onbeduidende aanteekeningen, hebben wij echter volledigheidshalve een plaats willen geven.

Op relief I b 57 houdt een der trawanten van den daar gehuldigden Bodhisattwa een schaal vast met wat wij op de foto als een muis meenden te herkennen. Dit is gezichtsbedrog gebleken: wat een muis leek, zijn ten rechte drie op eigenaardige wijze afgesleten bloemetjes [1]). De opmerkingen op p. 222 dienen dus geheel te vervallen; vermoedelijk bevat dit tafereel de huldebetuiging aan den Çibi-Koning, die ook op 56 optreedt, en vangt dan met 58 de volgende awadāna, die van Dharmagaweṣin, aan.

De geheimzinnige „met een band omwonden paal" van IBb 105 is geen paal, maar het onderstuk van een daar gestaan hebbenden man, wiens voeten op het relief nog te zien zijn. De meest rechtsche van de beide personen, die op I b 101 in gesprek zijn, is geen vrouw, maar een man.

[1]) Omgekeerd lijkt hetgeen op IBa 24 op de melkkom ligt en volgens den tekst een hagedis moet zijn, al bijzonder weinig op dit of een ander dier.

Bij de determinatie van de witarka-mudrā zijn ook eenige onjuistheden ingeslopen. Op Ia 99 wordt niet deze, doch de abhaya-mudrā aangetroffen, en op IBa 362 diezelfde houding met voorgeschoven duim. De Buddha, op IV 18 rechts naast de middenfiguur der bovenste rij gezeten, vertoont waarschijnlijk een soort abhaya-mudrā met niet aangesloten duim, de buitenste rechts desgelijks, en dezelfde houding is waarschijnlijk ook die van II 61. De mudrā van Ia 14 wordt door middel van de samengevoegde toppen van ringvinger en duim, die van IV 31 met pink en duim gevormd, en laatstgenoende houding is ook die van den meest rechtschen Buddha op IV 58. Eindelijk valt van de witarka-mudrā van IB a 243, 302, 311 en IIIB 50 op te merken, dat de drie overige vingers er naar beneden gebogen zijn.

De op IBa 30 optredende pajongdrager heeft duidelijk olifantsooren en stelt dus Airāwata voor; relief 29—30 dient dan verklaard te worden als Çakra's hulde aan Agastya. Daarentegen zijn de olifantsooren op IB 60 zeer twijfelachtig en verdwijnt daarmede de aanwijzing voor Çakra's identiteit op dat relief. De ooren op IIIB 35 zijn wel degelijk aanwezig, evenals de olifantshaak op IIIB 85, zij het ook in geschonden toestand; op IBa 68 is datzelfde attribuut echter duidelijk.

De tweede toehoorder van IBb 6 kan zeer wel een nāga zijn; de monsterachtigheid van die figuur is uitsluitend een gevolg van verminking van het relief. Op IVB 51 komt stellig geen nāga en op IV 30 even stellig geen nāginī voor; een wapperend lint van een pajongsteel in het eerste geval, een stuk bloem in het tweede, gaf aan den hoofdtooi een wat vreemden vorm. Onjuist is de beschrijving van II 128; er zitten daar slechts twee nāga's links in de middenrij, beneden echter niet. Eventueel zou men Sudhana beneden links vooraan kunnen vinden; doch het is zeer goed mogelijk, dat hij niet aanwezig is (zie p. 468).

Glories konden geconstateerd worden bij de godin van II 110, den hoofdpersoon van IBa 281, den knielenden vereerder, met wierookstandaard in de rechterhand, van III 47; ook de koningin van IBa 176 is er van voorzien. De uiterste figuur links op IV 69 vertoont dergelijke sporen van een glorie, zoodat de geheele groep die wel zal hebben gedragen. Relief IIIB 59 is na het fotografeeren door nieuw gevonden steenblokken aangevuld; wat wij voor volgelingen hielden, blijken thans ook drie gegloriede personages te zijn, en de achterste houdt geen zwaard vast; wat wij daarvoor aanzagen is een stuk standaard of stijl.

Het zonderlinge voorwerp in Mahākātyāyana's rechterhand op Ib 87 ontpopt zich als een lotusknop, waar toevallig een boompje achter staat. Boven den zetel van den brahmaan op Ia 29 steekt nog iets uit; waarschijnlijk kop en arm van een vierden brahmaan. Op Ib 44 bevindt zich geen persoon achter de koningin en is het stel der ratnāni dus incompleet, juist zooals elders; op IBb 74 wordt geen eend vastgehouden. Ook de vrouwenborst van Maitreya op IIIB 25 berust, zooals wij reeds vermoedden, op schaduwspel.

Het vogeltje in het nest van Ia 90 is op het relief duidelijk; op het middelste lotuskussen van IIIB 34 zit eveneens een vogeltje, en drie van deze dieren werden nog herkend op Ia 103, waar de „onduidelijke massa" tusschen godin en koopman

een rotsdecor bleek te zijn, met twee vogeltjes boven, en een derde in een nestje op den grond. Links zitten op dit tafereel niet drie, doch vier goden.

De tweede brahmaan van IBa 188 draagt geen knuppel onder den arm, maar het gewone bundeltje over den schouder; die van Ib 116 houdt een pak, geen schaal, vast. De godenzoon van Ia 37 is evenals de beide andere daar aanwezige figuren in brahmanendracht; op het volgend relief zitten achter den Bodhisattwa desgelijks twee volgelingen in brahmanenkleeding. Op IBa 71 zijn alle drie de personen op den achtergrond brahmanen.

Van iconografisch belang is, dat de Awalokiteçwara van Potalaka op II 100 in de rechter achterhand, gelijk wij reeds veronderstelden, geen vliegenwaaier doch een bidsnoer voert. Op III 57 is de stūpa misschien hoog in de tiara aanwezig. De kinnara van Ib 89 houdt een monochorde, de tweede knielende figuur van IBa 115 een schelp vast. In diezefde reliefreeks werd nog een bloem herkend bij den brahmaan van 189, den voorsten brahmaan van 202, den tweeden man van 269, den monnik van 356. Aan den slip of band der achterste figuur van 224 zit of zat niets meer vast. De stengel van den monnik op IIB 9 loopt in één bloem uit; de godin van II 111 houdt waarschijnlijk een bloemtakje vast. De tweede olifantsleider van III 4 draagt de angkuça. De beide bhikṣu's van IV 20 voeren mogelijk geen vliegenwaaier, doch een bloemknop; de rechterarm van den Buddha op dat relief ontbreekt wel, maar blijkt vóór de borst geheven te zijn geweest. De Buddha op Ia 58 maakt een afwijzend gebaar.

Op Ia 1 houdt de tweede nimf rechts beneden een tiara gereed, terwijl een van de linksche groep een paar armringen op een schaal draagt; zoo liggen er ook een paar armringen bij de tiara van IBa 1. De voorste hoveling van IBa 83 schenkt water uit een kruik; het „kostbaar voorwerp" van den dienaar op IIB 27 is bepaaldelijk een ring. De bhikṣu van IVB 35 houdt een kleedslip vast; het kleed in de handen der tweede dienares op Ia 26 is onjuist, slechts haar hand is te zien. Behalve de personen rechts boven op II 3 draagt ook één links beneden ascetenhoofdtooi. De oorhanger van den hoofdpersoon van III 65 eindigt niet in een drietand, doch wordt gevormd door één enkelvoudig snoer tusschen twee lussen.

Op Ia 72 is het twijfelachtig, of de linksche asceet zich wel met zijn maaltijd bezighoudt; hij heeft een bloem in de hand, terwijl naast hem mogelijk slechts de gewone gesloten vaas en schelpbakje staan. Naast den bloemenbak [1]) van Ia 81 bevindt zich nog een afzonderlijke lotus op den grond; het onduidelijk voorwerp naast den zetel van Ia 111 is eerder een (bloem) standaard dan een schaal. De inhoud van de langwerpige schaal op IIB 77 zal wel uit bloemen bestaan.

Boven de zwevende bloem van IVB 30 is waarschijnlijk een tweede dergelijke bloem weggeslagen; ook op III 38 zweefde wellicht een bloemstuk boven de bloem in de hand van den bezoeker. Boven het juweel van IV 38 bevond zich denkelijk een lintvormige geur-aanduiding; van de vrouwen links op dit relief houden alleen de twee achterste een klein voorwerp, en wel een bloempje, in de rechterhand.

[1]) Niet: bloementak, zooals is afgedrukt (p. 186).

Boven den gevlamden lotus van Ia 109 is niets weggevallen; het tafereel is hier compleet.

De los lijkende voetstukjes van III 32 zijn waarschijnlijk wel de bovenstukken van (verder onzichtbare) standaards; speciaal aan het linksche zou men dat zeggen. Op I b 17 zijn de stijlen van Druma's zetel nog wel vaag te zien; de onverklaarde band met lus op IBa 225 is wellicht een ornament van den achtergrond en behoort, dan niet bij den hoofdpersoon zelf.

Op IIB 22 is een gewapende wachter aanwezig; bij IIB 81 is verzuimd te vermelden, dat rechts, buiten de omheining, een gewapende wacht zit en staat. De onderste rij rechts op Ia 52 bestaat waarschijnlijk wel uit vrouwen. In de beschrijving van IV 7 staat, dat vrouwen hier op trompetten blazen, en althans de voorste, lijkt op de foto stellig een vrouw; het origineel doet echter overhellen naar de conclusie dat ten rechte mannen bedoeld zijn.

Voorzoover het reeds herkende reliefs betreft, blijken de hier opgegeven verbeteringen en aanvullingen, op slechts een paar uitzonderingen na, geen wijziging in de interpretatie noodig te maken, en slaan ze alleen op bijzaken. De uitzonderingen, die wij thans nog even releveeren, zijn deze: dat IBa 29 — 30 wel aan het Agastya-jātaka zal moeten worden toegeschreven, en dat Ib 57 met 56 tot het Çibi-jātaka behoort, waarop met 58 de geschiedenis van Dharmagaweṣin aanvangt, die zich tot en met 60, dus tot de West-poort, zal voortzetten, ook al blijkt de aanwezigheid van Çakra op dat laatste tafereel twijfelachtig.

N. J. KROM.

BIJLAGE L

LIJST VAN LONTAR-HANDSCHRIFTEN IN DE BIBLIOTHEEK VAN I. G. POETOE DJLANTIK TE SINGARADJA.

Āçramawāsaparwa
Açwacandamaraṇa *)
Adigama
Ādiparwa
Adipurāṇa
Āgama
Agastiparwa
Amad
Angkus praṇa
Añja-añja sungsang
Arjunasasrabahu
Arok *
Ātmapraçangça *
Bagus-umbara
Bali sañcaya
Batur kalawasan
Bĕnawa tĕkap
Bhagawan Garga
Bhagawan Kamandaka
Bharaḍaḥ carita *
Bhāratayuddha
Bhīmaswarga *
Bhīṣmaparwa
Bhoma
Bhuwanakoça
Bhuwanalakṣaṇa
Bhuwanapurāṇa
Bhuwanasangkṣepa
Brahmāṇḍapurāṇa
Çāsana sarodhrĕta
Çiwaçāsana *
Çlokāntara
Çrī Jayakĕsunu *
Candapinggala
Candra gĕni *
Caṇṭakaparwa
Caturcutoka
Caturyuga *
Carcan asu
Carcan ayam
Carcan kuda
Carcan meyong
Carcan sapi
Cupak *
Daçanāmadewa *
Dampati lalangon
Dewāgama *
Dewaḍaṇḍa
Dewatatwa *
Dewarājabrĕma
Dharmaçaraṇa
Dharmaçūnya
Dharmasĕpi
Durma (mursadi)
Edan wirangrong
Ekalawya
Eṇḍer
Erawan antaka
Garga wĕton *
Ghaṭotkacāçraya
Hañang-nirārtha
Hariçraya
Hariwangça
Harṣa wijaya
Hastakoçali *
Indra bandana
Indraloka
Indrani

*) De met * gemerkte werken zijn niet in lontar-handschrift, doch in afschrift aanwezig.

Jayapraṇa
Jayendriya
Joharṣaḥ
Jong biru
Jopa-tuwa *
Kaki-tuwa
Kalĕpasan *
Kalimoṣadha
Kangça
Kĕbomundar
Korawāçrama
Korawaprasāda *
Krakah
Krĕṣṇāndaka (antaka ?)
Krĕtabhāṣa
Kuñjarakarṇa
Kuṭārāgama
Lambang paukiran
Lambang salukat
Lawe
Lubdhaka
Malat
Manawaswarga
Mantrīçāsana *
Manuk abha
Mayadanawāntaka *
Megāntaka
Muṣala-parwa
Nāgara krĕtāgama *
Nāmabodha
Narakawijaya
Nawa çāsana *
Nawanaṭya *
Nawa ruci
Nītipraya
Nītisara
Pabaratan
Paçupatimantra
Pambaligya
Pan Bĕrayut
Pan Bongkling
Pañca-sikṣa *
Pangayam-ayam
Pararaton (Arok)
Parthawijaya
Parthayajña
Praçāsti
Prakrĕtaning pakṣi
Prasthānikaparwa
Prĕtuwijaya
Purwāgama
Purwabhumi
Purwakāgama *
Purwasangara
Putraçāsana
Putrakalipasĕn
Putrupasaji
Raden putra
Rājapatiguṇḍala *
Rāma wijaya
Rāmāyana
Raṇa yajña lakṣaṇa
Ratna wijaya
Rĕngganis
Rĕṣi çāsana
Rogasangara widhiçāstra
Rusaḥ Buleleng *
Rusaḥ Payangan *
Rusaḥ Sasak
Sapuh-leger *
Sarasamucchayāgama *
Sarasamucchaya tutur
Sasayut (sajen sajen)
Sawawedana
Sinduwakya *
Singalanggalya
Singaṇḍalang
Smaradahana
Sorāndaka
Suddhamāla *
Sumanasāntaka
Suṇḍa
Sūtasoma
Swargarohaṇaparwa

Swayambhu-manu *
Tantri dĕmung
Tantu panggĕlaran
Tuñjung biru
Udyogaparwa
Uṇḍakan pangrus
Uṣada
Uṣana Bali-Jawa
Utarakaṇḍa
Waluḥ rumambat
Wangbang turida
Wariga
Widarismara
Widhi pipiñcatan *
Wighnotsawa
Wirāṭaparwa
Wiwāha
Wrĕhaspatitatwa
Wrĕttasañcaya
Wrĕttiçāsana *
Wyañjana *
Yajñadāna
Yama-purwatatwa

*)

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

DERDE KWARTAAL 1921

§ 1. *Personeel.*

Prof. Dr. N. J. Krom, die gedurende ruim een half jaar de betrekking van Dienstchef waarnam, werd den 9den Augustus eervol van dit tijdelijk ambt ontheven, waarop aan den Heer J. P. Moquette de leiding van den dienst werd opgedragen, totdat Dr. F. D. K. Bosch zijn ambt weer zal aanvaarden.

§ 2. *Reizen.*

Het Wd. Hoofd van den dienst maakte een dienstreis naar Boroboedoer, inspecteerde nog eens voor zijn vertrek verschillende oudheden in Midden- en Oost Java en begaf zich daarna naar Bali o. a. ter bestudeering van enkele exemplaren uit de bibliotheek van lontarhandschriften, in het bezit van I. G. Poetoe Djlantik te Singaradja. Tevens werden de lijkverbrandingsfeesten, die de Poenggawa van Oeboed, Tjokorda Gde Raka, ter eere van zijn vader en broeder aanrichtte, bijgewoond. Op Bali werd de Chef vergezeld door R. Ng. Poerbatjaraka en ondergeteekende, op Java gedeeltelijk door de betrokken Inspecteurs.

De Adj. Oudheidkundige maakte een voorloopige catalogus van de verzameling in het Museum te Modjokerto; in Augustus leidde zij de leden van het vierde Congres van de „Far Eastern Association of Tropical Medicine" op Boroboedoer rond.

De Bouwk. Inspecteur bezocht Gedong-Songo en Ngawen ter controleering van de werkzaamheden aldaar; ook Prambanan werd geregeld bezocht. Bij het bezoek van Z. E. den Gouverneur-Generaal aan Boroboedoer, Mendoet en Pawon was de Heer Perquin ter plaatse voor het geven van de noodige inlichtingen.

De Adj. Bouwk. Inspecteur begaf zich herhaaldelijk naar Ploembangan voor den herbouw van de poort aldaar, bezocht vergezeld van den Fotograaf-Teekenaar Sawentar, Panataran, Kali tjilik en Ploembangan, waarna beiden naar Djalatoenda vertrokken om daar de noodige herstellingswerkzaamheden te verrichten. In het Malangsche werden de tjandi's Toempang, Kidal en Singosari gecontroleerd.

De Heeren V. I. van de Wall en J. J. de Vink keerden van de Molukkenreis terug. Nadat de laatste zich eerst naar Badjanegara had begeven, waar de houtvester de vondst van een graf met urn had gemeld, ging hij vervolgens naar Blitar om bij den Adj. Bouwk. Inspecteur allerlei opnamen te verrichten.

De Bouwk. Opzichter bracht de hoog-noodige voorzieningen aan bij Tjandi Djaboeng en stelde een onderzoek in naar de baksteenen fundamenten door den Assistent-Resident van Loemadjang ontdekt bij halte Randoeagoeng.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het Tweede kwartaal verscheen in druk. Ten behoeve van de congresleden van de „Far Eastern Association of Tropical Medicine" werd de Engelsche vertaling van de „Korte Gids voor den Borobudur" reeds half Augustus gedrukt.

§ 4. *Geschenken.*

Bij deze rubriek dient in de eerste plaats te worden vermeld, dat volgens den wil van den overledene, de geheele archaeologische bibliotheek van den Heer Leydie Melville aan den dienst werd aangeboden. De schenking werd in dank aanvaard: in de verzameling bevinden zich verscheidene exemplaren, die op het bureau van veel dienst zullen zijn.

Verder werden voor de bibliotheek ontvangen:

Memoirs of the Archaeological Survey of India. No. 12, Astronomical Instruments in the Delhi Museum by G. R. Kaye.

Archaeological Survey of India. New Imperial Series XVI, Tile Mosaics of the Lahore Fort by J. Ph. Vogel.

Archaeologisch Onderzoek in Nederl. Indië III Barabudur. I Archaeologische Beschrijving door Dr. N. J. Krom.

F. A. Liefrinck. Nog eenige Verordeningen en Overeenkomsten van Balineesche Vorsten. (uitg. Kon. Instituut).

G. Lekkerkerker. Bali en Lombok (overzicht der litt. omtrent deze eilanden tot einde 1919).

Catalogue of the Photographic Negatives in the office of the Director-General of Archaeology in India.

Amended List of Ancient Monuments in Burma.

Tijdschrift Ind. Taal- Land- en Volkenkunde deel 60 afl. 1 en 2.

§ 5. *Bescherming van monumenten en nieuwe opnamen.*

Aan de verslagen van den Bouwk. Inspecteur is het volgende ontleend over de werkzaamheden te Prambanan (door de ziekte van den Heer Perquin is in het 1e en 2e kwartaalverslag hierover nog niets gepubliceerd):

Het grootste gedeelte der balustrade van den Çiwa-tempel is herplaatst, maar daar er van de N. W. hoeken, de W. zijde en een der Z. W. hoeken bijna geen fragmenten gevonden zijn verdient het overweging deze niet verder af te werken. Aan de Zuidzijde is reeds een begin gemaakt met het herplaatsen van de pilasters met bekronende kala-koppen, die doorgang verleenen naar de cella's.

Foto O.D. No. 6339

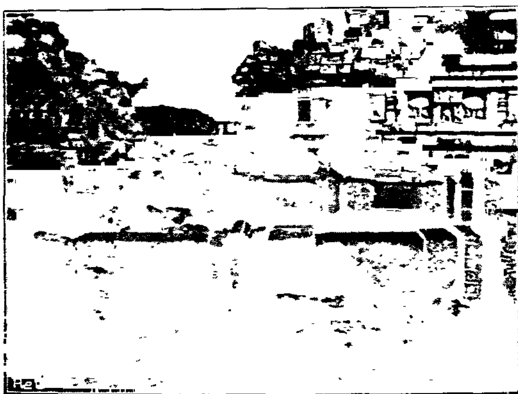
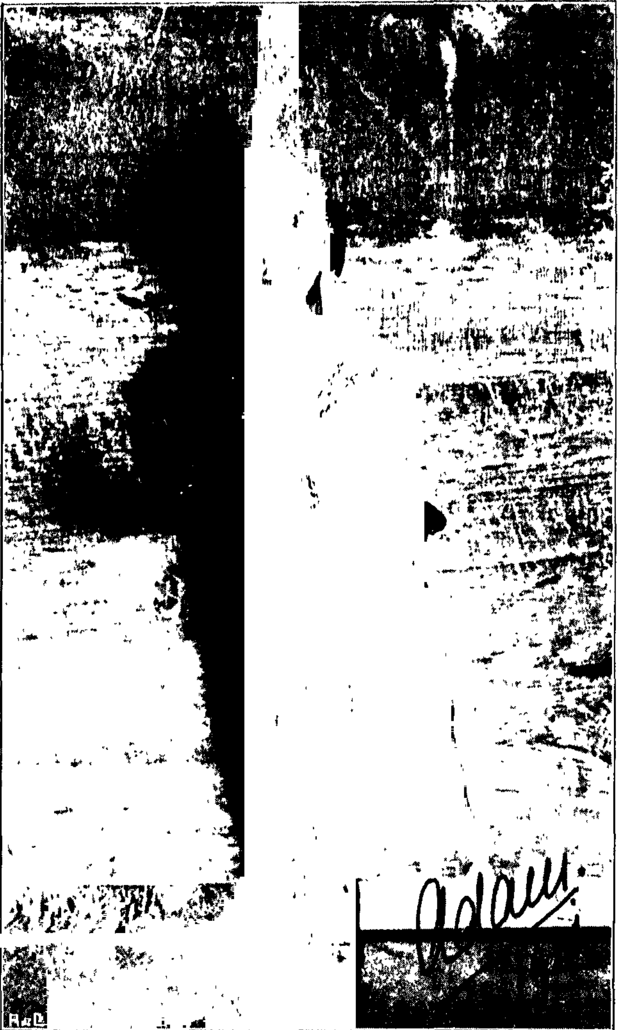

Foto O.D 6337.

Foto O.D. 6338.

6339. Prambanan (Çiwa-tempel) Kala-kop van één der ingangen naar de cella's.
6337. „ „ Onderste twee penanten, op den grond uitgelegd.
6338. „ „ Bovenste twee penanten, op den grond uitgelegd.

Bronzen Boeddhabeeldje (23 cM. hoog) gevonden te Tanak Priok (Djambi).

Aan de herstelling der uitwendige hoeken van de tempel-voetlijsten werd doorgewerkt; hiermede is men gevorderd tot de Westzijde. Daar tot nog toe niet meer hoekantefixen (kala-koppen) werden gevonden, zijn de werkzaamheden aan het tempelbasement voorloopig stopgezet.

Reeds vroeger werd er op gewezen, dat het tempellichaam (het gedeelte dus tusschen voet- en kroonlijsten) is samengesteld uit in- en uitwendig op elkaar geplaatste steenen (penanten genaamd), nissen met kalakoppen als bekroning en eene geornamenteerde pilasterverdeeling tusschen penanten en nissen; deze samenstelling kan op de foto's worden nagegaan; eveneens is op de foto's, welke den toestand van den tempel weergeven voor de herstelling, te zien, dat op sommige plaatsen nog twee zich boven elkaar bevindende penanten op de oude plaats staan. Verder werd gememoreerd, dat de overgangslijsten tusschen twee penanten, wat de inwendige hoeken betreft, alle op de oude plaats te vinden zijn; uit de aanwezigheid van meerdere overgangslijsten werd geconcludeerd, dat er minstens drie penanten boven elkaar geplaatst waren. In dit kwartaal nu kon worden vastgesteld, dat het aantal boven elkaar geplaatste penanten *vier* bedraagt; zie foto 6337 die de onderste twee penanten en foto 6338 die de bovenste twee laat zien. De overgang tusschen de tweede en derde penant kon nog niet worden vastgesteld.

In vorige rapporten werden reeds verschillende foto's overgelegd van fragmenten der groote kalakoppen, die dienst doen als bekroningen der cella-ingangen. Het is mij gelukt één dezer koppen stuksgewijs terug te vinden en zooals op foto 6369 te zien is, ontbreken aan deze kop slechts een paar steenen. Het behoeft bijna niet gezegd te worden, dat dit bijna drie meter hooge monumentale en tegelijk prachtig geornamenteerde bouwdeel na herplaatsing, een machtigen indruk zal maken.

Het verslag van den Adj. Bouwk. Inspecteur over de werkzaamheden te Djalatoenda vermeldt voornamelijk voorbereidende maatregelen: een artikel over Tampaksiring volgt als bijlage N.

§ 6. *Vondsten.*

Het Wd. Hoofd van het Encyclopaedisch Bureau deed mededeeling van de vondst van een bronzen beeldje te doesoen Tanak Priok (Djambi) aan den bovenloop van de Teborivier. Naar de foto's te oordeelen is het een belangrijk Boeddhabeeldje, wellicht een Dipangkara (volgens de meening van Prof. Krom).

De baksteenen fundamenten, die door den Ass. Resident van Loemadjang waren ontdekt, bleken alleen van historische waarde te zijn. Ook het onderzoek van het graf te Kesongo, onderafd. Gedong Adem, distr. Bawerna, afd. Badjanegara leverde niets merkwaardigs op (vergl. § 2).

Te Soeka Loewai (Gouvt. Sumatra's Oostkust) is een „rotswoning" ontdekt, die — zooals de foto aantoonde—, zeer zorgvuldig en goed afgewerkt in de rots is uitgehakt; een monster van de verschillende aardlagen, die de ruimte vulden, zond men ons voor onderzoek op.

Een chemische analyse op het Hoofdbureau van het Mijnwezen verricht gaf als resultaat, dat de inhoud van de onlangs te Prambanan gevonden urn geen dierlijke resten bevatte.

§ 7. *Epigraphie en Iconographie.*

Gedurende het verblijf op Bali maakten Prof. Krom en R. Ng. Poerbatjaraka transscripties van een viertal koperplaten in de o.afd. Tabanan gevonden; het bleken oorkonden te zijn van Ugrasena en Jayapangus.

Van den Controleur van Tabanan, den Heer Heyting ontvingen wij een abklatsch van een fragment van een beschreven steentje uit de „Poera Batoer", desa Soemantaja, distr. Penebel, met de inscriptie „baṭāra sang i, dalĕm".

Bij het onderzoek te Djalatoenda kwamen twee inscripties te voorschijn; de eene met letters, ongeveer zoo groot als de cijfers van het jaartal, luidt: *gĕmpĕng*. De andere, waarvan de letters van dezelfde grootte zijn als van het opschrift *udayana,* luidt: *mragayavatī*. Hoewel beide opschriften bijna onbeschadigd en heel goed te lezen zijn, is de beteekenis van de woorden verre van duidelijk.

§ 8. *Musea en Verzamelingen.*

Hierover valt niets nieuws te vermelden.

§ 9. *Fotografieën*

De fotografieën bedoeld op pag. 7 van het Oudheidk. Verslag van dit jaar, zijn naar het Museum of Fine Arts te Boston verzonden. De lijst van nieuwe negatieven vindt men in Bijlage M.

§ 10. *Nederlandsche Oudheden.*

Over den toestand der forten en oude huizen op de verschillende grootere en kleinere Molukkeneilanden brengt de Heer Van de Wall uitvoerig verslag uit in Bijlage O.

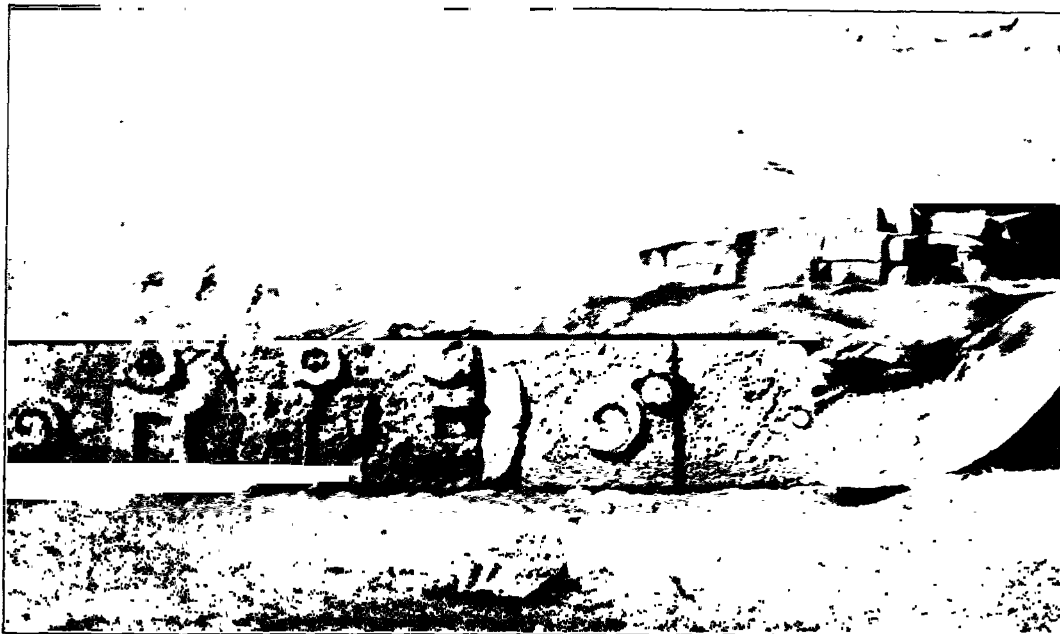
De restauratie der Portugeesche Buitenkerk wordt geregeld voortgezet.

§ 11. *Programma voor het volgende kwartaal.*

In het vierde kwartaal zullen de Inspecteurs hunne werkzaamheden te Prambanan en Djalatoenda voortzetten,

De Adj. Oudheidkundige,
MARTHA A. MUUSSES.

Weltevreden, October 1921.

1.

2.

1. *Inscriptie van Djalatoenda (Pendant van die met het jaartal 899).*
2. *Inscriptie van Djalatoenda (Pendant van het opschrift: udayana).*

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET DERDE KWARTAAL 1921.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5854	13 × 18	Prambanan (Çiwa-tempel).	Hoeksteen van den tweeden tempelringmuur. Bij elkaar behoorende fragmenten.
5855	„	id.	id. id.
5856	„	id.	Steenopruiming aan de Westzijde v/h tempelterrein. Overzicht der werkzaamheden.
5857	„	id.	id. id.
5858	„	id.	id. id.
5859	„	id.	Makara bestemd voor de Oostzijde. Was geplaatst aan de Noordzijde. Vergl. foto 5417 en 5418.
5860	„	id.	id. id.
5861	„	id.	id. id. met bijzondere pilasters.
5862	„	id.	Fragmenten der nisbekroningen bestemd voor de herplaatsing aan het tempellichaam.
5863	„	id.	id. id.
5864	„	id.	id. id.
5865	„	id.	Rechter montant (pilaster) van een der doorgangen naar de cella's.
5866	„	id.	Dorpel (bestemming nog onbekend).
5867	„	id.	Dorpel (id. id.)
5868	„	id.	Uitlooper van een trapvleugel. Ter zijde.
5869	„	id.	id. id. en van voren gezien.
5870	„	id.	Dorpel (bestemming nog onbekend).
5871	„	id.	Fragment van een trapvleugel.
5872	„	id.	Dorpel (bestemming nog niet bekend).
5873	„	id.	Boeta's. Bestemd v/d kroonlijst.
5874	„	id.	id. id.
5875	„	id.	id. id.
5876	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5877	13 × 18	Prambanan (Çiwa-tempel)	Fragmenten der nisbekroningen van het tempellichaam.
5878	„	id.	id. id.
5879	„	id.	id. id.
5880	„	id.	id. id. op het terrein in elkaar gezet.
5881	„	id.	id. id.
5882	„	id.	Fragment met pilasteraansluiting.
5883	„	id.	Fragmenten der nisbekroningen aan het tempellichaam.
5884	„	id.	id. id.
5885	„	id.	id. id. met aansluitende pilaster.
5886	„	id.	Fragment der nisbekroningen in het tempellichaam.
5887	„	id.	Fragment(bestemming onbekend).
5888	„	id.	Ringmuur van het boventempelterrein. Westzijde, van Zuid naar Noord. Gedurende de herstelling.
5889	„	id.	id. id. Westzijde van Noord naar Zuid.
5890	„	id.	id. id. Zuidzijde, van West naar Noord.
5891	„	id.	Boeta's, vermoedelijk behoorende b/d kroonlijst v/d Çiwatempel.
5892	„	id.	Zuidaanzicht gedurende de herstelling.
5893	„	id.	Zuid-Westhoek, id.
5894	„	id.	Hoek-antefix. Bestemming onbekend.
5895	„	id.	Fragmenten behoorende bij een der groote kalakoppen v/d cella-ingangen.
5896	„	id.	Fragment.
5897	„	id.	Boeta's, vermoedelijk behoorende bij de kroonlijst van den Çiwatempel.
5898	„	id.	Pilasterkapiteel. Bestemming onbekend.
5899	„	id.	Pilasterkapiteel met aansluitende geornamenteerde band. Bestemming onbekend.
5900	„	id.	id. id.
5901	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5902	13 × 18	Prambanan (Çiwa-tempel)	Geornamenteerde guirlandeband Bestemming onbekend.
5903	„	id.	Geornamenteerde fragmenten.
5904	„	id. (id.)	Fragmenten behoorende bij het tempellichaam. Twee bij elkaar passende geornamenteerde fragmenten met vlakke band. Zie foto's 5437-5441.
5905	„	id. (id.)	Bij elkaar passende fragmenten. Zie foto's 5437-5441.
5906	„	id. (id.)	Overgangsteen van twee boven elkaar geplaatste pilasters. Inwendig.
5907	„	id. (id.)	Model als 5906, zonder midden- en onderband.
5908	„	id.	Serie van bij elkaar behoorende fragmenten, vermoedelijk van het bovendeel van den Çiwa-tempel onder de kroonlijst.
5909	„	id.	Detail van 5908.
5910	„	id.	Als nummer 5908. Detail.
5911	„	id.	Hoekpilaster van het bovendeel van den Çiwatempel, onder de kroonlijst.
5912	„	id.	Fragmenten, bestemming nog onbekend.
5913	„	id.	Fragment vermoedelijk behoorende bij de kalakop, van de Oostelijke cella-ingang. Çiwatempel.
5914	„	id. (id.)	Oostzijde. Ingang naar de binnenruimte. Gedurende de herstelling.
5915	„	id. (id.)	Id. id. met pilasterkapiteel van den doorgang naar den omgang.
5916	„	id. (id.)	Id. id. Pilaster van den doorgang naar den omgang.
5917	„	id. (id.)	Zuidzijde, Ingang naar de binnenruimte. Gedurende de herstelling.
5918	„	id.	Combinatie van fragmenten vermoedelijk behoorende bij den Wishnoe of Brahma-tempel. Kroonlijst.
5919	„	id.	Hoeksteen id. id.
5920	„	Koedoes, res. Semarang.	Ringmuur van een binnenplaats rechts van de Minara.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5921	13 × 18	Koedoes, res. Semarang.	Gespleten poort in den ringmuur.
5922	„	id.	Midden- met twee zijpoorten op genoemde binnenplaats.
5923	„	id.	Middenpoort. Zie 5922..
5924	„	id.	Detail van de deuren in de middenpoort.
5925	„	id.	Dezelfde poort gezien van af de trapopgang naar de Minara.
5926	„	id.	Trapopgang van de Minara.
5927	„	Songgoriti, afd. Malang.	Overzicht van het monumentje met omgeving; uit het Noorden.
5928	„	id.	id. uit het Oosten.
5929	„	id.	Aanzicht uit het Noord-Westen.
5930	„	id.	id. uit het Noorden.
5931	„	id.	Detail v/d Noordelijke Nis.
5932	„	id.	Overzicht van de fragmenten.
5933	„	id.	Fragmenten.
5934	„	id.	id.
5935	„	id.	id.
5936	„	Tjandi Sawentar, distr. en afd. Blitar.	Het z.g.n. breekgat in de Oostzijde (na de ontgraving).
5937	„	id.	De Z.W. hoek v/h terras en (id.) oorsprong.
5938	„	id.	De N. O. hoek van het terras. (id.)
5939	„	id.	De Z. O. hoek van het terras. (id.)
5940	„	id.	Het baksteenen torentje ten Zuiden van den tempel.
5941	„	id.	De Z.W. hoek om den binnensten ringmuur.
5942	„	id.	Binnenste ringmuur vlak ten Zuiden van den tempel.
5943	„	id.	Zuid-Westhoek van den buitensten ringmuur.
5944	„	id.	Teruggevonden gedeelte voor het z.g.n. breekgat aan de Oostzijde.
5945	„	id.	Het z.g.n. breekgat meer gedicht.
5946	„	Ploembangan, distr. Wlingi, afd. Blitar.	Aanzicht Oostzijde voor de schoonmaak.
5947	„	id.	id. Westzijde, id.
5948	„	id.	id. N. O. zijde, na de schoonmaak.
5949	„	id.	id. Oostzijde, id.
5950	„	id.	id. ingang Oostzijde, id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5951	13 × 18	Ploembangan, distr. Wlingi, afd. Blitar.	Aanzicht Z.O. zijde, na de schoonmaak.
5952	„	id.	id. Z. W. zijde, id.
5953	„	id.	id. Westzijde id.
5954	„	id.	id. N. W. zijde, id.
5955	„	id.	Kroonlijst op den grond ingelegd.
5956	„	id.	Bovenstuk van de Z.W. pilaster.
5957	„	id.	Zuidelijke muurvleugel op het terrein opgesteld.
5958	„	id.	Benedengedeelte van het dak, op het terrein opgesteld.
5959	„	id.	Benedengedeelte van het dak, van een andere zijde.
5960	„	id.	Bovengedeelte van het dak, met top, op het terrein opgesteld.
5961	„	id.	id. id. van een andere zijde.
5962	„	Pasar Alas, distr. Majang afd. Djember, res. Besoeki.	Graf, voor de ontgraving.
5963	„	id.	Ingang, blootgesteld.
5964	24 × 30	Prambanan (Çiwa-tempel).	Westzijde na de herstelling van den eersten tempel-ringmuur.
5965	„	id.	N.W. hoeken, na de herstelling van den eersten tempel-ringmuur.
5966	„	id.	Z. O. hoeken, na de herstelling van den eersten tempel-ringmuur.
5967	„	id.	N. O. hoeken, id. id.
5968	„	id.	Z.W. hoeken id. id.
5969	„	Banda-Neira (Molukken).	Gezicht op Banda-Neira van uit zee.
5970	18 × 24	id.	Societeit ter hoofdplaats.
5971	„	id.	Gebouw v/d opiumpacht.
5972	„	id.	Gevangenis.
5973	24 × 30	id.	Woning van den Controleur.
5974	18 × 24	id.	Kantoor van den Controleur.
5975	„	id.	Achtererf v/h Controleurshuis.
5976	„	id.	Grafzerken op het Controleurs-erf.
5977	„	id.	id. id.
5978	„	id.	id. id.
5979	24 × 30	id.	Steenen leeuwen, vroeger staande a/d waterpoort van het fort Nassau, thans geplaatst op den Chin. klenteng.
5980	18 × 24	id.	Particuliere woning.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5981	18 × 24	Banda-Neira (Molukken).	Hoekje met poort.
5982	„	id.	Poort met wapen, van een partic. huis.
5983	„	id.	Poort van een partic. huis.
5984	„	id. (Kerk).	Zilveren schotel (kerkzilver).
5985	„	id. „	Twee zilveren bordjes („).
5986	„	id. „	Twee zilveren drinkbekers (kerkzilver).
5987	„	id. „	Twee id. (kerkzilver).
5988	24 × 30	id. „	Grafsteen van Maria Kieft en James Logan, overl. in 1668 en 1798.
5989	„	id. „	Grafsteen van Salomon Strom en Bartholomeus van de Wall, overl. in 1722 en 1793.
5990	„	id. „	Grafsteen van Nicolaus Nicolai en Samuel Maesink en zoon overl. in 1740 en 1734.
5991	„	id. „	Grafsteen van Willem Maetsuijcker en Engeltje Grambergh, overl. in 1675 en 1708.
5992	„	id. „	Grafsteen van Cornelius Stull en dochter, en Jacob Heuselbergh, overl. in 1701 en 1683.
5993	„	id. „	Grafsteen van Johannes Maceman, overl. in 1794.
5994	„	id. „	Grafsteen van Alexander Lamotte, overl. in 1796.
5995	„	id. „	Grafsteen v/d gebroeders Adrianus en Petrus Chrasande, en L. Schenkenburg, overl. in 1784, 1789 en 1709.
5996	„	id. „	Grafsteen van John. Mc. Leod, overl. in 1800.
5997	„	id. „	Grafsteen van Willem Adriaan van Weelij en Huijbert van Dadelbeek, overl. in 1727 en 1793.
5998	„	id. „	Grafsteen van Rebecca Dorothea Hardewel en Albert Aldertzoon, overl. in 1748 en 1685.
5999	„	id. „	Grafsteen van Offel van Reusen en Abraham Frans de Walsche, overl. in 1735 en 1740.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6000	18 × 24	Fort Belgica (eiland-Neira)	Gezicht op den ingang van het fort.
6001	„	id.	Hoofdpoort met stichtingssteen.
6002	24 × 30	id.	Inscriptie op stichtingssteen, Ao. 1611.
6003	18 × 24	id.	Gezicht op het binnenplein v/h fort.
6004	„	id.	Gezicht in één van de gewelven.
6005	„	id.	Opgang tot de bastions.
6006	„	id.	Gezicht op het binnenplein, van boven gezien.
6007	„	id.	Bastion bestrijkende het Lonthoir'sche gat.
6008	„	id.	Bastion bestrijkende het Zonnegat.
6009	„	id.	Wachthuis met klokke-stand.
6010	„	id.	Bastion met gedeeltelijk behouden gebleven rondeelen.
6011	„	id.	Gezicht op het fort Belgica van af fort Nassau (reproductie eener oude opname).
6012	18 × 24	Fort Nassau (eiland-Neira)	Brug met hoofdpoort (waterpoort).
6013	„	id.	Aanzicht hoofdpoort.
6014	„	id.	Gezicht op den muur (rechts van de hoofdpoort), met inscriptie, Ao. 1607.
6015	„	id.	Gezicht op één der zijpoorten.
6016	„	id.	Brug, met één der zijpoorten.
6017	„	id.	Gezicht op het oude landhoofd, op den achtergrond het fort Nassau.
6018I-III	13 × 18	id.	Gezicht op het fort Nassau en een deel van het fort Belgica (reproductie eener oude opname).
6019	18 × 24	Castricum (eiland-Neira)	Muur-restanten v/d beukerij Castricum.
6020	„	Eiland Gng. Api.	Ruïne v/d schans „Kijk in den pot”.
6021	„	id.	id. id.
6022	„	id.	Beukerij, De Kop.
6023	„	id.	Oude versterking, Sibeijsberg.
6023a.	„	id.	Gedenknaald van Jacob de Zwart op het perk Lautakka.
6024	„	Eiland Poeloe Ay.	Hoofdpoort v/h kasteel „Revengie”.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6025	18 × 24	Eiland Poeloe Ay.	Trap v/h terras en de wallen.
6026	„	id.	Gezicht v/h terras op het binnenplein.
6027	„	id.	Gezicht v/h kruithuis (onder het bastion ingebouwd).
6028	„	id.	Aanzicht kerkgebouwtje van binnen.
6029	„	id.	Gezicht op de begraafplaats.
6030	„	id.	Poort v/h perkhuis „De Verwachting".
6031	„	id.	Perkeniershuis „De Verwachting".
6032	„	id.	Perkeniershuis „Kleinzand"
6033	„	id.	Poort v/h perk „Weltevreden". (met bronzen ruiterbeeld er boven).
6034	„	id.	Poort van het perk „Welvaren".
6035	„	id.	Perkeniershuis „Matalengko".
6036	„	id.	Poort v/h perkeniershuis „Matalengko".
6037	„	id.	Steen-inscriptie v/h perkhuis „Westklap".
6038	„	Eiland Rosengain.	Perkeniershuis „De Hoop" (vroeger post Bechoff, daarna beukerij de Lage).
6039	„	Eiland Lonthoir.	Fort Hollandia (hoofdpoort).
6040	„	id.	id. spietoren.
6041	„	id.	Trap (1ste gedeelte, met beschreven steen) voerende naar het fort Hollandia.
6042	„	id.	Beschreven steen v/h 1ste gedeelte van de trap.
6043	„	id.	Trap (2de gedeelte) voerende naar het fort Hollandia.
6044	„	id.	Redoute „Dannex" of de Morgenster (Perk Boven Dender).
6045	„	id.	Redoute „Storm" (Perk Orien).
6046	„	id.	Redoute „Kuilenburg", bij kampong Celamme.
6047	„	id.	Trap naar de redoute (benedendeel).
6048	„	id.	id. (bovendeel).
6049	„	id.	Hoofdpoort van het fort Concordia, op het perk Waijer.
6050	„	id.	Trap naar de wallen, met vertrekken en booggewelf in de wallen.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6051	18 X 24	Eiland Lonthoir.	Kruitkamer v/h fort „Concordia".
6052	„	id.	Spietoren id.
6053	„	id.	Historisch monument (bloedsteen).
6054	„	id.	id. (de put van Coen).
6055	24 X 30	id.	Perkhuis „De Zoete Inval".
6056	„	id.	Poort v/h perkhuis „De Zoete Inval".
6057	„	id.	Poort v/h perk „Boyauw".
6058	18 X 24	id.	Poort v/h perk „Klein Walingen".
6059	24 X 30	id.	Ruïne „Halve maan" (Perk Lacquooy).
6060	„	id.	Oude klok met inscriptie, Ao. 1757 v/h perk „Mid.-Walingen".
6061	18 X 24	id.	Rijkssieraden van Lonthoir, in het bezit van het kampong-hoofd van Lonthoir.
6062	„	id.	Rouwbord in het bezit van den Heer Baadillak.
6063	„	id.	id. id.
6064	„	id.	Oude graven op het perk Groot-Walingen.
6065	„	id.	Beschreven steen in de poort van het perk Weltevreden.
6066I-II	„	id.	Grafzerk op het perk Weltevreden.
6067	„	id.	id. id.
6068	„	id.	Twee steenen met inscriptie's, een derde met ornament, op het Drie Gebroeders perk.
6069	24 X 30	id.	Grafzerk op het perk Siruouwal.
6070	„	Hoofdplaats Ternate (eiland Ternate).	Paleis van den Sultan van Ternate (thans Museum).
6071	18 X 24	id.	Gezicht op het paleis en een gedeelte van het fortje „Voorburg".
6072	„	id.	Kanonnen voor het paleis.
6073	„	id.	Oude klok met inscriptie Ao. 1721.
6074	„	id.	Steen met Arabische inscriptie in het paleis.
6075	„	id.	Oud-Hollandsch woonhuis.
6076	„	id.	id. id.
6077	24 X 30	Hervormde kerk op de hoofdplaats (eiland Ternate).	Grafsteen van Joan Happon en David van Peterson, overl. in 1727 en 1714.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6078	24 × 30	Hervormde kerk op de hoofdplaats (eiland Ternate).	Zilveren bord (kerkzilver).
6079	»	id.	Zilveren bekers (id.).
6080	»	id.	id. (id.).
6081	18 × 24	id.	Doopvont (wit metaal).
6082	»	id.	Dubbele kaarsenkroon (wit metaal).
6083	»	id.	Rouwborden.
6084	»	id.	Rouw- en wapenbord.
6085	»	id.	id. id.
6086	»	Hoofdplaats Ternate. (eiland Ternate).	Fort, 's Konings Zeehoofd".
6087	»	id.	Fortje „Voorburg".
6088	»	id.	id.
6089	»	id.	Fort Oranje, Hoofdingang.
6090	»	id.	id. Hoofdpoort met klokkestand.
6091	»	id.	id. Klok boven de hoofdpoort.
6092	»	id.	id. Zeebolwerk v/h fort.
6093	»	id.	id. Oude graven en slotgracht.
6094	»	id.	id. Achterkant hoofdpoort.
6095	»	id.	id. Beschreven steen bezijden de hoofdpoort.
6096	»	id.	id. Beschreven steen vergroot.
6097	»	id.	id. Kasematten.
6098	»	id.	id. Afgebroken wallen.
6099	»	id.	id. Oprit naar het bastion.
6100	»	id.	id. Gezicht op het zeegordijn.
6101	»	id.	Grafzerk van Susanna De Cater, overl. in 1667, liggende in de Gouverneurs woning (thans kleeding-magazijn) van het fort Oranje.
6102	»	id.	Stoel (houtsnijwerk) in part. bezit.
6103	»	id.	id. id.
6104	»	Kajoe Merah (eiland Ternate).	Oude vesting, „Kalamatta".
6105	»	id.	Aanzicht van het kruithuis.
6105a	»	id.	id. id.
6106	»	id.	Vestingsmuur onder boomwortels.
6107	»	id.	Trap naar één der bastions.
6108	»	id.	Oprit naar het bastion.
6109	»	id.	Standplaats van de batterij.
6110	»	id.	Oud graf voor de vesting.
6111	»	Castella (eiland Ternate).	Overblijfselen van de Spaansche Hoofdvesting „San Jao" (Gamma lama).

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6112	18 × 24	Castella (eiland Ternate).	Overblijfselen van de Spaansche Hoofdvesting „San Jao" (Gamma Lama).
6113	»	id.	id. id.
6114	»	id.	id. id.
6115	»	id.	id. id.
6116	»	id.	Overblijfselen van de Spaansche redoute San Pedro è Paulo.
6117	»	id.	Gezicht van de doorvaart tusschen de eilanden Ternate en Maiteira. (bestreken door het geschut van San Pedro è Paulo).
6118	»	id.	Overblijfselen van het Spaansche blokhuis Don Gil of Santa Lucia.
6119	»	Sengadje (eiland Ternate).	Restanten van de Spaansche vesting Tolucco.
6120	»	id.	Kijkje door de hoofdpoort der vesting.
6121	»	id.	Gezicht binnen de vesting.
6122	»	Fort Dodinga (eiland Zuid Halmaheira).	Ingang tot het fort.
6123	»	id.	Trap-opgang naar het bastion.
6124	»	Gofasse (Zuid Halmaheira).	Restanten van de poort Gofasse.
6125	»	Sakoe (id.)	Merkpaal met OVC (metselwerk).
6126	»	Fort Barneveld (eiland Batjan).	Gezicht op het fort.
6127	»	id.	Hoofdpoort van het fort.
6128	»	id.	Het fort van de zeezijde gezien.
6129	»	id.	Trapopgang naar het bastion.
6130	»	id.	Wapens en inscriptie's boven den hoofdingang van het fort.
6131	»	Soa Sioe (eiland Tidore).	Trapopgang ter hoofdplaats Soa Sioe.
6132	»	id.	Gezicht op de vesting Tahoeloe, uit zee.
6133	»	id.	Hoofdpoort van de vesting Tahoeloe.
6134	»	id.	Gezicht op het kruithuis.
6135	»	id.	Restanten muurwerk.
6136	»	id.	Gezicht op het zee-bastion.
6137	»	id.	Overblijfselen van de vesting Tsjobbe.
6138	»	id.	id. id.
6139	»	Marieko (eiland Tidore).	Muurwerk v/d vesting Marieco.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6140	18×24	Roem (eiland Tidore).	Restanten van de vesting Roem.
6141	»	Saboega (eiland Noord-Halmaheira).	Muurwerk van de vesting Saboega aan de rivier Ake-Lama.
6142	»	id.	id. id.
6143	»	id.	id. id.
6144	»	id.	id. id.
6145	»	id.	Overblijfselen van het fortje „Sidangolie."
6146	»	id.	Restanten hoofdingang v/h fortje.
6147	»	Ngofakahia (eiland Mahjan).	Muur restanten v/d vesting Mauritius.
6148	»	id.	Gezicht op Ngofakahia, van uit zee.
6149	»	id.	Ruïne v/h vroegere Compagnie's pakhuis.
6150	»	Tabalolo (eiland Mahjan).	Restanten v/d vesting Tabalolo.
6151	»	Taffasoho (id.).	Muurwerk v/d vesting Taffasoho.
6152	»	Eiland Moti.	Muurwerk v/d vesting Nassau.
6153	»	id.	id. id.
6154	»	Sanana (Soela-eilanden).	Gezicht op de plaats Sanana, van uit zee.
6155	»	id.	Ingang v/h fort „De Verwachting".
6156I-III	»	id.	Geheel-aanzicht v/h fort.
6157	»	id.	Gezicht op het bastion met batterijen.
6158	»	id.	Id. id. en wachthuisje met vlaggestok.
6159	»	id.	Gezicht op de binnenplaats v/h fort „De Verwachting".
6160	»	Lodje (Obi-eilanden).	Ruïne v/h blokhuis „Den Briel"
6161	»	id.	id. id.
6162	»	id.	id. id.
6163	»	id.	Steenen zuil met inscriptie OVC
6164	»	Hoofdplaats Amboina (eiland Amboina).	Huis van Rumphius.
6165	»	id.	Gedenksteen van Rumphius.
6166	»	id.	Burgerwachthuis.
6167	»	id.	Beschreven steen in het burgerwachthuis.
6168	»	id.	Museum genaamd Maluka.
6169	»	id.	Gedenksteen van Majoor Meijer in het Residentie-perk.
6170	»	Fort Victoria (Amboina).	Gezicht op de waterpoort (Hoofdingang).
6171	»	id.	Achterzijde van de waterpoort.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6172	18 × 24	Fort Victoria (Amboina).	Beschreven steen in de waterpoort.
6173	»	id.	id. id.
6174	»	id.	id. id.
6175	»	id.	id. id.
6176	»	id.	Bastionzijde „De Beschermster".
6177	»	id.	id. „Nassau".
6178	»	id.	id. „Oranje".
6179	»	id.	id. „Zeelandia".
6180	»	id.	id. „Hollandia" met afgebroken spietoren.
6181	»	id.	Afgebroken bastion „Overijsel" (aan de landzijde).
6182	»	id.	Kasematen in het bastion „Zeelandia"
6183	»	id.	Uitgestrektheid van het bastion „Zeelandia".
6184	»	id.	Reeks oude gebouwen aan de waterkant binnen het fort.
6185	»	id.	Overdekte gang bij het bastion Groningen.
6186	»	id.	Bastion Gelria met spietoren.
6187	»	id.	Uitvalpoort in het bastion Willem V.
6188	»	id.	Aanzicht van het kruithuis.
6189	»	id.	Afgebroken bastion Utrecht (aan de landzijde).
6190	»	id.	Bastion Groningen met spietoren.
6191	»	id.	Gezicht op de landpoort.
6192	»	id.	Beschreven steen in de landpoort.
6193	»	id.	id. id.
6194	»	id.	Gezicht op het stormwerk Adriana Johanna, met afgebroken spietoren.
6195	»	id.	Gezicht v/h voorwerk Petrus Albertus met ingebouwden spietoren.
6196	24 × 30	Hervormde Kerk (Amboina).	Interieur v/d hervormde kerk.
6197	18 × 24	id.	id. id.
6198	24 × 30	id.	Gezicht op de Gouverneurs-bank.
6199	»	id.	Gezicht op de preekstoel.
6200	18 × 24	id.	Doopvont (wit metaal).
6201	24 × 30	id.	Twee zilveren drinkbekers.
6202	»	id.	id. id.
6203	»	id.	Zilveren schenkbord.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6204	24 × 30	Hervormde Kerk (Amboina).	Zilveren bord op de doopvont Ao. 1770.
6205	»	id.	Twee zilveren bordjes uit Ao. 1680 en 1684.
6206	»	id.	id. id. 1643 en 1680.
6207	18 × 24	id.	Koperen sleutelplaat v/d kerkdeur (in monogram-vorm).
6208	»	id.	Wapenbord (houtsnijwerk).
6209	»	id.	Rouwbord van Carl Willem Baron van Smiehl, overl. 15 Maart 1803.
6210	»	id.	Rouwbord van Samuel Kelly overl. 21 December 1811.
6211	»	id.	Rouwbord van Berbardus van Pleuren overl. 22 April 1780.
6212	»	id.	Rouwbord van Josias Alexander Villeneuve, overl. in Februari 1780.
6213	»	id.	Rouwbord.
6214	»	id.	id.
6215	»	id.	id.
6216	»	id.	Stichtingsplaat van het kerkgebouw Ao. 1780.
6217	»	id.	Stichtingsplaat van een kerk Ao. 1776 (bewaard i/d kerk te Amboina).
6218	24 × 30	id.	Beschreven steen in de kerk te Amboina.
6219	18 × 24	id.	Grafsteen van A. 't Hooft, overl. 16 Mei 1744.
6220	24 × 30	id.	Grafzerk van Aletta Zegermans en Gerbrand Schaghen, overl. 1680 en 1692.
6221	»	id.	Grafzerk van Helena Cartja en Gerbrand Schaghen, overl. in 1706 en 1692.
6222	»	id.	Grafzerk van Maria Cornelia Greving overl. in 1717.
6223	»	id.	Grafzerk van Meurt Johan van Iddinga en echtgenoote, overl. in 1763.
6224	»	id.	Grafzerk van Simon Cos, overl. 24 Februari 1664.
6225	»	id.	Grafzerk van Susana Helena Goyett, overl. 1 October 1724.
6226	»	Passo-Amboina.	Blokhuis Middelburg, zijaanzicht.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving.
6227	24 × 30	Passo-Amboina.	Blokhuis, zijgang.
6228	»	id.	id. rechterzijde met restes vertrekken.
6229	»	id.	Stichtingssteen van het blokhuis Ao. 1686.
6230	»	Hila Amboina (op de Kust van Hitoe).	Fort Amsterdam, gezien van uit zee.
6231	»	id.	id. Ingang tot het fort.
6232	»	id.	id. Rechterzijde met wapen.
6233	18 × 24	id.	id. id. (detail).
6234	24 × 30	id.	id. Achterzijde van het fort.
6235	18 × 24	id.	id. Wenteltrap naar de bovenverdieping.
6236	»	id.	id. Bastion en trap voerende naar de weergang.
6237	»	id.	id. Uitvalpoortje en restes van de vertrekken.
6238	»	id.	id. Restanten v/h wachthuis.
6239	»	id.	id. id. van binnen gezien.
6240	»	id.	id. Kanonnen van het fort.
6241	»	id.	id. Interieur kerkgebouwtje te Hila.
6242	»	id.	Beschreven steen in het kerkgebouwtje te Hila.
6243	»	id.	Metalen klok met inscriptie Ao. 1675.
6244	»	id.	id. id.
6245	»	id.	id. id.
6246	»	id.	id. id.
6247	»	Larike. Amboina (op de Kust van Hitoe).	Blokhuis Rotterdam, hoofdingang.
6248	»	id.	id. hoofdpoort van binnen.
6249	»	id.	id. Linkerzijmuur van binnen.
6250	»	id.	id. vertrekken.
6251	»	id.	id. Beschreven ornamentje in het onderkoopmanshuis.
6252	»	id.	id. Beschreven steen in den muur aan de zeezijde.
6253	»	Negri Lima. Ambonia (op de Kust van Hitoe).	Blokhuis Haarlem, vooraanzicht.
6254	»	id.	id. hoofdpoort van binnen.
6255	»	id.	id. vertrekken in den linkervleugel
6256	»	id.	id. zijgang.
6257	»	id.	id. achteraanzicht.
6258	»	Asiloeloe, Ambonia (op de Kust van Hitoe)	Overblijfselen van eene versterking.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6259	18×24	Ceith. Amboina (op de Kust van Hitoe).	Restanten van eene versterking.
6260	»	Hitoe Lama. Amboina (Id).	Fundamenten v/d vesting „Leiden".
6261	»	Eiland Noessa-Laoet.	Blokhuis Beverwijk, ingang.
6262	»	id.	id. restanten wachthuisje.
6263	»	id.	id. muurfragment met raamopeningen etc.
6264	»	id.	id. weergang boven het blokhuis.
6265	»	id.	id. ingestorte linker zijmuur.
6266	»	id.	id. muur met balk-gaten en plank boven de raamopeningen..
6267	»	Saparoea (eiland-Houinoa).	Gezicht op Saparoea met fort „Duurstede", van uit zee.
6268	»	id.	Trapopgang naar het fort.
6269	»	id.	Beschreven gevelsteen boven de poort.
6270I	24×30	id.	Panorama v/h bovendeel v/h fort.
6271II	»	id.	id. id.
6272III	»	id.	id. id.
6273	»	id.	Bastion met plaats v/d batterijen.
6274	»	id.	Waterbakken i/h fort Duurstede.
6275	18×24	id.	Weergang boven den hoofdingang.
6276	»	id.	Trap naar den weergang.
6277	»	id.	Aanzicht van het kruithuis.
6278	»	id.	Gezicht op één der waterbakken.
6279	24×30	Kajelie (eiland Boeroe).	Vesting Defensie. Hoofdpoort.
6280	»	id.	Vesting Defensie. Uitvalpoortje.
6281	»	id.	Put en vertrekken naast de uitvalpoort.
6282	»	id.	Bastion en spietoren aan de landzijde.
6283	»	id.	id. id. aan de zeezijde.
6284	»	Pelauw (eiland Oma).	Fort Hoorn. Vooraanzicht.
6286	18×24	id.	id. Hoofdpoort a/d zeezijde.
6285	»	id.	id. Poort a/d landzijde.
6287	»	id.	id. Vertrekken aan weerszijden van de landpoort.
6288	»	id.	id. Zeebastion m. spietoren.
6289	»	Haroekoe (eiland Oma).	Vesting Nieuw-Zeelandia. Gezicht op den ringmuur naast den hoofdingang aan de landzijde.
6290	»	id.	id. aanzicht hoofdpoort.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6291	18×24	Haroekoe (eiland Oma).	Vesting Nieuw-Zeelandia, ingestort muurwerk met uitvalpoort aan de zeezijde.
6292	»	id.	id. muur-fragm. aan het strand.
6293	»	id.	id. vervallen muurwerk a/d. zeezijde.
6294	»	id.	Kerkgebouw te Haroekoe.
6295	»	id.	Trap van het kerkgebouw.
6296	»	Eiland Noesa Ela (Tello-groep).	Overblijfselen van de redoute Vlissingen.
6297	»	id.	Gezicht op het eiland Boeroe en Manisa van uit de redoute Vlissingen.
6298	»	id.	Gezicht op Klein-Ceram, Boeroe en Kelang van uit de redoute Vlissingen.
6299	»	id.	Gezicht op de Kust van Hitoe uit id.
6300	»	Loehoe (eiland Klein-Ceram).	Vesting Overburg. Fragment bastion, (waar men juist bezig was steenen weg te halen).
6300a	»	id.	id. Restanten muurwerk.
6301	»	Kelang (eiland Manipa).	Vesting Wantrouw. Ingang tot het blokhuis en ingemetselde spietoren.
6302	»	id.	Achterzijde hoofdpoort met beeltenis van een man uit de XVIIIe eeuw en bloemvormige ornamenten aan weerszijden.
6303	»	id.	Gezicht op het binnendeel v/h blokhuis.
6304	»	id.	Vervallen spietoren op het bastion.
6305	»	Oudheden in partic. bezit.	Koperen bord i/h bezit van Mevrouw van Aart te Amboina.
6306	»	id.	Porceleinen bord, in het bezit van Mevrouw van Aart te Amboina.
6307	»	id.	Koperen snuifdoozen, id.
6308	»	id.	Bank (houtsnijwerk) id.
6309	»	id.	Degen v/d Regent van Nako.
6310	»	id.	Hoedletters in het bezit van id.
6311	»	id.	Rottingknoop, id.
6312	24×30	id.	Rottingknoopen in het bezit van den Regent van Itawacka.
6313	»	id.	id. id.
6314	»	id.	Oude geschriften id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6315	18 × 24	Oudheden in partic. bezit.	Oude bank (houtsnijwerk) te Wai.
6316	»	id.	id. (detail) id.
6317	»	id.	Oude Delftsche tegels in een Chin. huis (Chin. kamp te Amboina)
6318	»	id.	id. id.
6319	»	Fort Rotterdam. Makasser (eiland Celebes)	Hoofdingang (waterpoort) van het fort.
6320	»	id.	Oude gevel (rechts) naast de poort.
6321	»	id.	Oud gebouw (in de Z.W. hoek) thans logies v/d kleinen troep.
6322	»	id.	id. (aan de Zuidzijde) thans troepenlogies.
6323	»	id.	Gebouw op het binnenplein, thans Artillerie-werkplaats.
6324	»	id.	id. id.
6325	»	id.	id. thans kruithuis.
6326	»	id.	id. id.
6327	24 × 30	id.	Oude kerk, thans Garnizoens-kleedingmagazijn.
6328	»	id.	id. id.
6329	»	id.	Oud-Gouverneurs-huis, thans woning van den Militairen Commandant.
6330	18 × 24	id.	Aanzicht achterzijde (Oost) met landpoort van buiten gezien.
6331	»	id.	Wachtlocalen onder de land-poort.
6332	24 × 30	Protestansche Kerk. (Makasser)	Zilveren schaal van de doopvont.
6333	»	id.	Twee zilveren bekers.
6334	»	Begraafplaats Makasser.	Grafzerk van den Gouverneur P. G. van der Voorst, overl. in 1725.
6335	»	id.	Grafzerk van de echtgenoote en het zoontje van den Gouverneur Roeloff Blok overl. in 1757.
6336	»	Fort Vreedeburg. Makasser.	Gezicht op den ingang van het fort, thans Depôt dwangarbeiders.

Foto O.D. No. 5691.

Foto O.D. No. 5681.

5691. *Toegang tot de rotsgraven en de kluizenarij te Tampaksiring.*
5681. *Façade van de groote cel.*

BIJLAGE N.

DE KLUIZENARIJ EN ROTSGRAVEN
TE
TAMPAKSIRING. (Bali)

In de laatste helft van het vorige jaar werd door den Heer Damsté, resident van Bali, een voor de Balische archaeologie belangrijke vondst gedaan. Door zijn HEdGestr. werd in de onmiddellijke omgeving van de dessa Tampaksiring een kluizenarij met rotsgraven ontdekt. Tijdens een tournee over Bali, in Nov. '20, waren we in de gelegenheid het interessante complex te bezoeken.

Vanaf Tampaksiring het ravijn indalende, komt men tenslotte in een, in de rots uitgehouwen hollen weg, waarvan aan het einde, een stuk rots, bijwijze van muur, is uitgespaard. Foto No. 5691.

Hierin is een rechthoekige opening gehakt, die de eigenlijke toegang tot het complex graven en de kluizenarij vormt.

Door deze poort binnentredende, bevindt men zich op een schilderachtig intiem plekje, wat zich nagenoeg geheel aan het oog van de buitenwereld onttrekt. Het is als een pleintje of hof, waarvan in het midden het riviertje met den grootschen naam de Ganges stroomt, en aan welks oevers zich de kluizenarij en gravengroepen uitstrekken.

Aan de Noordzijde van het stroompje, tegenover de poort, ligt de kluizenarij, met ten Westen ervan, een vijftal graven. Aan de Zuidzijde, links van de poort, ligt nog een groep van een viertal graven met cellen.

Het geheel, zoowel de kluizenarij als de graven, zijn in de rotsen uitgehouwen.

Hoe de oorspronkelijke verbinding tusschen de gravengroepen onderling en de kluizenarij met de poort aan de Zuidzijde is geweest, was niet meer na te gaan. Op het oogenblik zijn op de kleine hellingen van het riviertje sawahs aangelegd. Wel is, vlak voor de ingangspoort van de kluizenarij, nog een stuk plaveisel te zien, wat nu op een punt, waar de grond bijna loodrecht is afgeschoven, willekeurig afbreekt. Blijkbaar heeft dit pad, dat in de richting van de groote poort ligt, vroeger verder doorgeloopen. Verdere overblijfselen werden er echter niet van gevonden.

Voor de eigenlijke woonverblijven der kluizenarij lag een open hof, die aan de open zijden door een ringmuur was afgesloten. In den Zuidelijken muur bevond zich de poort, die toegang verschafte. Evenals van den ringmuur zijn van deze poort nog slechts de grondslagen over. Uit deze te oordeelen was het een bescheiden poortje.

Achter dezen open hof nu ligt de eigenlijke kluizenarij eveneens slechts door een kleine poort bereikbaar. Daar de vloerhoogte van de kluizenarij zooveel hooger is dan die van den voorhof, is voor den ingang het typisch Balische hellende vlak als opgang aangelegd.

Typisch is de indeeling van het grondplan. Pl. I [1]) toont, hoe men na het poortje, dat door een stel deuren afgesloten kon worden, te zijn binnengetreden op een kleine ommuurde open ruimte komt. Deze kleine open hof vormt een centraal punt, waaromheen de verschillende deelen zijn gegroepeerd. In den Westelijken en Oostelijken muur is een halfrond afgesloten opening, die toegang tot de woonverblijven van de kluizenarij geven.

Het Oostelijk gedeelte beslaat de grootste oppervlakte en heeft een nagenoeg vierkanten grondvorm. In het midden staat een aan alle zijden vrij gehouden gebouwtje, hetwelk een langwerpige ruimte en een meer afgesloten kamer bevat. Vermoedelijk is de laatste een cel of slaapgelegenheid. Om dit gebouwtje ligt een kring van langwerpige ruimten met cellen of slaapgelegenheden. Die aan de West-, Noord- en Oostzijde leunen met hun achterzijden als 't ware tegen de rots, terwijl die aan de Zuidzijde, ook al terwille van de communicatie, als vrij-staand gebouwtje zijn opgevat. De achterzijde hiervan vormt een belangrijk deel van de buitenfacade.

De vloeren van deze ruimten liggen ongeveer 80 cM. hooger dan het pleintje, waarop het midden-gebouwtje staat en waarvan zij door middel van een tweetal hooge optreden zijn te bereiken. Van binnen zijn de ruimten glad en vierkant afgewerkt. De zoldering bestaat uit twee tegen elkaar oploopende vlakken, die door breede en smallere banden als ribben zijn onderverdeeld. De oploopende lijn der zoldering is evenwijdig aan de uitwendige daklijn.

Het geheel is zoowel buiten als binnen zeer sober bewerkt, nergens wordt eenig spoor van ornamentatie aangetroffen. Foto No. 5693. De stoere pijlers, die het dak dragen, zijn eenvoudig vierkant gehouden, zonder de geringste profileering of versiering. Alleen van het middengebouwtje zijn de groote muurvlakken aan de West- en Oostzijden door paneelsgewijze ingehakte indiepingen onderbroken, terwijl aan den Zuidelijken gevel, drie diepe nissen zijn gehakt. Deze nissen zijn pendanten van de openingen aan de Noordzijde.

De dikke massieve daken steken over de gevelvlakken heen en sluiten deze van boven door een breeden vlakken band, krachtig af. Als overgang tot het gevelveld, zijn onder de daklijn twee smallere lijsten uitgespaard, waardoor een zekere verfijning en rijkere schaduwwerking is verkregen.

Karakteristiek en smaakvol is de aansluiting van de schuine daken bij het massief van de rots. Boven het dak is de rots voor een gedeelte loodrecht afgehakt. Hierdoor komen de overdekte ruimten als gebouw meer op zichzelf, en losser van het massief te staan, zonder evenwel den samenhang te verbreken. Tusschen het loodrecht gedeelte en het hellende vlak van het dak, is een breede vlakke band uitgespaard, waarmede een fijngevoelige overgang is bereikt.

Het andere gedeelte van de kluizenarij, dat, wat Westelijk van het centrale hofje ligt, bevat hoofdzakelijk één groote zaal of cel. Deze is in tegenstelling met de overige ruimten, zuiver als grot in de rots uitgehouwen. Alleen de voorzijde is als

[1]) Zie het O.V. 2e kwartaal, plaat 2.

Foto O.D. No. 5693.

Foto O.D. No. 5683.

5693. Gedeelte van de kluizenarij.
5683. Het complex aan den Noordelijken oever van de rivier.

Foto O.D. No. 5688. Het Hoofdgraf.

facade opgevat geworden. Foto No. 5681. De cel heeft den rechthoekigen grondvorm, Pl. I, en is zeer spaarzaam verlicht. Vanuit het volle daglicht binnenkomende, is het absoluut donker, eerst wanneer men eenigen tijd binnen is, is het mogelijk enkele dingen te onderscheiden. Veel is er echter niet in te zien. In het midden is een rechthoekige verhooging van den vloer, terwijl aan de zijkanten ook nog een tweetal verhoogingen zijn uitgespaard. De middelste verhooging is juist groot genoeg om voor rustplaats gefungeerd te hebben; die aan de zijkanten dienden blijkbaar voor zitplaatsen. De zoldering is zeer laag gehouden en gewelfd. Ornamentatie of andere versieringen waren er niet in te vinden.

Uitwendig is aan deze cel grooter zorg besteed, dan aan de overige. De facade is rijker van architectonische teekening, en drukt ongetwijfeld de grootere belangrijkheid en hoogeren rang van den bewoner uit. Foto No. 5681.

In de as van den gevel is de rechthoekige ingang door een breeden vlakken band omzoomd. De band is beneden aanmerkelijk verbreed, en doet in zijn omtreklijn, aan de contour van het geliefde makara-motief denken. Terweerszijden van den ingang zijn hoog in den gevel, langgerekte openingen aangebracht. Voor den ingang is een eenvoudige trap uitgespaard.

Het dak heeft den pagoden-vorm, is overigens op gelijke wijze behandeld als de daken der andere cellen. Het vertoont denzelfden zwaren massieven vorm, eindigt beneden met denzelfden breeden vlakken band en heeft, als overgang tot de rechtstaande gedeelten, dezelfde fijnere lijsten.

In het midden van het rechtstaand dakgedeelte is een paneelvormige indieping met een langgerekte horizontale opening.

Ook aan dezen gevel geen enkel spoor van eenige ornamentatie of fijnere profileering. Het is een sober opgevatte facade, zuiver van teekening en imponeerend door zijn forsche architectuur.

Tegenover de hoofdzaal of cel ligt een langwerpige ruimte met de opening naar het Noorden gekeerd. Evenals de Zuidelijke cellen van het Oostelijk gedeelte is deze ruimte als vrijstaand gebouwtje opgetrokken en vormt met zijn achterzijde het Zuidelijk deel van de buitenfacade. Uit- en inwendig is ze op gelijke wijze behandeld als de overige cellen, alleen wordt er, daar ze zooveel kleiner van afmetingen is, de zware tusschenpijler gemist.

Het exterieur van de kluizenarij is als het interieur zeer eenvoudig gehouden (O. V. 2e kwartaal plaat 10). Ook hier is geen enkele ornamentatie of bijzondere versiering aangebracht. Het aspect van den gevel, liever gezegd, dat van de buitenzijde, is een massawerking van de verschillende rationeel uit den platten grond opgetrokken gebouwtjes. Van een gevel als plat vlak is dan ook moeilijk sprake, daar het, zooals reeds werd opgemerkt, een zuivere ruimte-werking is.

Aan de vleugels de massaal gehouden cellen, in het midden het fijnere poortje. Een mooie samenhang tusschen deze deelen is verkregen door de uitsparing van een hooge borstwering. Beneden is een forsche tweeledige sokkel uitgehakt. Ter breking van de groote muurvlakken zijn hoog, direct onder de daklijst, paneelsgewijze

indiepingen uitgehouwen. Gelijksoortige indiepingen vindt men ook op den borstweringmuur, terweerszijden van het poortgebouwtje. Hoe simpel deze verfijning ook is, toch werkt ze mede tot een meer geleidelijke aansluiting bij den ingang.

Gelukkig is de werking van het poortje in het generale aanzicht. Ofschoon ook zeer eenvoudig gehouden, is door de kleinere schaal en fijnere teekening, een mooie natuurlijke tegenstelling tot de massieve hoekgebouwen verkregen. Door het in het midden plaatsen van de deur, is aan de voorzijde een vrij diepe portiek ontstaan, die een krachtige schaduw geeft, en waardoor de ingang op ongezochte wijze wordt geaccentueerd. Om den ingang is, evenals bij die van de hoofdcel, een breede vlakke band uitgespaard, die beneden als 'tware ombuigt en welks uiteinde, een zekere teekening vertoont.

Terweerszijden, aan den voet van den opgang, vindt men nog een ruïne van kleine bouwwerkjes. Vermoedelijk zijn dit de overblijfsels van de bekende Balineesche offerhuisjes.

Ornamenteering of fijnere profileering wordt nergens aangetroffen. De schoonheid van het geheel is er een van zuiver bouwkunstigen aard. In de rots uitgehouwen, blijft ze ook door de eenvoudige vormgeving en sobere behandeling één met deze.

Het wezen van een ascetenleven, afzondering en uiterste soberheid, ligt wel op karakteristieke en schoone wijze in het geheel uitgedrukt.

In hoeverre de kluizenarij met het gravencomplex ten Westen ervan, in een directe communicatie gestaan heeft, is niet meer uit te maken. De rotsen zijn terplaatse dusdanig afgebrokkeld, dat er geen zekere gegevens meer aan te ontdekken zijn.

Wel geven de nog resteerende tronken sterk den indruk, dat er oorspronkelijk een poort was uitgespaard, waardoor de kluizenarij in een directe verbinding met het gravencomplex stond. Meer dan een indruk is het evenwel ook niet.

Hoe deze gravengroep eertijds vanaf de groote ingangspoort op de Zuidzijde bereikt werd, was evenmin meer vast te stellen. Men klautert thans, na het riviertje te zijn doorgewaad, tegen de kleine helling op, en komt dan in den Z. O. hoek van het voorpleintje der graven boven. Vanuit dit punt heeft men een mooi overzicht van de gravengroep met wat er mee annex is.

Boven een zwaren, forsch geprofileerden voet, rijën zich de vijf groote hooge nissen tot een machtige arcade aaneen. Elk der nissen bevat een sierlijk, in den vorm van een tempelfacade, uitgehouwen grafteeken. In de as van de middelste nis bevindt zich de kloeke trap, waarmede het smalle terras en de graven vanaf het voorplein te bereiken zijn. Links en rechts vóór de graven, vinden we nog een paar gebouwtjes, die hoogstwaarschijnlijk voor dienstruimten bestemd waren.

Bij een meer aandachtige beschouwing van de gravenreeks, merkt men direct op, dat ofschoon de graven onderling volkomen aan elkaar gelijk zijn, er toch één graf n. m. het meest Westelijke, zich van de andere onderscheidt. In hoofdzaak door zijn hoogere ligging en de daaruit voortkomende afzondering van de andere graven. Vooral bij den voet komt dit verschil zeer sterk uit.

Op de foto (O. V. 2e kwartaal pl. 6) is te zien, hoe de vier rechtsche graven op een gemeenschappelijken voet of terras staan, maar hoe juist het meest linksche graf door de hoogere ligging als 't ware een aparten voet heeft gekregen. Niet weinig helpt daartoe mede de pilaster, die noodig was om de lijsten, welke niet in elkaars verlengde doorloopen, een einde te geven.

Ongetwijfeld is met deze hoogere ligging en de daarmede gepaard gaande afzondering van de overige graven, een nadere aanduiding van het hoofdgraf bedoeld. Daar de grafteekens, zooals reeds boven werd opgemerkt, overigens volkomen aan elkaar gelijk zijn, kan met een nadere beschouwing van het hoofdgraf, tevens voor die van de overige worden volstaan.

Foto No. 5688 toont ons het meest Westelijke of hoofdgraf zooveel mogelijk en face genomen. Het is als een zuiver verkleinde tempelfacade. Beneden een rechtstaand gedeelte of eigenlijke romp met een hoog geprofileerde basis en dito kroonlijst. In het midden is een blinde nis, waarboven, op de plaats waar men gewoonlijk den banaspati aantreft, een groot, sprekend, plat vlak. Hierop zijn in strenge, decoratieve karakters, de inscripties gebeiteld.

Boven een breeden vlakken band, die het beneden gedeelte afsluit, begint het pyramidaalsgewijze oploopende dak. Dit is een samenstelling van horizontale banden en lijsten en sterk in het oog loopende pilasterrijen. Als opperste top een langwerpig vlakke steen, die van boven is afgerond. Het geheel zoowel boven als beneden is forsch geprofileerd en zonder eenige ornamentale versiering.

Beneden de nis is in den voet een opening gemaakt, die de typische doodkistenvorm heeft en ook juist voldoende van afmeting is, om iemand languit in te kunnen leggen. Het breede of hoofdeinde springt ongeveer een halve meter bij het voorvlak van de nis vooruit, en is daar door een laag dik muurtje afgesloten. Of de opening, voor zoover zij bij de nis vooruitspringt, oorspronkelijk afgedekt is geweest, of kon worden, was niet meer uit te maken.

De voet of het terras is met zware lijsten verrijkt, terwijl bovendien in het middenveld nog een paneelsgewijze indieping is gehakt. De pilaster, waar de lijsten op verschillende hoogten tegen aan loopen, is zonder meer, gewoon vlak en vierkant gehouden.

Voor, beneden aan het terras, loopt een waterleiding met een reeks spuiers. Slechts enkele van deze spuiers waren nog maar zichtbaar, maar niettemin is het zeker, dat ze oorspronkelijk voor de geheele gravengroep doorliepen. Het water voor deze leiding, kwam in den Westhoek boven van de rotsen, viel door een kunstmatig kanaal naar beneden en kwam zoo in de leiding, waarna het door de reeks spuiers naar buiten werdt gebracht.

Onder de spuiers werd het water in een tweede leiding opgevangen, die het op zijn beurt weer naar het Westen terugvoerde, waar het vervolgens aan den voorkant langs het gebouwtje naar buiten werd weggeleid.

De spuiers zelf zijn zeer eenvoudig gehouden. Op een van boven afgeronden steen is als 't ware een vierkant kussen met opening waar doorheen de cylindervormige spuier naar voren steekt. Deze spuierreeks zal, met de kleine fijne water-

stralen, in al zijn eenvoud niettemin een ongemeen rijk en levendig cachet aan het geheel hebben gegeven.

Omtrent de gebouwtjes, die zich ten Westen en ten Oosten vóór de graven bevinden, valt na bespreking der cellen van de kluizenarij niets bijzonders meer op te merken. Alleen wil ik er nog op wijzen, dat ze van een bijzonder mooie schaal tegenover de gravenreeks zijn gehouden, en daardoor zeker het hunne bijdragen tot een verhooging en verlevendiging van het algemeen aspect.

Aan de voor- of Zuidzijde is het pleintje door een lagen ringmuur afgesloten. In het midden hiervan is een opening; niet onmogelijk, dat hier eertijds de trap geweest is. (De pendopo en de andere stellages zijn van den tegenwoordigen tijd).

Na de beschrijving van de gravengroep op den Noordelijken oever behoeft er voor die op de overzijde van het riviertje niet veel meer aan toegevoegd te worden. Het complex is hetzelfde van opzet, alleen vindt men er vier inplaats van vijf graven. Foto No. 5683. Ook de grafteekens op zichzelf zijn precies hetzelfde als die van de Noordelijke groep. Of de voet op gelijke wijze was geprofileerd en of ook hierbij de spuierreeks voorkomt, was niet te zien. De monumenten hebben aanmerkelijk meer geleden, dan die aan de Noordzijde. Groote stukken rots zijn van de nissen naar beneden gestort en liggen op het voorpleintje verspreid. Tusschen deze schemeren hier en daar nog enkele overblijfselen van blijkbaar oude bouwwerkjes heen. Een grondige opruiming zou wellicht nog het een en ander aan het licht kunnen doen komen.

Buiten de hier besproken monumenten vindt men in de onmiddellijke omgeving ervan nog verscheidene in de rotsen uitgehouwen cellen. Op de foto No. 5683 zijn enkele van deze holen te zien. Ten Oosten van de kluizenarij op den Noordelijken oever, treft men er een heele reeks van aan. Alle hebben een afzonderlijken ingang en twee zeer kleine kamertjes. Het eene hiervan heeft geen directe gemeenschap met de buitenlucht en heeft denkelijk voor slaapplaats gediend. Deze cellen stonden door een kleine verdekte opening in verbinding met de kluizenarij.

Omtrent den tijd van stichting, geschiedenis etc. is tot dusver nog zoo goed als niets bekend. Eerst dan, wanneer de inscripties gelezen en gedetermineerd zijn, zal het waarschijnlijk mogelijk blijken omtrent deze onderwerpen meer zekerheid te verkrijgen. Voorshands zijn slechts gissingen en veronderstellingen mogelijk.

Daar er aan de monumenten geen enkel jaartal gevonden is, is wel in de eerste plaats het met eenige zekerheid vaststellen van den stichtingstijd een onmogelijkheid. Wel kunnen we, aan de hand van de vormenspraak der grafteekens, een aanverwante kunstperiode aanwijzen. Echter niet op Bali zelf, maar op Java. Op Bali zijn de werkelijk oude monumenten zeer zeldzaam geworden, er is mij dan ook geen enkel bouwwerk bekend, dat met een Tampaksiring vergeleken zou kunnen worden. De pas door den Heer Van Stein Callenfels ontdekte poera Ergange is ongetwijfeld zeer oud en mogelijk wel uit denzelfden tijd als Tampaksiring. Zij leent zich evenwel minder goed voor een vergelijking. Op Oost-Java daarentegen hebben we monumenten waaraan punten van groote overeenkomst zijn aan te wijzen.

Bedoelde Oost-Javaansche bouwwerken zijn de tjandis Sawentar en Kidal. Niet alleen vindt men bij deze tempels in de profileering van basis en kroonlijst, de lage nis, etc. punten van overeenkomst, maar veeleer in den vorm en detailleering van het dak. Ook bij een Sawentar en Kidal zien we, dat het dak is saamgesteld uit een opeenvolging van horizontale banden en lijsten, waartusschen loodrechte gedeelten met rijen z. g. n. pilasters.

In tegenstelling met bijv. Panataran, Badjang Ratoe etc., tempels van jongeren datum, waar de pilasters klein van schaal zijn en een werkelijk aaneengesloten reeks vormen, zijn ze bij Sawentar en Kidal in de eerste plaats grooter van schaal, maar is tegelijk elke pilaster los van den ander en als afzonderlijk bestanddeel gehouden. Hierdoor ontstaat niet alleen een meer schokkende naar binnenspringende daklijn, maar komen ook de pilasterrijen sterk naar voren en nemen in het dak een overwegend karakter aan. Dezelfde opvatting zien we te Tampaksiring; ook hier zijn de pilasters van een groote schaal en vormen geen nauw aaneengesloten reeks, waardoor ze sterk in het geheel domineeren.

Nu is van tjandi Kidal de stichtingstijd bij benadering op 1170 te stellen. Ik wil echter allerminst beweren, dat ook Tampaksiring uit dezen tijd zou dateeren; men diene, om uit de architectuur van een bouwwerk, den mogelijken stichtingstijd vast te stellen, wel de uiterste voorzichtigheid te betrachten.

Het is evenwel niet onmogelijk, dat de monumenten van Tampaksiring uit de 12de — 13de çaka-eeuw dateeren, temeer daar we weten, dat Bali in dien tijd in een nauwe politieke relatie met Java stond.

Ook omtrent de vraag, wat nu het eigenlijke doel met de stichting van het complex is geweest, kunnen waarschijnlijk de inscripties ons mettertijd nog wel het een en ander te zeggen hebben. Met het naar voren brengen van deze kwestie zou dan ook zeer zeker op de ontcijfering ervan gewacht zijn, als er niet enkele dingen aan den bouw van het complex waren op te merken, die de aandacht verdienen en op welke ik in het hier volgende hoop te wijzen.

Voor de beantwoording van de vraag zijn twee veronderstellingen mogelijk, n. m. met de stichting werd in hoofdzaak het oprichten van bijzetplaatsen bedoeld, waaraan dan, òf een verblijfplaats voor het dienstdoend personeel òf wel een kluizenarij, werd toegevoegd. Het kan echter evengoed zijn, dat het groote doel was, de stichting van een kluizenarij, waar de vorst zich op lateren leeftijd als asceet in terugtrok en waarbij zijn grafteeken en dat zijner naverwanten of hoogwaardigheids-bekleeders werden opgericht.

Dat het hoofdgraf een vorstelijke bijzetplaats is, staat vast, daar de desbetreffende titel reeds door Prof. Dr. Krom [1]) uit de inscriptie gelezen werd. De mogelijkheid, dat we hier met dienstgebouwen te doen zouden hebben, lijkt zeer onwaarschijnlijk, daarvoor is de opzet te grootsch en met te veel zorg behandeld. Er behoeft m.i. niet aan getwijfeld te worden, dat het een kluizenarij is. De vraag draait er echter in hoofdzaak om, in hoeverre het speciaal een vorsten-kluizenarij

[1]) Een belangrijke vondst op Bali. Bijdragen Kon. Inst. 1920. p. 483 Sqq.

is. Kon deze vraag bevestigend beantwoord worden, dan won de kluizenarij daardoor aan belangrijkheid, omdat ze dan het tot dusver eenige bekende voorbeeld zou zijn, hoe een Hindoesch vorst zich, na afstand van de regeering gedaan te hebben, als asceet huisvestte.

Zooals we gezien hebben, bestaat de kluizenarij uit twee van elkaar gescheiden gedeelten, een Oostelijk en een Westelijk. Het Westelijk deel bevat de grootste cel of kamer, waarvan de zoldering gewelfd is, en waarin men behalve een rustplaats, ook nog zitplaatsen aantreft, dingen die in de overige ruimten worden gemist. Ook naar buiten is aan deze cel de grootste zorg besteed. Haar facade is de rijkste van lijn en vormgeving, architectonisch de meest belangrijke. Wel duidelijk ligt hierin dan ook het hoofdmoment van de kluizenarij uitgedrukt. Bovendien ligt het Westelijk gedeelte in zijn geheel zoo veel hooger dan het Oostelijke, wat ook in de buitenfacade is doorgevoerd, foto No. 5677, en waarmede, de waarde kennende, die aan een hoogere ligging of zitting gehecht werd, sprekend de grootere belangrijkheid van dit deel is aangeduid.

Opmerkelijk nu is, dat het graf van den vorst het meest Westelijk ligt en zich ook van de andere graven onderscheidt door een hoogere ligging. We hebben dus èn in de kluizenarij èn in de gravenreeks een analoog geval, n.m. van beide ligt het hoofdmoment het meest Westelijk en onderscheidt zich van het overige deel door een hoogere ligging.

Daar we nu weten, dat het hoofdgraf dàt van een vorst is, kunnen we in de analogie van de kluizenarij met de gravenreeks, een zekeren grond vinden voor de veronderstelling, dat het Westelijk gedeelte van de kluizenarij óók voor den vorst bestemd is geweest, en waarin dan meer speciaal, de groote zaal als koningscel is aan te wijzen. En tijdens zijn leven èn na zijn dood, was dan zijn plaats op gelijke wijze in den bouw uitgedrukt.

Behalve door de aangevoerde grond, wint de veronderstelling ook nog aan waarschijnlijkheid door het feit, dat, volgens den heer Van Stein Callenfels, van Balische vorsten bekend is, dat ze zich bedoelde kluizenarijen hebben gesticht.

Is dus de hier naar voren gebrachte veronderstelling inderdaad juist, dan hebben we in de stichting van Tampaksiring een vorstenkluizenarij te zien, en is ze daarom van des te grooter waarde.

Blitar, 28 Juni 1921.

BIJLAGE O.

RAPPORT

van het

voorloopig onderzoek naar de aanwezigheid en den toestand van de oudheidkundige overblijfselen uit den Compagnie's tijd in de Residentie's Amboina en Ternate, April — Juli 1921,

DOOR

V. I. VAN DE WALL.

A. Residentie Amboina.

Het eiland Neira.

De Banda-eilanden.

Den 20sten April van Soerabaia vertrokken, kwam ik na een kort oponthoud te Ambon ter bespreking van dienstbelangen, in den vroegen ochtend van den 27sten April te Neira aan. De hoofdplaats Neira is, om met een kleine variatie op Henri Havards: „Les villes mortes du Zuiderzee", te spreken, een doode stad aan de Banda-zee. Stille kleine steegjes, met steenen muurtjes om de erven der huisjes met Oud-Hollandsche geveltjes, geestige poortjes, naast ruime ledigstaande perkeniers-woningen, zooals Valentijn ze reeds beschreef (Bandaasche Zaaken III, 2, bl. 4). Door de zware aardbevingen zijn zoo goed als geen gebouwen uit den Compagnie's tijd bewaard gebleven, doch alle woningen dateeren meest uit het begin der negentiende eeuw, herbouwd door de vasthoudende Bandaneesche perkeniersgeslachten in den stijl hunner voorvaderen. Veel poortjes zijn echter gespaard gebleven, eenvoudig versierd met pleisterwerk en dateeren uit het midden en het laatst der achttiende eeuw.

Hier en daar zijn oude kanonnen als schamppalen ingegraven. De Hervormde Kerk uit 1875 bezit eenig zilverwerk, deels afkomstig van de oude kerk die in 1852 werd afgebroken, deels van die te Ay en te Rosengain, voorzien van het kerkelijk zegel met randschrift: „Als Een Lelye Onder De Doornen". Hieronder behooren een koperen doopbekkenhouder op driepoot, eerste helft der 18e eeuw, drie doop-

bekkens van 1635, zes fraai bewerkte bekers van 1635 en 1677, evenzoo zes schotels van 1635, 1661 en 1693. In de vloer der Kerk, in het voor- en achterportaal zijn grafsteenen gemetseld van 1668 – 1812, 22 met Hollandsch en Latijnsch, 2 met Engelsch opschrift, waarvan 14 met gebeeldhouwde monogrammen en wapens, die allen later omschreven zullen worden. De drempel is geplaveid met Coromandelsteentjes, waarop het V.O.C. monogram met de letter N. Bij den kapitein der Arabieren, Baädillah, bevinden zich behalve andere oudheden nog twee rouwborden van 1768 en 1771. Op het civiel Bureau bevinden zich nog vier grafsteenen, 1602, 1644, 1786, jaartal onleesbaar. Het kerkhof bevat geen oude graven. De Controleurswoning is een fraai specimen van een deftig huis, begin negentiende eeuw, residentie der vroegere gouverneurs. Bijzonder fraaie perkenierswoningen zijn die, waarin de societeit en het Pandhuis zijn ondergebracht. De gevangenis is een typisch gebouwtje, begin 19e eeuw. Dicht bij het Chineesch kwartier bevindt zich in treurigen staat een klein speelhuisje, einde 18e eeuw. Het huis van den dokter heeft een bijzonder mooi poortje met het jaartal 1714 en een half uitgewischt familiewapen.

Kasteel Belgica.

Het voornaamste der plaats is echter het kasteel Belgica, dat verwaarloosd, zich op een heuvel in de stad verheft. Op deze plek werd door Pieter Both in 1611 een klein fortje opgericht doch in 1662 weer geslecht en veranderd in een redoute van grootere afmetingen, totdat de Commissaris Cornelis Speelman in 1667 den ingenieur de Leeuw gelastte een kasteel te bouwen, dat in 1673 gereed kwam. Het is een dubbel bolwerk, bestaande uit een vijfhoek met vijf ronde bastions, die van hun rondeelen beroofd zijn, gelegen binnen een lager liggenden vijfhoek met vijf puntige bastions. Het geheel is opgetrokken uit gemetselde vierkante steenblokken.

Op het rechterbeneden-bastion bevindt zich een steenen wachthuisje en de restes van een klokkestand, terwijl in twee der beneden bastions zich een uitgespaarde gang bevindt. In de bovenbastions zijn veertien kasematten met steenen tongewelven in de zware muren met schuin afloopende façes, gebouwd. De boven- en benedengordijnen zijn van borstweringen en bonnets voorzien. Naast de eenvoudige hoofdpoort is een steen geplaatst, met een opschrift betreffende de stichting. Zooals gezegd, heeft men de vier zware torens, de trots van Banda, laten springen tijdens het bestuur van den Assistent-Resident van Hasselt (1896 – 1902).

Hoewel dusdanig verminkt, blijft het kasteel een juweeltje van zeventieneeuwsche vestingbouw en het valt daarom zoo te betreuren, dat er niets, niets gedaan wordt om het te behoeden tegen verder verval. Tijdens het bezoek van den G. G. Graaf van Limburg Stirum in October 1919 werd het grondig schoongemaakt en opgeknapt, daarna verviel het weer tot zijn tegenwoordigen staat.

Het Beneden- of Waterkasteel Nassau.

De ruïne van deze versterking bevindt zich insgelijks ter hoofdplaats, aan het strand zooals de naam reeds aanduidt, dicht bij de Controleurswoning. Het kasteel is

gebouwd op de fundamenten van een oud Portugeesch fort, door Admiraal Verhoeven in 1609. Het is een vierkant met vier vierhoekige bastions, Admiraalspunt, Zeelandia, Delft en Rotterdam genaamd, waarvan de landbastions Zeelandia en Delft tijdens het bestuur van bovengenoemden Assistent-Resident zijn afgebroken, tegelijkertijd met het landgordijn. Nu staat er 't Radio-station en een tennisveld. De gracht met steenen contrescarpe is geheel verzand, de slotbruggen zijn in vrij goeden staat. De buiten- en binnenbekleedingsmuren der wallen, waarop hooge boomen groeien, zijn van vierkante steenblokken, de middenlaag van zand. De gebouwen binnen het fort zijn verdwenen, de monumentale hoofdpoort en een zijpoort zijn gespaard gebleven, terwijl zich op het voorplein restes van een voorwerk bevinden.

De fraai gebeeldhouwde leeuwen, die eertijds de hoofdpoort sierden, flankeeren thans, bont geschilderd, den ingang van den Chineeschen tempel. Het zeebastion Rotterdam vertoont in het zeegordijn met ijzeren letters het stichtingsjaar 1617 (vermoedelijk toen verbouwd). De verwildering is hier vooral niet minder dan van het kasteel Belgica. Het landhoofd, dat zich voor de ruïne uitstrekt, is nog in denzelfden staat, zooals Valentyn het in woord en beeld doet zien (III dl. 2, plaat No A.). De B. O. W. heeft hierop een loods gebouwd waardoor een historisch stadsbeeld (n.l. het kasteel Nassau beneden en Belgica boven de stad, zie plaat als boven), geheel en al bedorven wordt. Daarbij komt nog, dat door het geven van vergunning tot planten op de hellingen alle uitzicht op Belgica is verloren gegaan.

Beukerij De Voorzichtigheid.

Niet verre van de hoofdplaats bevindt zich de ruïne van de beukerij „De Voorzichtigheid", een van de vele kleine versterkingen, die op het einde der 18e eeuw werden opgeworpen tegen eenen Europeeschen vijand v.n.l. de Engelschen. Werd vermeld tijdens de verdediging tegen de Engelschen in 1796, 1810, was tot 1856 nog de verblijfplaats van het garnizoen van Banda Neira, daarna gesloopt in 1868. De plaats in den volksmond „pallissade" genoemd hoort thans aan Said bin Achmad Assagaf, oud-Luit. der Arabieren, en vertoont behalve een ingestort poortje, ook de fundamenten van eenige gebouwen en fragmenten van metselwerk. Kanonnen als schamppalen.

Beukerij Namogoram.

Kleine versterking, als boven bedoeld, die in 1865 reeds geslecht werd en waarvan nu slechts de naam nog voortleeft onder de bevolking, die nog wel de plek, waar zij gestaan heeft, weet aan te wijzen.

Van de overige beukerijen uit de tweede helft der 18e eeuw, zooals Nederburg, Combes, Boven- en Beneden-Zeezicht, Zeemagt, Wantrouw en De Hoop, niet verre gelegen van De Voorzichtigheid en die een weinig eervolle rol speelden tijdens de overgave van Banda aan de Engelschen in 1796 en 1810 is niets meer over.

Perk Lautakka.

Het perk Lautakka onderscheidt zich wat de perkhoorigheden betreft door weinig bijzonders.

Beukerij Wastem.

Vergeefs zochten wij hier naar de Beukerij Wastem, die in 1872 nog bestond. Wel werd onder een bamboeboschje aangetroffen een gedenknaald, 1726. Ook van de beukerij Dau vermeld in 't zelfde jaar is niets meer over.

Perk Banko Batoe.

Het perk Banko Batoe volgt op bovenvermeld perk aan den weg Lautakka-Neira en heeft geen bijzondere perkgebouwen.

Beukerij De Batavier.

In hare nabijheid de restes van de beukerij de Batavier nog vermeld in 1872, geheel met gras overgroeid. Onbeduidende overblijfselen.

Beukerij Castricum.

Aan denzelfden weg, niet verre hier vandaan, fragmenten van muren en metselwerk, alsmede een ongeschonden waterput van de beukerij „Castricum".

Van de andere kleine versterkingen aan deze zijde des eilands zooals Het Helder, Helder, Luck e.a. is niets meer te vinden.

Perk Zevenbergen en Hersteller.

Op dit perk, het laatste der perken, op het eiland Neira, werd niets bijzonders aangetroffen.

Het Eiland Lonthoir.

In den ochtend van den 2den Mei begaven wij ons naar dit eiland, waar in 1627 de eerste perken werden uitgegeven, waarvan de meeste nog dezelfde namen dragen, als toen Valentyn ze beschreef (III dl. 2, bl. 7—10).

Trap van Lonthoir.

In kampong Lonthoir ligt aan 't strand nog een oud graf, 1726. De bekende trap (V. III dl. 2, bl. 6) met een beschreven steen vermeldende de restauratie in 1754 is nog in vrij goeden staat en wordt door de bevolking druk gebruikt. Het kranig stuk werk bestaat uit twee deelen met terrassen en is vervaardigd van gemetselde klipsteen.

Kasteel Hollandia.

Is men haar opgestegen, dan treft men op den top de ruïne van het Kasteel Hollandia aan. Het werd gebouwd in 1624 tegen de „astrante zeeschuimers, die van

oudsher de achterlandsche perkeniers reeds alarmeerden". (Belangrijk Verslag over de Staat van Banda enz., Reinier de Klerk). De bouwheer is onbekend, de landvoogd Dr. Pieter Vlak noemde het Hollandia in 1624, tevoren heette het Lonthoir. Vierkant van vorm, is het opgetrokken van gemetselde klipsteen met een eenvoudige poort en voorzien van vier hoekbastions waarvan er een, een kleinen ronden spietoren bezit. De gordijnen hebben een lage borstwering, de gebouwen op het binnenplein zijn verdwenen en hebben plaats gemaakt voor eenige armzalige hutten waarvan de eigenaars niet zonder succes een aanplant van ketella en pisang op wallen en bastions hebben ondernomen. Bij den Orangkaja Mohamed Saleh van Lonthoir bezichtigden wij verder nog de sieraden van „de vereeniging van negen Hoofden", bestaande uit een fragment van een blauw zijden vlag, die zijn voorvaderen van Jan Pietersz. Coen ten geschenke ontvingen, toen de Lonthoireezen met goed gevolg, gezamenlijk met de Hollanders, de Portugeezen van het eiland verjoegen, oud porcelein, oude stormkappen enz. Verder toonde hij ons een fraaie nieuwe vlag, die de kampong van den oud-G. G. Graaf van Limburg Stirum, in stede van de oude, in October 1919 ontvangen had. Op het perk Simonwal bevindt zich nog een oude grafsteen, 1616, en op het perk Kelie en Noorwegen werd gevonden een gevelsteentje, anno 1649.

De perken Takkermore en Namoeloe bevatten niets bijzonders, terwijl op het perk Boyauw zich een bronzen perkklok bevindt met randschrift, 1757, in den tuin begraven ligt een beschreven steentje, 1786, en te vermelden valt een aardig poortje met ornament, tweede helft der 18e eeuw. Het perk Weltevreden heeft een fraai gestijleerd poortje, met inscriptie, 1769 en een zeer groote zerk van Pieter Nicasius, 1677, met latere bijzettingen van 1678, 1680 en 1762. De tocht ging toen verder naar het op hooge rotsen gelegen Mandiange (Mandi angin), en werd tevens een kijkje genomen op de huiveringwekkende Batoe Wolanda, waar de Hollanders eeuwen geleden door de Bandaneezen in zee werden gejaagd. (V. III dl. 2, bl. 7.)

Redoute Lackoey.

Aan de Zuidzijde des eilands op het vroegere perk Lackoey troffen wij aan het strand van de baai Lackoey, de restes metselwerk, halvemaanvormig van de redoute Lackoey, gebouwd in 1620, bouwheer onbekend, vermeld in 1753 door Reinier de Klerk in zijne Memorie („Halve Maan op Pointe Lackoey"). Verder wees men mij hier aan den „bloedsteen", een steen die zich alleen door zijne grootte van andere onderscheidt, waarop het verbond tusschen Coen en de Lonthoireezen gesloten zoude zijn, benevens de put van Coen, een diepe, ongemetselde put, waar Coen de hoofden der weerspannige Lonthoireezen, na de tuchtiging van het dorpje Namoeloe zoude geworpen hebben.

Beide worden vereerd en hunne overleveringen zijn welbekend bij elken Lonthoirees. Het perk Groot-Walingen heeft een druk versierde poort met massieve vlakpilasters, laatst der 18e eeuw en twee graven der familie van den Broeke, wier stamvader reeds door Valentyn zou zijn vermeld (V.III dl 2, blz. 28), 1768 en 1773. Midden-Walingen bezit een vervallen praalgraf van P. E. Camphuisen, in 1824

Resident van Banda en diens dochter (vroeger lustverblijf van de familie Camphuisen). Klein-Walingen, een vriendelijk poortje met opschrift uit 1769, en enkele oude graven van de familie van den Broeke, 1769, 1798. Hier stond de steenen merkpaal met Portugeesch opschrift van 1577 en Hollandsch van 1705, door den eigenaar het Bataviaasch Genootschap ten geschenke aangeboden. De perken Orantatte en Toetra bezitten niets vermeldenswaard.

Redoute Storm.

Op het perk Oerien (de gemeenschappelijke naam voor de vroegere perken Lust en Everts), aan het strand liggen de overblijfselen van de redoute Storm, volgens Valentyn gesticht in 1628 of 1629 door Jan Jansz Visscher, volgens Reinier de Klerk reeds gebouwd in 1630, ter bescherming van de „residentie Oering".

Veel is er niet meer van over, dan een fragment van een zware bastionmuur, fundamenten van gebouwen, opgetrokken van gemetseld koraalsteen. Op het perk Laoetan vergeefs gezocht naar de halve maan „De Laoetang" eveneens vermeld in het Belangrijk Verslag van Reinier de Klerk.

Op het perk Boeton niets vermeldenswaard, een eenvoudig poortje op het perk Babi mandi.

Fort Concordia of Wayer.

Het perk „De Drie Gebroeders" bevat behalve enkele oude graven, 1709, 1762 en 1771 nog de ruïne van het fort Concordia of Wayer, gesticht in 1630, neergehaald wegens instorting in 1732, daarna herbouwd en genoemd „Concordia". Het ligt op een hoogte aan het strand, is vierkant, voorzien van, eigenaardig genoeg, slechts drie hoekbastions (zie Belangrijk Verslag, Reinier de Klerk blz 59), enkele nog overeind staande steenen gewelven, een sobere poort met gevelsteentje en op een der bastions een klein rond spietorentje.

Ter zake dient te worden vermeld, dat dit fort particulier bezit is en eigendom van den Heer L. F. Hartogh, daar het op 19 November van het jaar 1867 door het Gouvernement in het openbaar geveild werd, waarvan de akten op het Civiel Bureau te Neira berusten.

Ook hier is de toestand van het fort niet veel beter, onkruid tiert welig op wallen en gewelven.

Redoute Dannex of de Morgenster.

Niet verre van deze plek, eveneens aan het strand bevindt zich de ruïne van de redoute „Dannex" of „de Morgenster", in 1626 gebouwd door gouverneur Willem Jansz. Admiraal. Veel is het niet, fragment van een zeebastion, metselwerk en fundamenten, benevens een kleine vierkante opening op het bastion, vermoedelijk een toegang tot een onderaardsch gewelf. Niets vermeldenswaard op de perken Boven- en Beneden Dender. Geen restes van een redoute meer. Het perk „De zoete

Inval" daarentegen is vol herinneringen uit den tijd der Compagnie. Beginnen wij te vermelden de trap van Celamme, niet zoo hoog als die van Lonthoir, maar toch nog hecht en stevig. Zij leidt naar de ruïne van de redoute Kuilenburg, gesticht door Pieter Vlak in 1628, geslecht, daarna in 1636 weder herbouwd en in 1638 door den G. G. van Diemen naar zijn geboorteplaats genoemd. Een vormelooze hoop steenen overgroeid met hoog gras is alles, wat van dit fort is overgebleven.

Hier ook zonder resultaat gezocht naar de redoute Celamme, die aan de kust, de z.g. binnenkust, tegen het gebergte aan, was gelegen (Belangrijk Verslag enz. Reinier de Klerk).

Het perkhuis onderscheidt zich van alle andere perkgebouwen, door hare zware muren, hooge trappen, massieve poorten en typische gevels, waardoor het veel weg heeft van een zwaar versterkte vesting. De mogelijkheid deed zich thans voor, dat dit perkhuis was opgebouwd op de oude wallen van de boven vermelde redoute Celamme. Na eenige nasporing bleek dit niet juist. Valentyn beschrijft dit perkhuis van „de Zoete Inval" dat destijds „Celamme" heette reeds om zijn eigenaardige op een redoute gelijkende bouwvorm en noemt zelfs den eigenaar, (III. dl 2, blz. 8) Het perk Ranan heeft niets bijzonders. Op het perk Combir zonder resultaat gezocht naar de redoute „Combir", die gebouwd was om den hoofdwaterput aldaar te beschermen. (V, III, dl 2, blz. 8). Wel troffen wij aan het strand een reusachtige stevig gemetselde oude waterput aan, die mij wel toescheen, geheel Banda van water te hebben kunnen voorzien in tijden van nood, doch van de redoute geen spoor meer. Thans kwamen wij aan de laatste perken van de z g. „Voorwal" n l. Spaantjeby (Spaansche baai) en Keizerstoren (Cay Tortorre), die weinig bijzonders hadden, waarna wij na een vierdaagsch verblijf op het eiland Lonthoir te Neira terugkeerden.

Het eiland Ay.

Het merkwaardigste eiland der Banda-groep. Door hare afgezonderde ligging, ongenaakbaar door de hooge branding is het nimmer beroerd geworden door moderne invloeden, zoodat hier levendiger dan elders, de herinnering aan de eerste Hollandsche kolonisten wordt wakker geroepen. Langs het stille dorpsstraatje dat naar het Kasteel Revengie leidt liggen verlaten perkwoningen. Het perk „de Verwachting" heeft een poortje midden 18e eeuw, de perken Kleinzand en Matalengko hebben woningen, die weinig van het gewone type afwijken. Het perkhuis Westklip heeft een beschreven steen, 1707, het perkhuis Welvaren een fraai versierde hoofdpoort, midden 18e eeuw, met opschrift 1754, terwijl het perk Weltevreden een poortje 18e eeuw bezit. Het gebouw, waar de opiumverkoopplaats is gevestigd, is een bijzonder fraai type van perkwoning. Het kerkje dateerende van 1880 bevat niets bijzonders, doch herinnert door wederopbouwing in ouden stijl sterk aan een oud-Hollandsch bedehuis. Het kerkzilver is overgebracht naar de kerk te Neira. Op het kerkhof zijn graven der perkeniersfamiliën van Ay en een oud graf, 1754. Aan het strand een oud graf, met onleesbaar opschrift, volgens zeggen der eilandbewoners, van een Portugees.

Kasteel Revengie.

Het voornaamste van het eiland is echter wel het Kasteel Revengie, dat zich op een kleine begroeide hoogte aan het strand verheft. Gebouwd in 1616, zwaar geteisterd door de aardbeving van 16 October 1683, verbeterd in 1753, een vijfhoek met vijf bastions, eenvoudig versierde hoofdpoort met opschrift en een toegang met tongewelf. In de bastions bevinden zich enkele gewelven, o.a. een kruitkamer met tongewelf, terwijl steenen trappen naar de wallen leiden. Op de wallen, lage borstweringen met embrasures en bonnets; restes van de slotbrug, de slotgracht is gedempt. Fundamenten van gebouwen op het binnenplein. Nergens is zoo duidelijk als hier, de watervoorziening van een bolwerk der Compagnie na te gaan. Deze reservoirs zijn gedeeltelijk op den beganen grond, gedeeltelijk in de muren gebouwd, doch het korte bestek laat niet toe, hierop thans verder door te gaan. Voorloopig zij gezegd dat dit vraagstuk — waar op deze eilanden het wel en wee der bezetting grootendeels van afhing — door de Compagnie's bouwheeren op even vernuftige als practische wijze werd opgelost. De verwaarloozing en verwildering was hier zóódanig, dat met de grootste moeite opnamen konden worden gedaan, terwijl in het voorbijgaan zij opgemerkt, dat op de aarden middenlaag der muren zich bosschen verhieven, waar koeien en geiten in het hooge gras voedsel, en onder het geboomte schaduw vonden. Deze toestand dateert van het begin der negentiende eeuw, toen de bezetting op dit kasteel werd ingetrokken.

Het eiland Run.

Ondanks het zeer slechte weder waagden wij het over te steken naar het bekende eiland Run, dat vanwege de zware branding in deze tijden van het jaar, gewoonlijk niet te bereiken is. Run ligt het verst verwijderd van alle Banda-eilanden, doch was jaren lang een twistappel tusschen de Republiek der Ver. Nederlanden en Engeland totdat het eindelijk op 10 Juli 1667 bij de vrede van Breda voor goed aan ons werd afgestaan in ruil voor Nieuw Amsterdam. Wij zochten naar de steenen redoute, aan de Westkant des eilands, het eenige bewoonbare gedeelte van het eenzame oord (V. III dl. 2, blz. 30) en naar het kerkje en koopmanswoning, doch vonden niets van dien aard. De twee eenige perken, „Arcadie" en „El Dorado" bevatten al evenmin iets bijzonders. Ruïnes lagen wel overal hier verspreid, doch in deze streken van vergane grootheid, waar eigenlijk alles één ruïne is, kan men niet voorzichtig genoeg zijn met de definitie van een en ander.

Het eiland Naailacka.

Engelsche batterij.

Hier vlak bij, ligt het eilandje Naailacka, het Westelijkste deel der Banda-eilanden. Hier vonden wij de onbeduidende overblijfselen — een hoop brokstukken van gemetselde karangsteen — van de Engelsche versterking, die hier in 1617 werd opgericht.

Foto O. D. 6006.

Res. Amboina, Onderafd. Banda, eil. Neira. Binnenplein van het Kasteel Belgica ter hoofdplaats Banda-Neira (zie blz. 106).

Foto O. D. 6022.

Res. Amboina, Onderafd. Banda, eil. Goenoeng-Api. Fragment van de perkerij de Kop, kruithuisje (zie blz. 115).

Op den terugtocht was het zulk zwaar noodweer, dat wij voor het ergste vreesden, na urenlang dobberen bereikten wij eindelijk P. Ay. Den volgenden dag kwamen wij ondanks het slechte weder behouden op Neira terug.

Het eiland Goenoeng Api.

Schans Kijk-In-Den-Pot.

Op dit eiland liggen enkele batterijen, aan het Lonthoirsche Gat: eerstens de schans „Kijk-In-Den-Pot", gebouwd in 1664 door Van der Vliet, ingestort bij de aardbeving van 1683, daarna herbouwd tot een fort, werd nog vermeld in 1796 en 1810 bij de verovering van Banda door de Engelschen. Halvemaanvormig voorwerk, met een voorhof, later bijgebouwd, en een geheel vervallen eertijds versierde poort, de beschreven steen is door verwering jammer genoeg onleesbaar. Geheel dichtgegroeid, eerst na veel moeite doorgedrongen.

Beukerij de Kop.

Niet verre hier vandaan, zeer dicht aan het strand fragmenten metselwerk van de beukerij „de Kop", een kleine volkomen gaaf gebleven koepelvormige kruitkamer van gemetselde vierkante blokken steen en geheel omsloten door de talrijke wortels van een zware waringin, is wel der vermelding waard.

Batterijen Sibergsburg en Batavia.

Bij den ingang van de doorvaart tusschen dit eiland en Neira op een aanzienlijke hoogte, boven eenige zonderling gevormde rotsen, enkele onbeduidende fragmenten van muren en borstweringen, vermoedelijk de batterijen Sibergsburg en Batavia, uit het laatst der 18e eeuw, die bij den Engelschen aanval op Neira in 1796 nog een zwakke poging tot verzet deden.

Het eiland omloopende, zochten wij naar de overige 18-eeuwsche versterkinkjes, als Altingsburg, Orange en Zeezicht, doch zonder resultaat, door de vele aardbevingen wellicht geheel vernield, slechts vele ruïnes van vroegere lustverblijven van Banda's grooten. Op Oeloeweroe, een vooruitstekend punt aan het Zonnegat, geen overblijfselen meer van de post Frijkeniusburg die in 1796 uit vrees voor een Engelschen aanval daar werd gebouwd.

Poeloe Krakal of het Vrouweneiland.

Hier is geen spoor meer aanwezig van de versterking, die op het einde der 18e eeuw den ingang van het Zonnegat, bij de Veilige Passage, beschermde.

Poeloe Pisang.

Het eilandje doorkruist en gezocht naar de versterking of de zoogenaamde tuin van den Gouverneur als bedoeld bij Reinier de Klerk, Belangrijk Verslag enz. Aan het strand en hooger op, vond ik fundamenten en eenig metselwerk, een

waterput, welke mij echter niet toeschenen van eene batterij afkomstig te zijn. De eilandbewoners deelden mij later dan ook mede, dat het de overblijfselen waren van de voormalige leproserie, uit het laatst der 19e eeuw.

Het eiland Rosengain.

Post Bechoff.

In de dagen der O. I. C. deed dit eiland dienst als deportatie-oord. Aan het lage, vlakke strand in het Westen des eilands, ligt het perkhuis van het perk „de Hoop", een nieuw gebouw, omgeven door een oude borstwering met embrasures, een half verzande gracht en een kleine versterkte poort, alles opgetrokken van gemetselde zeesteen. Achter de nieuwe woning bevinden zich fragmenten van stevige muren met kleine vierkante schietopeningen. Het perkhuis is gebouwd op de fundamenten van den post Bechoff, gesticht in 1624, ter bewaking der bandieten (Reiner de Klerk, Belangrijk Verslag enz). Later op het einde der 18e eeuw werd hij hersteld en voor een mogelijken aanval der Engelschen in gereedheid gebracht, men noemde den post toen de beukerij De Lage.

Op het kerkhof werden geen oude graven meer aangetroffen, de kerk bevatte niets bijzonders, daar het zilver naar Neira reeds was overgebracht.

Op den 12den Mei per S. S. Maetsuycker naar Amboina vertrokken, na al de eilanden der Banda-Archipel, waar op grond van oude gegevens Nederlandsche monumenten zouden kunnen gevonden worden, te hebben bezocht. Een woord van dank aan de Heeren Perkeniers, in 't bijzonder aan den Heer W. F. van den Broeke, alsmede aan den hulpprediker den Heer A. N. Binkhuizen en den Kerkeraad te Neira, die door hunne waardevolle inlichtingen, hulpvaardigheid, en interesse niet het minste tot het welslagen van het onderzoek hier hebben bijgedragen. Tevens mag in dit verband niet vergeten worden Sech Said bin Abdullah Baädilla, Kapitein der Arabieren, die ons verscheidene merkwaardige foto's uit Banda's verleden ter reproductie afstond.

Het eiland Amboina.

Hoofdplaats Amboina.

Door de vele aard- en zeebevingen werden geen belangrijke oude gebouwen meer aangetroffen en is het plan der stad geheel gewijzigd (V. dl. II, plaat No. A Beschr. van Amboina). Oude huizen, althans van een eeuw geleden, zijn alleen die, bewoond door Mevrouw de Wed. Douglas en dochter, en door den Heer Rey, telkenmale in den ouden stijl herbouwd. Een huis in de Chineesche straat, waarin de nieuwe bioscoop is gevestigd, heeft een dubbelen rand van oude tegeltjes. In den tuin van Mevrouw Doeglas bevindt zich het gezegd graf van Rumphius met Lat. opschrift en in den Residentstuin een obelisk, 1818. Van de pagger Noordwijk is niets meer aanwezig, evenmin als van het vijvertje, waar s'gouverneurs lusthuis op stond en van de talrijke steenen bruggetjes. (V. dl. II, Beschr. v. Amb. bl. 133, 134).

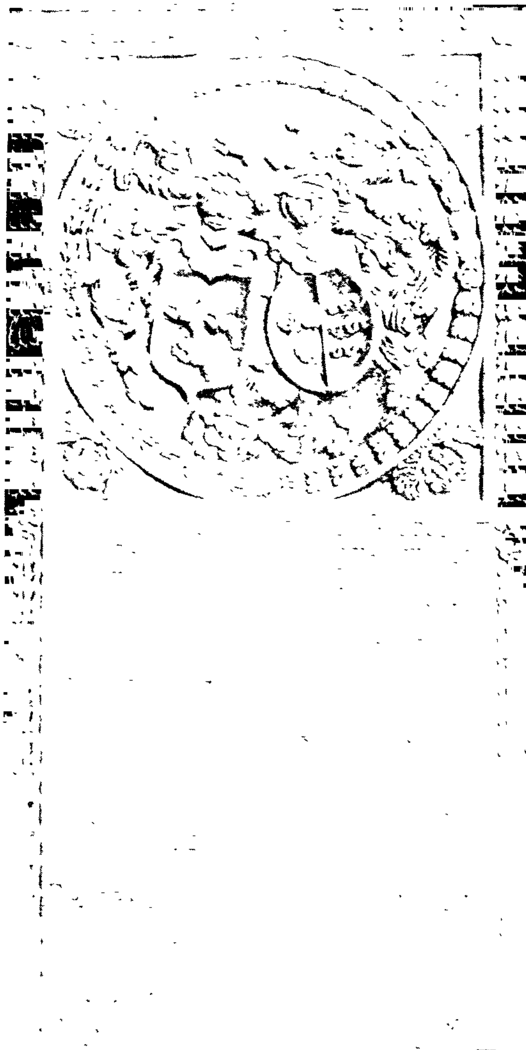

Foto O.D. 6220.
Res. Amboina, Afd. Amboina, eiland Amboina.
Grafzerk van Aletta Zegermans in de Hervormde kerk ter hoofdplaats
(zie blz. 115).

Foto O. D. 6261.
Res. Amboina, Onderafd. Saparoea, eil. Noessalaoet.
Toegangspoort van het blokhuis Beverwijk te Sila-Leynitoe
(zie blz. 120).

Het residentie-kantoor staat op de plek der oude Hollandsche Kerk, particuliere woningen op het terrein van het Weeshuis, het Landraadgebouw op dat van het oude Stadhuis, terwijl de Kloosterstraat herinnert aan het Klooster der Jezuïten (onleesbare grafzerken in particuliere woningen). Op de plaats van 's Compagnie's Paardestallen worden nog fundamenten aangetroffen, van 's Compagnie's Winkel is niets meer over. Het Paketvaartkantoor staat op de plek van een kleine versterking, bij oud-ingezetenen nog bekend, terwijl het Burgerwachthuis, steenen bevat van stichting, 1784 en restauratie, 1901. Namen als Nekkebrekerssteeg, Verlengde Paradijsstraat, Olifantsstraat (de vroegere Heerenstraat), herinneren nog aan den humor van Jan Compagnie.

De Hervormde kerk, gebouwd op de plaats der Portugeesche Domkerk San Paulo, en daarna van de Maleische kerk, is een tweebeukige kerk met drie hallen, van hout opgetrokken op steenen plint, 1780. Zij wordt afgesloten door een muur met hekposten, bezit behalve een eenvoudig orgel, een fraaie collectie meubilair uit den Compagnie's tijd, waarop later zal teruggekomen worden, een fraaie preekstoel met boogpaneelen en een lezenaar van gedreven koper, voorstellende de Faam, laatste helft der 18e eeuw; een gouverneursbank met baldakijn, paneel- en snijwerk, 1780, enkele eenvoudige banken, o. a. met Maleisch opschrift, 1790; 15 rouwborden 1687-1816, w.o. verscheidenen Engelsche; 10 zerken met gebeeldhouwde wapens, 1664, 1689, 1692, 1696, 1706, 1724, 1744, 1763 (waarvan twee) en 1787, benevens een obelisk, 1822. Het kerkzilver, voorzien van het kerkelijke zegel met randschift: „De Kercke Van Amboyna Toekomende", bestaat uit: drie bekers met bloemmotief, 1600, twee borden uit 1643, twee schotels uit 1680, een groote schotel, 1680, twee doopschotels van 1643 en 1772, een klein bord, 1684, twee broodschalen Louis Quinze (Amsterdamsche keur) en een koperen doopbekkenstandaard op drievoet, 1741. In den voorgevel is een beschreven steen aangebracht, 1780/1, achter de kerk ligt een andere steen, 1776 en in de kerk nog eene, 1814, terwijl op de drempels twee steenen liggen, beschreven met Ps. LXV. V. II en Ps. XXVII. V. II. De zware deuren, zijn voorzien van kunstige slotplaten, die in gedreven koper het dubbele monogram vertoonen van den stichter der kerk, den gouverneur Bernard van Pleuren (1775 — 1785).

Het kleine Museum Maloekka bevat weinig vermeldenswaard, belangrijker is de particuliere kunstverzameling van Mevrouw de Wed. J. H. van Aart-Overdijk, omvattende oud porcelein, zeldzame Compagnie's meubelen, oud-Holl. koperwerk w. o. snuifdoozen en tabaksdoozen met inscriptie, enz. enz. Op het kerkhof geen oude graven, de aandacht trekken enkele praalgraven 1816, 1842 en 1856.

Kasteel Victoria.

Gaan wij thans over tot een korte beschrijving van het Kasteel Victoria, omstreeks 1580 gebouwd door de Portugeezen, veroverd en vergroot door Steven van der Hagen in 1605, versterkt door Aert Gijsels, waarvan in 1674 Rumphius adviseerde het te verlaten wegens den bouwvalligen toestand, waartoe besloten

werd in 1681, doch dit werd nimmer uitgevoerd. Het is een onregelmatige zevenhoek met ruime bastions die alle benoemd zijn als volgt: Hollandia, Zeelandia, Gelria, Groningen, de Beschermster, Orange, Nassau, Willem V, Utrecht en Overijsel. Het eerste en het derde waren eerst rechthoekig, later afgerond, terwijl de landgordijnen bij de twee laatste bastions zijn afgebroken, mede met het bastion Friesland in de 19e eeuw. De meeste bastions zijn voorzien van fraai bewerkte spietorens, 18e eeuw. De voorwerken Adriana Johanna (Bake) [1]) en Petrus Albertus (van der Parra) zijn nog slechts fragmentarisch aanwezig voor de Waterpoort. Deze poort is eenig in hare soort en ten volle een afzonderlijke vermelding waard. Zij is versierd met het monogram en het wapen der O. I. C., der zes Kamers en der Staten-Generaal, in kleuren, en is, evenals de overige deelen van het fort uitstekend onderhouden, door de goede zorgen van den Gewest. Mil. Commandant, die de vriendelijkheid had ons overal rond te leiden.

Op het uitgestrekte slotplein zijn nog eenige oude gebouwen aanwezig, waaronder een kruithuis met versierden gevel en Latijnsch opschrift, 1766, een reeks gewelfde bergplaatsen uit 1686, een soort magazijn met poortje, 1786, kasematten en een menigte oude kanonnen. De Landpoort, 1757, is versierd geworden met een frontispiece van moderne makelij, vermeldende het gewichtig feit van herbouwing van het kampement 1901 — 1903, waardoor deze poort, eerst afgebroken, doch daarna herbouwd, wel aan oudheidkundige waarde heeft verloren. Het geheele bouwwerk, hoewel niet meer dan een merkwaardig fragment van het eens zoo grootsche kasteel is thans nog buitengewoon van afmetingen, doch door de vele restauratie's en veranderingen in de 18e eeuw, heeft het de bouwstijl dier eeuw behouden, en is die der 17e eeuw, behoudens een loggies uit 1686, geheel verloren gegaan. Als gevolg van het bezoek van Mr. Dr. Overvoorde in 1911 zijn een zestal beschreven steenen in de beide poorten gemetseld, die vroeger in de thans verdwenen slotgracht waren gevonden, 1770, 1771, 1776, 1778, 1779, 1785/86. Vermelden wij ten slotte, dat zich onder het bastion Willem V een uitvalpoort bevindt en het geheele bouwwerk is opgetrokken van grijs gemetselde klinkersteenen.

Omstreken der Hoofdplaats.

De omstreken bieden niets bijzonders aan. Op kaap Noessaniwi tevergeefs gezocht naar het wachthuis Rustenburg, slechts bij den vuurtoren een oud ongeteekend kanon gevonden, vermoedelijk van dien post afkomstig. Langs den weg naar Amahoesoe onbeduidende met gras begroeide overblijfselen van een versterking, Benteng genaamd, langs dien naar Hoetoemoeri eveneens, niet te definieeren, terwijl langs den weg Batoe Merah-Galela zich nog onbeduidende fragmenten metselwerk bevinden, (kan het zijn van de kleine vesting Voorbaat, gesticht door Willem Verbeek in 1653 en in 1656 geslecht door Willem Hustaart?)

---

[1]) Echtgenoote van G. G. Petrus Albertus van der Parra (1761-1775).

In de negorij Soja bestaat nog een eeuwenoude boom, volgens zeggen de boom van Valentijn (dl. II, Beschr. v. Amb. bl. 117), die thans dus reeds over de 500 jaren oud zoude zijn. In het bezit der regentsfamilie van Nako zijn een staatsiedegen, 1738, zilveren rottingknop V. O. C. 1802, en vele verguld zilveren letters van hoedbanden, waaruit ik echter wegens het ontbreken van enkele, het vereischte opschrift niet vormen kon (V. dl II, bl. 39 Amb. Zaaken). De kerkjes van Soya, Kelang, Nako en Hoetoemoeri bevatten weinig, dat der vermelding waard is.

De Landengte van Bagoeala.

Blokhuis Middelburg.

In de negorij Passo de ruïne van het blokhuis Middelburg, ter vervanging van een ander uit 1626, gebouwd door Robert Padbrugge in 1686. De toestand is treurig, de vier nog overeind staande buitenmuren en enkele binnenmuren zijn bedolven onder de waringins, terwijl de vierkante enceinte als mestvaalt der negory wordt gebezigd, en derhalve een kwalijk riekende massa vormt, de bovenverdieping is ingestort. Wij vonden in het zand half begraven de stichtingssteen met opschrift van het blokhuis, anno 1686, dat thans in het As. Res. Kantoor te Amboina voorloopig een waardiger plaats gevonden heeft. De „Pas", in Valentijns tijd een druk bevaren water, is thans een modderige kreek, bij hoogen waterstand slechts bevaarbaar.

De Oeliassers. (Haroekoe, Saparoea, Noessalaoet)

De tocht ging verder langs de negorijen Soelie en Tolehoe, waar in vele woningen Compagnie's meubelen en astraal-lampen werden aangetroffen, naar de negorij Wae; vergeefs gezocht naar de overblijfselen van de houten vesting, later pagger „Amisfoort", waarin Valentijn een vermakelijk verhaal laat afspelen (dl. II, Beschr. v. Amb. bl. 111 — 112). Wel troffen wij in een der negorijwoningen een gebeeldhouwde bank met monogram aan, einde 18e eeuw. Van hieruit staken wij Straat Haroekoe over en landden te Haroekoe.

Het eiland Haroekoe of Oma.

Vesting Zeelandia.

Vlak aan het strand ligt de ruïne van de vesting Zeelandia, die in 1655 het kleine fort verving, in 1626 door Van Gorkum gebouwd en in 1655 opgeheven. Het is een vierkante ommuring voorzien van musketopeningen met een land- en een zeebastion, die gedeeltelijk zijn ingestort, een gaaf gebleven kruithuisje en een poterne, die echter in stukken ligt. De zee spoelt elken dag gedeelten van het fort weg, het strand is dan ook bezaaid met brokken metselwerk, fragmenten van putten, borstweringen en spietorens. De hoofdpoort is goed bewaard gebleven, evenals de landzijde van het fort. De poort heeft aan de binnenzijde een sluitsteentje, 1822, vermoedelijk datum van latere herstelling. Oude kanonnen, onbeschreven, liggen overal verspreid. De binnenruimte is als gewoonlijk bezet met inlandsche woningen

en verderen aanhang, zoodat, indien geen tijdige maatregelen genomen worden, spoedig den algeheelen ondergang van dit historisch monument bewerkt zal zijn.

Het aardige Oud-Hollandsche kerkje dateert van 1820, het is herbouwd in laat-18e eeuwschen stijl der ingestorte oude kerk, zooals bijna alle bedehuizen in deze streken. In de negorij Oma is niets meer over van de vesting, die in 1627 ter plaatse werd gebouwd, doch 1656 weder werd afgebroken (Valentijn, dl. II, bl 91. Beschr. v. Amb).

Onderkoopmanswoning.

In de negorij Kabau, aan het strand van Roehoemonie, liggen de overblijfselen van de woning van den Onderkoopman in ± 1625 door Herman van Speult gebouwd, die voor de ontvangst der nagelen uit Hatoewana (Noordkust van Saparoea) had zorg te dragen (V. dl. 1, bl. 51, Amb. Zaaken). Een cassave-aanplant vult de geheele ruimte, dichtbegroeid met slingerplanten en onkruid, zoodat er van zee uit niets te zien is. De zware muren van gemetselde klipsteen, ruw opgetrokken, staan op een halvemanshoogte nog overeind, en de indeeling in vertrekken is nog duidelijk waarneembaar.

Vesting Hoorn.

In de negorij Pelauw, aan het strand, ligt van verre reeds zichtbaar, de kleine vrij goed onderhouden vesting Hoorn, gebouwd onder Arnold de Vlaming van Outshoorn in 1656 en door hem genoemd Hoorn, hare aanleg kostte slechts 360 guldens! Vierkante ommuring met vier hoekbastions van karangsteen, einde 18e eeuw, evenals een spietoren op een der zeebastions. De land- en de waterpoort zijn nog in goeden staat, terwijl van de bijbehoorende vertrekken opvallen de tonvormige gewelven met gemetselde daken. De vorige bivakcommandant, luit, Molenaar, liet het monument steeds geregeld schoon maken, zoodat het een uitzondering maakt op de tot dusverre bezochte. Na Pelauw te hebben verlaten. begaven wij ons via de negorij Holalioe naar Porto.

Het eiland Saparoea of Honimoa.

Vesting Delft.

De school in de negorij Porto is gebouwd op de plek, waar de fundamenten van de vesting Delft, gebouwd in 1656, hebben gestaan, zoodat van deze versterking niets meer aanwezig is. Boven de deuren dezer school, zeer fraai gebeeldhouwde bovenlichten, voorstellende de Heilige Maagd, uit den Spaanschen tijd afkomstig.

Vesting Duurstede.

In een goed half uur bereikten wij de hoofdplaats der onderafdeeling Saparoea, alwaar zich, op een hoogte aan het strand, van verre uit zee zichtbaar, de vesting Duurstede verheft. Gebouwd in 1691 door gouverneur Nicolaas Schaghen, nadat het

fortje Hollandia te Sirisoré geslecht was, volgens een beschreven steen in de versierde hoofdpoort, waartoe een steenen trap van 24 treden leidt. Het fort heeft den vorm van een langgerekte ruit, waarvan de scherpe hoeken zijn uitgebouwd tot halfronde bastions, ieder met tien embrasures, terwijl op de stompe hoeken spietorens zijn geplaatst. De zware muren zijn voorzien van een weergang, die over de hoofdpoort doorloopt, de gebouwen binnen het fort zijn er niet meer, uitgezonderd een kruithuisje, enkele nieuwe gebouwen staan er thans. De watervoorziening is gedeeltelijk nog na te gaan, de reservoirs zijn gebouwd van nette roode klinkersteenen. Is uiterlijk nog in zeer goeden staat en strekt, omgeven door een fraai lommerrijk park tot sieraad der hoofdplaats, zooals het overal elders ook had kunnen zijn. Van binnen echter, waaruit men een schitterend uitzicht op de baai heeft, valt 't niet mee, het gras schiet er hoog op, hoewel het nog niet tot een wildernis komt. In October 1919 tijdens het bezoek van den G. G. van Limburg Stirum praalde de forteresse nog eens in vollen luister, gezuiverd van alle ongerechtigdheden. Van een belangstellend onderhoud is echter geen sprake.

Het kerkje van Saparoea bevat niets bijzonders, de straten zijn voorzien van kanonnen als schamppalen, w. o. met V. O. C. en het monogram der Kamer Zeeland. Achter het fort een oude woning, met z. g. aardbevingspilaren. Verder eenige grafmonumenten zonder opschrift, waarvan een, gezegd te zijn van Resident van den Berg, die hier tijdens den opstand in 1817 werd vermoord. Aan het strand een graf met opschrift, 1817. In de negorijen Toehaha, Ihamahoe, Iha, Nollot en Itawacka, keur van fraaie meubelen uit den Compagnie's tijd w. o. banken, stoelen, kasten en gebeeldhouwde ledikanten, die slordig bewaard, dikwijls in de open lucht aan weer en wind zijn blootgesteld. Begaan met het lot dezer waardevolle overblijfselen uit een lang vervlogen tijd, konden wij niet nalaten de eigenaren aan te zeggen ze zorgvuldiger te bewaren, dan thans het geval was. In de negorij Nollot, zonder resultaat gezocht naar de vesting Huis te Velsen, gebouwd in 1655, wèl wees men mij een plek aan met restes van metselwerk, in den volksmond „de post" genaamd, doch dit zijn vermoedelijk de overblijfselen van de versterkingen Delfshaven en Buijskes, die hier begin 18e eeuw, werden opgeworpen. De regent van Itawacka is in het bezit van vele oude akten, w. o., van de Vlaming, 1653, 1772, 1741, 1702 enz. brieven van het Engelsche Tusschenbestuur, zilveren rottingknoppen met V. O. C., GIIIR (George III, Rex) en andere, welke tot de „rijkssieraden" van het regentschap behooren en waarvan het bezit op hoogen prijs gesteld en niet uit handen wordt gegeven.

Fortje Hollandia.

Aan de baai van Saparoea, in de negorij Sirisoré, geheel omwoeld door zware waringinwortels een fragment van een steenen wal benevens eenig metselwerk, overblijfselen van het fortje Hollandia, geslecht in 1691, toen het „comptoir" en

„den ommeslag" naar de forteresse Duurstede te Saparoea werden overgebracht. De negorijen Oelat en Ouw hebben eenige oude kanonnen met V.O.C., oude stormkappen, van onze vroegere vestiging is in de eerste negorij niets meer over (V. dl. II, blz. 88 Beschr. van Amboina).

Het eiland Noesalaoet.

Blokhuis Beverwijk.

In de negorij Sila-Leynitoe, op een hoogte aan het strand, ligt de ruïne van het blokhuis Beverwijk, wordt bij Valentijn reeds in 1654 vermeld, geheel overwoekerd door een weelderige vegetatie. De vier muren staan nog overeind, de verdieping is ingestort, doch duidelijk is nog een fragment van de weergang op het blokhuis te zien. Het kleine poortje geeft toegang tot de binnenruimte, waar geen vertrekkenindeeling meer aanwezig is. De constructie van het blokhuis, is vrij goed na te gaan, wat niet meer met dat van Paso 't geval was. Voor het huis de overblijfselen van een klein wachthuis.

De Baai van Amboina.

Behalve de negorij Roemahtiga, liggen aan deze schoone baai voor ons van belang de negorijen Laha, Liliboy en Alang. Aan het strand van de negorij Laha fundamenten van een groot fort, verbrokkeld bastion, fragmenten van muren uit gemetselde klipsteen, vermoedelijk het onafgewerkte kasteel waarmede men hier in 1680 een aanvang maakte, ter vervanging van het door Rumphius afgekeurde Kasteel Victoria in 1674.

Zooverre kwam het echter nimmer, en de werkzaamheden aan het kasteel de Laha werden allengs gestaakt. De negorijen Liliboy en Alang hebben in hun overigens nieuwe kerkjes eenige eenvoudige preekstoeltjes, 18e eeuw. Tusschen Alang en Liliboy geen restes meer van het wachthuis als bedoeld bij Valentijn dl. II. Beschr. v. Amb. bl. 115.

De Kust van Hitoe.

Fort Rotterdam.

In de negorij Larike, eertijds het kleinste der „nagelcomptoiren", aan de monding van een kleinen stroom in zee, werd de ruïne aangetroffen van het oorspronkelijk als blokhuis gebouwde fort Rotterdam, in 1633 door Gijsels gesticht, benoemd in 1656 door Arnold De Vlaming. Hier speelde zich het „bespottelijk geval van zeker gebeddoener" af, waar Valentijn ons op vergast (dl. II. bl. 110, Beschr. v. Amb.). De vier muren met het toegangspoortje staan nog overeind, dak en verdieping zijn ingestort, een spietorentje ligt aan stukken op 't strand, de borstwering is er nog gedeeltelijk, met een half verweerde beschreven steen, 1656.

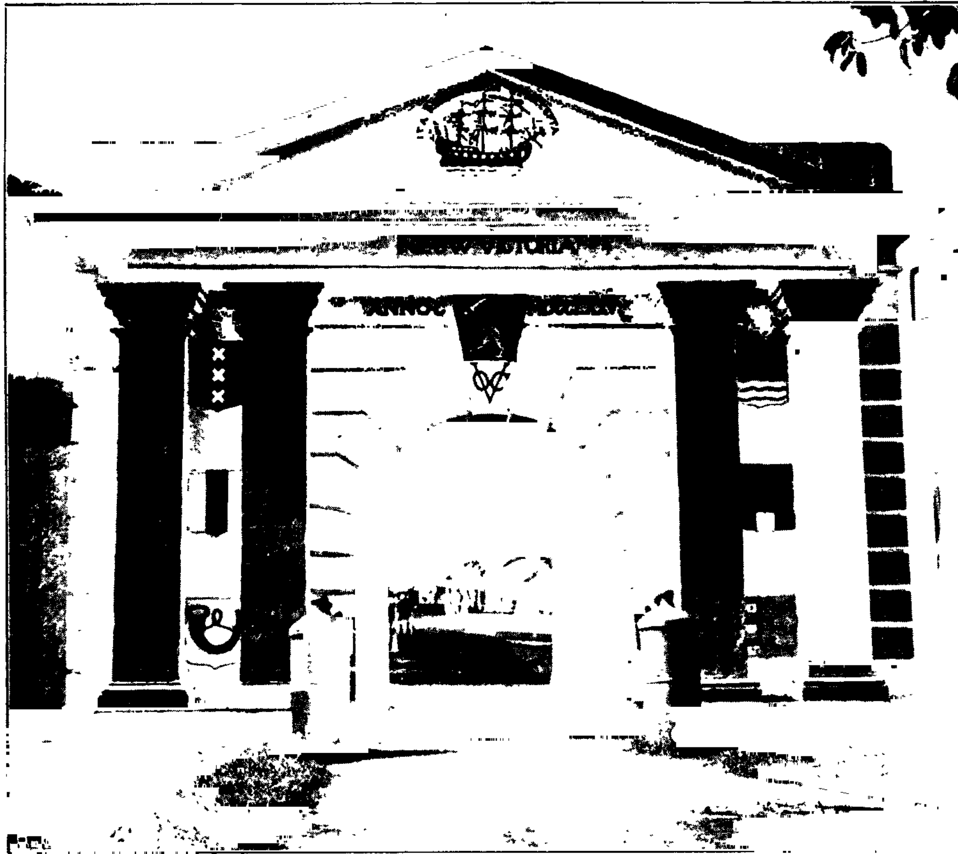

Foto O.D. 6170.
Res. Amboina, Afd. Amboina, eiland Amboina. Waterpoort van het Kasteel Nieuw-Victoria ter hoofdplaats
(zie blz. 115).

Foto O. D. 6250.
Res. Amboina, Afd. Amboina, eil. Amboina, Hitoe. Ruïne van het fort Amsterdam te Hila, aan de kust van Hitoe, van uit zee gezien
(zie blz. 122).

Tusschen borstwering en blokhuis menigte van Inlandsche woningen, waarmede het geheele bolwerk als 't ware één is geworden, waarvan eene woning de ruïne is van de onderkoopmanswoning (V. dl. II, bl. 109, Beschr. van Amboina). In een harer zware muren een gevelsteentje, Anno 1717, en voor de woning steenen hekposten. Op het erf een paar kanonnen, zonder jaartal. Alles bevindt zich in verwilderden staat en is overgelaten aan de kampongbewoners, die naar hartelust er steenen van afhalen. Niet ver hier vandaan een obelisk 1797—1836.

Versterking Assiloeloe.

In de negorij Assiloeloe, het oude „Rucutellum der Portugeezen", alwaar zij in 1515 het eerst voet aan wal zetten, de overblijfselen van een batterij, steenen wal en gaaf kruithuis, die hier zooals de meeste versterkingen op deze kust, tot wering der Alfoeren werden opgeworpen, werd nog in 1853 vermeld. In de negorij Oering, die onder „het nagelcomptoir Larike" behoorde, geen sporen meer van de houten sterkte, die hier eenigen tijd gestaan heeft, doch later werd ingetrokken.

Blokhuis Haarlem.

De negorij Lima bevat de ruïne van het blokhuis Haarlem, gesticht in 1655, in het begin der negentiende eeuw genoemd Van der Capellen. Het dak is ingestort, doch de vertrekken-indeeling is nog zeer goed, de smalle musketgaten, de typische gevel, de nauwe kamertjes geven een goed denkbeeld van de enge ruimte, waarin de bezetting zich moest bewegen. Fraai specimen van een blokhuis, tweede helft 17e eeuw.

Vesting Ceith.

De negorij Lein heeft geen overblijfselen meer van een vroegere versterking, de negorij Ceith heeft aan het strand eenige met gras overgroeide restes van een steenen wal en stukken metselwerk, aan de monding van de rivier Hoeloe, de eenige overblijfselen van de steenen vesting Ceith (V. dl. II, bl. 105).

Kasteel van Verre.

De volgende negorij, die wij bezochten was Kaitetoe. Niet ver van deze negorij bevindt zich op de hooge steile rots Hatoe Noeko, een enkel fundament van rotsblokken, de eenige overblijfselen van het Kasteel van Verre, de eerste Hollandsche vestiging hier, gesticht door Steven van der Hagen in 1600, door de Inlanders genoemd Kota Warwyck. In Valentijns tijd reeds een ruïne. Op den top der ontzaglijke hoogte gekomen, met een fraai uitzicht, worden wij opnieuw vervuld van bewondering, voor de bij uitstek strategische punten, die de Compagnie zoo uitnemend wist te kiezen. Wij daalden af en ondernamen den tocht naar de negorij Hila.

Fort Amsterdam.

Aan het strand, van uit zee reeds zichtbaar de ruïne van het fort Amsterdam, een duidelijk voorbeeld van een tot vesting omgebouwd blokhuis, gebouwd in 1637 door Ottens als logie, veranderd in een vesting door Gerard Demmer (1642—1647) vergroot en verbouwd door Arnold de Vlaming van Outshoorn in 1649 en 1656, wiens wapen benevens een beschreven gevelsteen zich in de rechtermuur van het blokhuis bevinden. Is het best bewaard gebleven van alle blokhuizen zoowel in de res. Amboina als in de res. Ternate, opgetrokken van stevige roode ingestorte rolsteenen, van twee verdiepingen en een weergang van het helaas ingestorte spitse dak. Het is omgeven door gordijnen met bastions, borstweringen, embrasures en bonnets en spietorens, steenen vertrekken, corps de guarde en opritten, benevens enkele waterputten met helder water. De hoofdpoort waarvoor kanonnen, 1799, is ingestort, terwijl het verdwenen dak vervangen is door waringins, die op de muren wortel hebben geschoten en het geheel een schilderachtig aanzien geven. Dit bolwerk, ofschoon een ruïne, is middels enkele eenvoudige restauratie's en een geregeld onderhoud terug te brengen tot een zeer fraai natuurmonument. Des te pijnlijker treft hier dan ook de verwaarloozing en de vervuiling, omdat hier met weinig middelen nog veel bereikt kan worden. Verderop het kerkje, waarvan het voornaamste wel is de fraaie bronzen klok met randschrift 1675, en een stichtingssteen, 1780/1, van de vroegere kerk afkomstig. Kanonnen als schamppalen, met monogram der Kamer Amsterdam, terwijl het kerkhof enkele graven bevat, begin 19e eeuw.

Vesting Leiden.

De oude en vermaarde negorij Hitoe lama, waar de Hollanders voor het eerst ten anker kwamen in 1599, en vóór ons, de Portugeezen in 1511, die het beschreven als „Emporium Itense", is vervallen en onbeduidend.

Aan het strand zijn een reeks woningen gebouwd op zware breede fundamenten van gemetselde klipsteen, die naar de ouden van dagen mij meedeelden, in vroeger dagen muren van wel vijf M. hoog waren, overblijfselen van de vesting Leiden, in 1656 onder de Vlaming gebouwd.

De negorijen Morella en Mamala bevatten niets vermeldenswaard. De terugreize naar Amboina aanvaard, langs de oude Compagnie's weg uit 1656, vermeld in Valentijn (dl II. bl. 98. Beschr. v. Amboina).

De Noesa-Telo-eilanden.

Vesting Vlissingen.

Op het eilandje Noesa Ela, het Westelijkste, op een hoogte aan het Noordelijk strand de fundamenten van de driehoekige vesting Vlissingen; het punt is uitnemend gekozen, de vesting bestreek de eilanden Boeroe, Manipa, Kelang, Benoa en de doorvaart tusschen Klein-Ceram en de Kust van Hitoe, zal zeker als

seinpost gediend hebben voor de bolwerken op Hitoe's kust, bij nadering der Alfoeren.

Na lang wachten konden wij eerst den 10en Juni per Gvtsvaartuig Dog, het eenige toen beschikbare vaartuig der Gvtsmarine voor de Molukken, naar Ceram en Boeroe vertrekken, daar deze eilanden vooral in dit jaargetijde per orembaai of motorboot niet te bereiken waren.

De Zuidkust van het eiland Ceram.

Vesting Harderwijk.

In de negorij Amahei troffen wij niets meer aan van de houten vesting Harderwijk, onder Philip Lucasz (1628-1631) gebouwd. Ook kon de Gezaghebber de Heer G. L. Tichelman, die te voren daaromtrent reeds nasporingen in den omtrek had gedaan, geen bijzonderheden melden. De negorijen Roemahkai, Kamarien en Rairatoe, onbeduidend en vervallen, zijn niet meer, hetgeen zij vroeger waren.

Pagger Caybobo.

In de negorij Kaybobo, aan het strand de overblijfselen van de pagger Caybobo op „Cerams Suydkust", vermoedelijk het „wambais" of goedang, dat hier het langst gestaan heeft, ook nadat de pagger in 1697 werd geslecht. Fundamenten van gemetselde karangsteenen en half overeind staande muren.

Het schiereiland Hoeamohel of Klein-Ceram.

Over het algemeen viel het onderzoek op Ceram tegen, bijzonderlijk op Klein-Ceram, dat de „oudste nagelplaats" der Hollanders en buiten de Ambonsche eilanden, een voornaam bezit der Compagnie was.

De verklaring hiervan is wellicht te vinden in het feit, dat in 1656, gansch dit schiereiland vrijwel ontvolkt en verwoest werd en de versterkingen toen meest allen reeds geslecht werden.

Vesting Overburg.

In de negorijen Laäla (verlaten) en Lokki geen overblijfselen van versterkingen. Toen wij in de negorij Loehoe aan wal stapten, waren de negorijbewoners juist doende eenige ingestorte muren, de laatste overblijfselen van de steenen vesting Overburg te bewerken, d.w.z. met houweelen de steenen er uit te breken. Enkele muren staan nog overeind, voor hoelang nog?

Vesting Hardenberg.

De negorijen Cambello en Lessidi (verlaten), bestaan slechts uit sporadisch verspreide hutten waar geen spoor meer van vroegere versterkingen (bijzonderlijk van de vesting Hardenberg of Baycole) aanwezig was, evenmin als in de negorijen Soedi en Waësalah.

Het eiland Manipa.

Fort Wantrouw.

Aan het strand van de negorij Kelang de ruïne van het fort Wantrouw, gebouwd door Simon Cos in 1657 in stede van een houten wambais, ook Wantrouw genoemd, dat in 1653 ter vervanging der redoute door Demmer gebouwd, doch in 1651 afgeloopen, was opgericht. De allereerste vesting hier dateert echter reeds van 1642. Omgeven door een faussebray, met ingestorte bastions en verbrokkelde spietorens. De monumentale hoofdpoort, met tonvormige toegang, heeft aan haar achterzijde de beeltenis in zandsteen van een manspersoon in de kleederdracht der 17e eeuw, geflankeerd door twee gestyleerde ornamenten. Het huis op zich zelve is vrij goed bewaard, al zijn ook dak en verdieping reeds ingestort; doch het merkwaardigste van deze redoute zijn wel de vier kleine bastions op de hoekpunten van de weergang, die langs het spitse dak moet hebben geloopen. De slotgracht is thans een modderige kreek, die in zee mondt, terwijl de zeegordijnen met de zeebastions nog een kort leven zullen hebben, blootgesteld als zij zijn aan de zware branding. Verder valt te constateeren het diepe verval van dit waardevol monument, grootendeels veroorzaakt door onvoldoende bescherming. Het zou als natuurmonument in stand kunnen worden gehouden, zonder veel kosten.

Het eiland Boeroe.

Fort Defensie.

In de negorij Kajelie, een eind landwaarts, bevindt zich het fort Defensie, waar in 1657 een pagger Mandarsjah stond, in 1664 genoemd Cosburg en daarna Oostburg en in 1668 afgeloopen door de Boeroeneezen, in 1688 of 1689 in de lucht gesprongen, daarna herbouwd en genoemd „Defensie", welke pagger echter in 1778 weder plaats moest maken voor het tegenwoordige steenen fort Defensie, ziedaar in 't kort de lijdensgeschiedenis van deze vesting, een zeer fraai en gaaf gebleven specimen van 18e eeuwschen vestingbouw. Door de ontzaglijke wildernis, waarin dit aan beschreven steenen bijzonder rijke fort verkeerde, duurde het eerst een paar uren, alvorens het betreden kon worden. Het fort bestaat uit een vierkant van met zand opgevulde wallen, voorzien van vier bastions, op twee waarvan zich spietorens bevinden, respectievelijk met de volgende opschriften: Anno 1783 Bourghelles en Anno 1787 E. Mazel. In het rechtergordijn bevindt zich een uitvalpoortje, waar geschreven staat: Anno 1785 Bruyns. De hoofdpoort heeft een opschrift betreffende den bouw Anno 1778, en het monogram der Compagnie. In de binnenruimte bevinden zich nog een put en de ruïne van een cachot, en een gebouwtje van den lateren tijd. In de negorij, die zeer vervallen is, treft men in de woningen nog enkele oude meubelen en lampen aan, kanonnen en oude graven zonder opschrift. Van de pagger Siasse aan de Way Abo is niets meer over.

Na al de Ambonsche eilanden te hebben bezocht, waar op grond van oude gegevens, overblijfselen uit den Compagnie's tijd zouden kunnen worden gevonden, op den 15den Juni per S.S. Sloet van de Beele naar Ternate vertrokken.

Thans rest nog de aangename plicht, de hulp en steun, ondervonden van het Civiel bestuur hier te herdenken, in het bijzonder van den wd. Resident den Heer L. E. Noll, en den Controleur ter beschikking den Heer H. J. Jansen, alsmede aan de regenten van Nako, Assiloeloe, Haroekoe en Itawacka, terwijl mede een woord van dank past aan de predikanten der Hervormde Gemeente Ds. G. C. A. A. van den Wyngaard en Ds. L. J. Wesseldijk voor de bereidwilligheid betoond inzake de bezichtiging der kerkelijke oudheden. In dit verband mag niet vergeten worden Mevr. de Wed. J. H. van Aart-Overdyk, de eigenares van een kostbare collectie Compagnie's oudheden, die door hare uitgebreide kennis van Ambons land en volk niet weinig tot de volledigheid van het onderzoek in deze residentie heeft bijgedragen.

B. Residentie Ternate.

Het eiland Ternate.

Hoofdplaats Ternate.

Den 19den Juni landden wij ter hoofdplaats Ternate, in de lengte gebouwd, aan den voet van de Piek van Ternate. Het doodsche plaatsje, eenmaal de zetel van drie elkaar opvolgende Gouverneurs-Generaal, en het centrum van het koloniaal gezag, teruggebracht tot assistent-residentie, levert weinig bijzonders. Door de vele aardbevingen zijn alle oude huizen verdwenen behalve dat, bewoond door den Luitenant der Arabieren, hetwelk met zijn kruiskozijntjes, kinderbalkjes en bovenlichten een typischen indruk maakt, einde 18e eeuw. De Hervormde Kerk, dateert van 1841, maakt een kouden, ongezelligen indruk en mist de sfeer der bedehuizen van Banda en Ambon. Het intérieur bezit slechts twee grafzerken, 1714 en 1727 en vier rouwborden, 1727, 1773, 1784 en 1800, al bitter weinig voor een plaats, met een koloniaal verleden als Ternate. Het zilver bestaat uit twee versierde bekers, 1652, twee einde 18e eeuw, een eenvoudig doopbekken, 1653 en twee er bij hoorende schotels, twee onversierde borden, twee schotels id. en een doopbekkenhouder op driepoot, einde 18e eeuw. Het merkwaardigste is wel het viertal buitengemeen fraaie kerkkronen van messing, einde 18e eeuw. Het voormalige Sultanspaleis op even doelmatige als smaakvolle wijze tot museum ingericht, door den vorigen Resident K. A. James, bevat naast een keur van herinneringen uit den glorietijd van het sultanaat, kostbare geschenken van het Gouvernement, begin 19e eeuw, ook enkele uit den tijd der O. I. C. w. o. meubilair, wapens, kanonnen en een bronzen bel, 1752.

Fortje Voorburg.

Bezijden het Museum de overblijfselen van het kleine fort Voorburg, in 1791 vermeld, dat met het fort Oranje op het einde der 18e eeuw, de verdediging der

hoofdplaats uitmaakte. Opgetrokken van gemetselde klipsteen, het kruithuis is nog in vrij goeden staat, de fundamenten zijn duidelijk na te gaan.

Versterking 's Konings Zeehoofd.

Voor het Sultanspaleis, aan het strand bevindt zich een steenen landhoofd, 's Konings Zeehoofd, (V. dl. I, 1 blz. 64) waar eerlang des sultans schepen ankerden. Het heeft een ronden steenen wal met borstwering en embrasures en werd op het einde der 18e eeuw, vermoedelijk tot versterking ingericht, althans het speelde een kleine, gansch geen eervolle rol, tijdens de verovering door de Engelschen 1799 — 1800.

Niet verre hier vandaan de ruïne van het wachthuis van de Kedaton Kastoerian (Valentijn, dl. I, 1 blz. 364). Het kerkhof bevat een oud graf, 1696 en twee, begin 19e eeuw. In de woningen van enkele particulieren bevinden zich merkwaardige oudheden uit den tijd der Compagnie (o a. een stoeltje, buitengewoon fraai exemplaar, gebeeldhouwd met een familiewapen, en een blauw bord V. O. C).

Kasteel Oranje.

Thans beschrijven wij kort het Kasteel Oranje, de voornaamste sterkte dezer residentie. Gebouwd in 1607 door Cornelis Matelieff en naar het dorp, Maleyo genoemd, werd 't in 1609 herdoopt in Orangie door François Wittert, in 1636 versterkt onder van Lodestein met een zeebolwerk, herhaaldelijk gerestaureerd in de 18e eeuw, terwijl de kapitale restauratie, zooals het nu is, werd uitgevoerd 1871 — 1874.

Het ligt eenigszins buiten de stad, is een gebastionneerde vierhoek, omringd door zware gordijnen, die de vier hoekbastions met elkander verbinden, Groot Zeebolwerk uitgebouwd tot zeebolwerk, Klein Zeebolwerk, Gilolo en Reael. Een bijzonderheid is, dat de slotgracht niet evenwijdig loopt met het zeebolwerk, maar met de Oosterface van het bastion, waardoor voor het zeegordijn een langwerpig plein (de strafplaats) is ontstaan.

De binnen- en buitenbekleedingsmuren der wallen sluiten een middenlaag van zand in, de droge gracht heeft een escarpe en een contre-escarpe nog gedeeltelijk van karangsteen opgezet, terwijl vier opritten naar de walgangen leiden en een steenen trap met bordes toegang geeft tot het bastion Reael. In de Noordercourtine is een poterne, de hoofdpoort in barok is vrij leelijk, heeft behalve twee zware met nagels beslagen deuren zonder slotplaten, een tonvormige toegang met ingebouwd corps de guarde waarin Gouverneur Cranssen in 1799 door de Raadsleden Rodijck en Van Dockum verraderlijk werd gevangen gezet en is volgens een beschreven steen herbouwd in 1756. De landcourtine is geslecht, kazematten, en in de binnenmuren bij de hoofdpoort eenige beschreven steenen, V. O. C. 1658, twee Latynsche verzen van de voormalige Apotheek, en een met 't wapen der Compagnie. Op het zeewerk staat een klokstand met een bronzen nog gebruikte klok, 1603, volgens het Lat. opschrift van Spaanschen oorsprong. De gebouwen op het slotplein zijn nieuw, behalve de kommandantswoning, thans goedang, in de vloer, waarvan een zerk,

1667, is ingemetseld. Naast het kasteel oude graven, door den Resident James gerestaureerd, 1700, 1701, 1706, 1683, 1679, 1773 en 1689, met bijkans onleesbaar opschrift.

Fort Tolucco of Hollandia.

Onder den rook der hoofdplaats, op een rots in kampong Sengadji het fort Tolucco of Hollandia, eigenaardig door zijn zonderlinge gedaante (Valentijn dl I, 1, bl. 13), wordt reeds onder Schot in 1606 vermeld en in 1696 ter bewoning aan den Sultan van Ternate afgestaan. Bolwerk met steenen muren en twee bastions, in de doorgang onder het fort eenige zwaar verweerde beschreven steenen met wapen, (Valentijn, zie boven) de hoofdpoort is nog in goeden staat. Gelukkig nog geen ruïne, alleen moge als een staaltje der ergerlijke verwaarloozing gelden, dat de op het fortplein opgestelde kanonnen, schuil gingen onder de coprah, door de kampongbewoners daar ongestoord te drogen gelegd.

Vesting Tacomi of Willemsstad.

Verder ging de tocht naar kampong Tacomi, alwaar tevergeefs werd gezocht naar de vesting Willemsstad of Tacomi, in 1609 door Janszoon Haan op de fundamenten van een oud Portugeesch fort gebouwd, in 1633 werd de bezetting verminderd, in 1653 nog meer en op 't einde der 17e eeuw zij geheel verlaten.

Op een hoog punt aan de monding eener kleine kreek, enkele nietszeggende steenblokken. Van de houten vesting Calla Booka is geen spoor meer aanwezig.

Spaansch-Portugeesche Hoofdvesting Nostra Senora del Rosario. (Gam Lamo).

Spoedig daalden wij dan ook af en gingen op weg naar de kampong Castella, alwaar zich de uitgestrekte ruïnes bevinden van de Portugeesche, latere Spaansche hoofdvesting Nostra Senora del Rosario, in 1522 door Antonio Brit begonnen, in 1525 voortgezet door Garsias Hendrik, in 1530 door Gonsalvo Pereira, in 1537 door Antonio Calvaan en in 1540 voltooid door Giorgio de Castro. De Portugeezen bezaten het tot 1572, de Spanjaarden tot 1606, daarna de Spanjaarden weer tot 1663, toen het in handen der Compagnie viel. De muren van enkele gebouwen binnen de vesting staan nog overeind, terwijl de landcourtine aan den straatweg Castella — Ternate, nog vrij goed te volgen is. De fundamenten geven een goed beeld van het grootsche bouwwerk. Toch heeft de V. O. C. er nimmer van bezit genomen, zooals met andere Sp.- Port.-vestingen het geval was. Wel heeft zij het doen slechten in 1664 en tot afbraak gebruikt, zoodat zij voor de kennis der Nederlandsche monumenten in strikten zin slechts betrekkelijke waarde bezit.

Spaansche versterking Fuerza Nueva.

Hier achter, doch meer landwaarts, bevinden zich de restes van de Fuerza Nueva, dat onder Pedro de Acuna in 1606 gebouwd werd, meest onder zandlagen bedolven.

Spaansche redoute Santa Lucia.

Aan genoemden straatweg ligt wat verderop de ruïne van een kleine versterking, vermoedelijk de Spaansche redoute Santa Lucia, die mede met San Pedro è Paulo en Calamatta tusschen de hoofdplaats Ternate en Nostra Senorio del Rosario gelegen was.

Spaansche redoute San Pedro è Paulo.

Dicht bij het meer Lagoena op een hoogte aan het strand bevinden zich de overblijfselen van de Spaansche redoute San Pedro è Paulo, bestreek de doorvaart tusschen deze kust en 't eil. Maitara. Een hoop gemetselde zeesteen, waaruit nog diudelijk vier kleine hoekbastions te voorschijn treden. Het heet in de volksmond Kotta Djandji.

Spaansche Redoute Don Giel.

Noordelijker van deze kleine versterking, de overblijfselen van de Spaansche redoute Don Giel, die meer tegen 't gebergte aan ligt. Laatstgenoemde kleine Spaansche redoutes behoorden tot de „sterkten van de stad Gamma Lamma", en werden in 1664 mede met de stad door de onzen geslecht.

Vesting Kalamatta.

Hierna zetten wij den tocht voort naar de laatste vesting op het eiland Ternate n.l. de vesting Kalamatta, in den volksmond Kajoe Merah geheeten, gebouwd in 1609 ?, geslecht door Schapenham in 1625, doch eerst door Van Zeist in 1627 geheel verlaten, daarna door de Spanjaarden weder gebruikt tot 1663, waarna zij in onze handen terugviel. Het fort is een onregelmatige vierhoek, met vier puntige hoekbastions, voorzien van borstwering met embrasures en bonnets, een bijzonder goed gebleven kruithuis, eerste helft der 18e eeuw, een hoofdpoort met pilasters zonder poortdeuren, opritten, trappen en fundamenten van gebouwen op de binnenruimte. De bouw van het fort is van beslist uitgesproken 18e eeuwsch karakter, en vermoedelijk gebouwd op de fundamenten van de gelijknamige vroegere vesting uit de eerste tijden onzer vestiging. Verder zij nog vermeld, dat de Engelschen hier in 1810 't eerst landden, en dat in de oude graftombe buiten het fort zijn begraven de Hollandsche schildwacht en de Engelsche onderofficier, die den eerste overvallen had, zoodat beiden al worstelende in de slotgracht den dood vonden. Het fort is nog in zeer goeden staat, wat tot verheugenis stemt.

Strandbatterij Kotta Baroe.

Tenslotte vermelden wij nog, dat van de strandbatterij Kotta Baroe, nabij de hoofdplaats, die enkele schoten loste bij het voorbijgaan van het eerste Engelsche fregat dat in 1810 naar Ternate opvoer, behalve enkele onbeduidende overblijfselen nog slechts de naam over is, die voortleeft in de kampong Kotta Baroe, op de plek waar de batterij zich bevond.

Het eiland Moti.

Op dit eiland werden aangetroffen de overblijfselen van de vesting Nassau, in 1609 gebouwd door François Wittert en geslecht in 1625 door Schapenham. Na openkapping en blootlegging kwamen achtereenvolgens te voorschijn een fragment van een vierkant hoekbastion van gemetselde klipsteen, benevens brokstukken van wallen langs het strand. Een kanon is ondergebracht in een klein bamboehuis en overdekt met wit lijnwaad, zijnde de offerplaats der eiland-bewoners.

Het eiland Makjan.

Vesting Mauritius.

Van oudtijds was dit nagelrijke eiland door de Edele Compagnie duchtig versterkt, zoodat hier verscheidenen monumenten worden aangetroffen. In kampong Ngofakioha ligt op een steile hoogte aan het strand de ruïne van de vesting Mauritius, gebouwd in 1613 onder Pieter Both, vermoedelijk op de fundamenten van een oud Portugeesch of Spaansch fort, bouwheer onbekend. Bastions, wallen, metselwerk, alles overgroeid door een weelderigen plantengroei, haast bezwijkende onder den druk der waringinboomen, zijn de niet onbelangrijke overblijfselen, die eerst na een grondige schoonmaak een overzichtelijk geheel zullen aanbieden. Thans echter valt reeds te concludeeren, dat het een vesting is geweest met vier ongelijke hoekbastions, bijzonder smalle gordijnen met borstweringen.

Compagnie's huis.

Binnen hare gevechtskring, beneden aan het strand, de ruïne van het Compagnie's Huis, tot berging van levensmiddelen, vermoedelijk in 1625 door den landvoogd Jacques Lefèbre gebouwd. Een buitenmuur met vensters en eenige fragmenten van vertrekken-indeeling zijn blijven staan. Tusschen Mauritius en s' Compagnie's huis in, op een kleine hoogte de ruïne van de kat, later de *fortres Zeeburg* verbouwd in 1661, verlaten in 1696. Fundamenten van metselwerk en wallen.

Vesting Tabilolo.

Aan de Zuidzijde des eilands in kampong Tabilolo treft men, diep landwaarts in, op een vrij aanzienlijke hoogte, de onbeduidende overblijfsels aan van de vesting Tabilolo, die in 1636 door van Broekom op de fundamenten van een Portugeesche vesting gebouwd zoude zijn, en spoedig weer verlaten in 1660 en geslecht wegens onvoldoende watervoorziening. Een fragment van een steenen wal, dik onder den plantengroei, is het eenige, dat van dit overigens niet bijster belangrijk bolwerk over is.

Vesting de Provinciën.

Aan de Westzijde des eilands in kampong Taffasoho de ruïne van de vesting „De Provinciën", grootste versterking op dit eiland, bouwheer en bouwtijd niet bekend, gedeeltelijk verbouwd onder Lefebre in 1627, komt in 1636 onder den naam „de Kitasol" voor.

De fundamenten met duidelijke omlijning der vier bolwerken geven een juist beeld van den omtrek van deze versterking, terwijl zich aan de achterzijde eenige goed bewaarde onderaardsche gewelven met ingebouwde gangen bevinden, die gevaar voor bezoekers opleveren. Ietwat benedenwaarts de ruïne van het vijfde bolwerk, dat hier ter bescherming der nog aanwezige verzande waterput gestaan heeft.

Redoute Poewatti.

In kampoeng Poewatti, op een steile hoogte onmiddellijk aan 't strand bevinden zich de onbeduidende overblijfselen van de redoute Poewatti, gebouwd in 1634 door Ottens en 5 December van dat jaar voltooid, in 1660 verlaten. Fragmenten van metselwerk.

Vesting Waterland.

Van de vesting Waterland, die zonder plaatsaanduiding in 1656 vermeld wordt, is geen restant bekend.

Het eiland Tidore.

Spaansche Vesting Taboela.

In de onmiddellijke nabijheid der hoofdplaats Soasioe bevinden zich de ruïnes van de Spaansche vestingen Tahoela en Tsjobbe. De vesting Tahoela, bouwtijd 1610, bouwheer onbekend, is gebouwd op een buitengewone steile en bijkans ongenaakbare hoogte en vertoont nog van de vijf bolwerken, een vrij goed bewaard gebleven zeebolwerk, een hoofdpoort met spitsboog, een ingestort gewelfd vertrek, enkele overeindstaande muren van woningen en over de geheele oppervlakte der rotspunt, fundamenten van metselwerk, trappen, opritten en borstweringen. Het was inderdaad een onneembare stelling en het valt slechts te betreuren, dat door den zwaren plantengroei, dit belangwekkend monument, dat bij schoonmaak als een baken in zee zichtbaar is, niet voldoende blootgelegd kon worden.

Spaansch fortje Tsjobbe.

Achter het plaatsje, niet ver van Tahoela, eveneens op een steile hoogte verheft zich de ruïne van het fortje Tsjobbe, dat met Tahoela in 1664, in stede van geslecht te worden, ter bewoning van Sultan Saifoeddin op diens verzoek na het vertrek der Spanjaarden werd afgestaan, Tsjobbe v. n.l. tot huisvesting van des sultans Hollandsche lijfwacht. Veel is er niet meer van over, dan een vrij goed kruithuisje, een vervallen hoofdpoort, een verder op gelegen ingestort vertrek en een stuk van een zeebastion. Het struikgewas was hier schier ondoordringbaar. In Valentijns tijd was het reeds een ruïne.

Portugeesche Vesting Roemi.

Aan de Oostzijde des eilands in kampoeng Roem, de overblijfselen van de Portugeesche vesting Roemi, veroverd, in 1605 door Cornelis Sebastiaanszoon, daarna

weer heroverd door de Spanjaarden, die haar in 1663 bij hun aftocht naar de Philippijnen, aan ons overlieten. De vesting is trapsgewijze, gezien hare fundamenten, tegen een steile rotswand met haast ongeloofelijk veel inspanning tot op den top der rots gebouwd, de restes van de halve maan aan het strand zijn nog aanwezig, een ingebouwd kruitgewelf hoewel half ingestort, eveneens. Vooral bij laatstgenoemde monumenten op steile toppen gebouwd, vraagt men zich zelven af, hoe het mogelijk is dergelijke zware groote steenen op deze hoogte te brengen.

Een eeresaluut aan deze onbekende bouwmeesters!

Spaansche Vesting Marieco.

Wij zetten onzen tocht voort naar Kampong Marieko, waar de overblijfselen van de Spaansche vesting Marieco, veroverd op 8 Febr. 1613 door Pieter Both, zich aan het vlakke strand bevinden. Een verwarde hoop steenen, brokken metselwerk, zelfs een stuk muur over een vrij aanzienlijke lengte, met een zandlaag overdekt, waaruit vrij duidelijk nog twee puntige bolwerken zijn te onderscheiden, geslecht in 1664.

Hoofdplaats Soasioe.

Alvorens Soasioe te verlaten, wordt nog even de aandacht gevestigd op de talrijke breede trappen in dat plaatsje, die nog uit den Spaanschen tijd dateeren, de fraaie bronzen lilla 's ter weerszijden, voorzien van het monogram der O. I. C., de hooge ommuurde huizen der rijksgrooten, waarin nog vele meubels uit de dagen der Compagnie, al worden zij ook ongaarne aan vreemdelingen getoond, en de uitgestrekte ruïne van het voormalig sultanspaleis.

Het eiland Batjan.

Fortres Barneveld.

Ter hoofdpaats Laboeha, een honderd meter landwaarts in, de fortres Barneveld, een Portugeesch fort, veroverd door Simon Hoen, Louis Schot en Jan Dirkszoon, in 1609. Door eerstgenoemde met vier bastions versterkt en Barneveld genoemd. Het is een vierkante omwalling met lage borstwering, vier bastions en een poortgewelf met toegang, waarin een gemetselde waterput en een hooge steenen trap, die naar de fortgebouwen leidt, alles in vrij goeden staat. De slotgracht is nog gedeeltelijk aanwezig. In het poortgebouw, zijn vier steenen aangebracht, waarvan één met het wapen van Prins Maurits, één met een gecompliceerd wapen. (dit wapen stond ook in het fortje Tolucco), één met den Holl. leeuw en het wapen der Compagnie, en één met een Latijnsch opschrift, anno 1613, alles in kleuren uitgevoerd. Het fort is nog gaaf, en des te meer valt het te betreuren, dat, hoewel in een onderafdeelingshoofdplaats gelegen, er blijkbaar geen schoonmaak af en toe op kon overschieten. De kwalijk riekende poorttoegang wordt tot waterplaats gebruikt; de binnenplaats, een dorado van leguanen en andere ongure monsters, de glibberige trappen, de onvoldoende bescher-

ming der gevelsteenen, kortom de ergerlijke verwaarloozing treft pijnlijk. In de nabijheid eenige onbeschreven oude graven.

Het eiland Groot-Obi (Obi-Eilanden).

Blokhuis Den Briel.

In kampoeng Lodji, niet ver van het strand, aan de Westzijde des eilands, de ruïne van het blokhuis Den Briel, gebouwd onder Robert Padbrugge als een redoute, op de plek waar een onder Francx opgerichte houten barricade de Bril stond, ± 1696. De vier muren staan nog overeind, benevens restes van vertrekkenindeeling, opgetrokken van gemetselde karangsteen. Niet verre hier vandaan, temidden van dicht struikgewas, een merkpaal van Coromandelsteen met V.O.C. monogram en de letter N.(ederland) hierboven. Om het voor verder verval te behoeden, voorloopig, naar het museum te Ternate doen transporteeren, en daar een passender plaats gegeven.

Het eiland Soelabesi (Soela-eilanden).

Ter hoofdplaats Sanana bevindt zich, in uitstekenden staat, de fortresse De Verwachting, gebouwd volgens een Maleisch opschrift op hari Isnajan van de maand Saäban van het jaar 1149 (24 December 1736), door Victor Moll, naderhand herdoopt in Alting, (naar den G. G. Mr. W. A. Alting 1780—1797). Valentijn, wiens werk tusschen 1724 en 1726 uitkwam, spreekt van het fortje Het Klaverblad, dat dus eerder hier verrezen is, op de fundamenten waarvan vermoedelijk de fortres De Verwachting is gebouwd. De vierkante ommuring is voorzien van twee hoekbastions met ronde spietorens, waaronder een kruitkamer en een cachot met tongewelf. De gebouwen binnen het fort zijn zeer goed bewaard gebleven, vooral de woning van het Opperhoofd, de corps de guarde is vervallen, de slotgracht half gedempt. Door de goede zorgen van den tegenwoordigen Gezaghebber den Heer Ph. J. Deijs en diens voorganger den Heer M. A. Monsjou is dit fort, de kasteelen Victoria te Ambon en Oranje te Ternate met militaire bezetting daargelaten, **het eenigste zorgvuldig onderhouden monument uit den Compagnie's tijd in de Molukken**, waartoe zeker ook de vestiging van het civiel bureau heeft medegewerkt. Konden maar alle vroegere vestingen een bestemming krijgen, hoe anders zou het er dan uit zien! De kleine, eenvoudige restauratie's zijn bijzonder gelukkig uitgevallen. Op de wallen staan dreigend de voorlaadkanonnen, op nieuwe gemetselde affuiten, hiernaast zijn met zorgende hand geplaatst, de kogels. Alles tezamen met de witgepleisterde muren, waarop vroolijk het oranje-blanje-bleu wappert, een treffend beeld uit het verleden.

Het eiland Halmaheira.
District Oba.

Spaansche vesting Akelamo.

Aan de monding van de Ake Lamo, het door Valentijn bedoelde Aquilamo, tegenover Makjan, is geen overblijfsel meer aanwezig van een Spaansche versterking,

Foto O.D. 6160.
Res. Ternate, Onderafd. Ternate, eil. Ternate. Muur van de vesting Kalamatta te Kajoe Merah, geheel met waringinwortels overgroeid
(zie blz. 128).

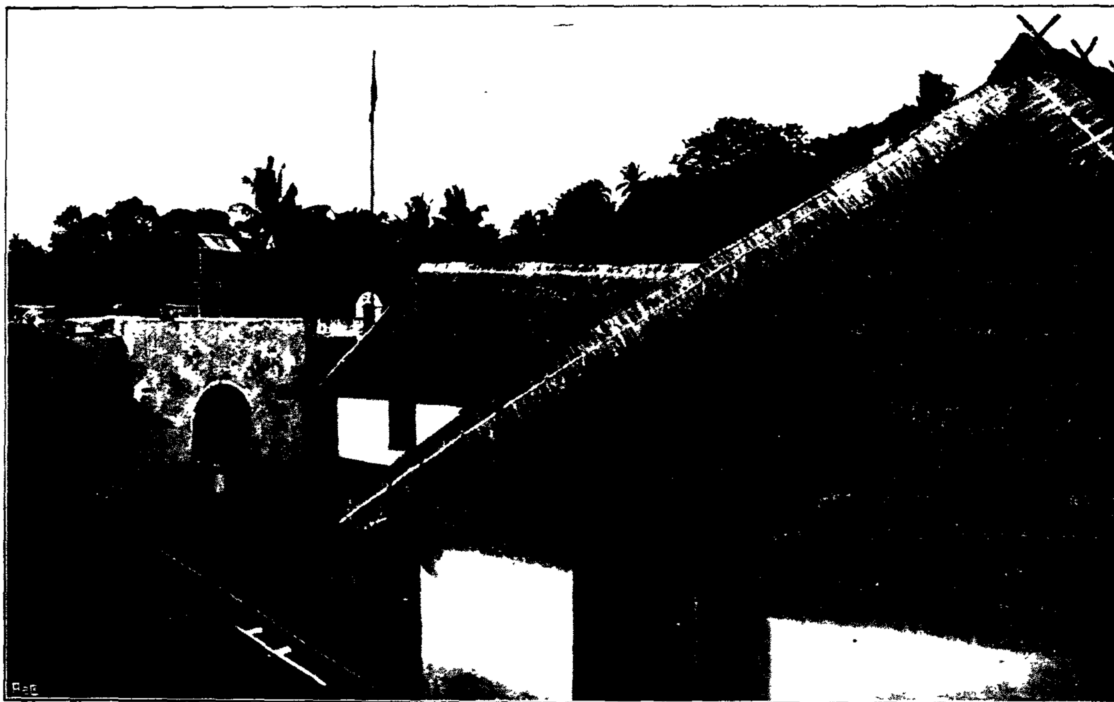

Foto O.D. 6159.
Res. Ternate, Onderafd. Soela-eil, eil. Soela besi. Kijkje op het binnenplein van het gerestaureerde fortje De Verwachting ter hoofdplaats Sanana (thans Controleurskantoor)
(zie blz. 132).

District Djilolo.

Fortje Dodinga.

Op een hoogte in kampong Dodinga, geheel omgeven door dicht struikgewas de ruïne van een fortje, bestaande uit een vierkante ommuring met vrij goede hoofdpoort, en trappen naar de binnenruimte, in 1713 gesticht om twisten te voorkomen over de grenzen van Ternate en Tidore, en om de Pas van Dodinga te beschermen.

Kasteel Djilolo.

Ter hoofdplaats Djilolo is niets meer aanwezig van het Kasteel Djilolo, ons ontnomen door Juan da Silva in 1611.

Fortje Gofasse.

In kampong Gofasse, niet verre van de hoofdplaats echter wel de overblijfselen van het fortje Gofasse, dat in het einde der 17e eeuw en begin 18e eeuw op de kaart van Halmaheira in de atlas der Admiraliteit van Amsterdam door Isaac de Graaf, staat aangegeven. Een fragment van een bastion, alsmede verspreid metselwerk zijn er de eenige herinneringen van.

Redoute Sidangolie.

In kampong Sidangoli aan de monding eener kreek, de overblijfselen van een kleine redoute, nog overeind staande muren, een ingestort poortje, een vervallen gewelf, alsmede enkele ingestorte bastions.

District Sahoe.

Merkpaal V. O. C.

In kampong Soesoepoe achter het posthuis, een zware merkpilaar der Compagnie, van Coromandelsteen, waarop het monogram V. O. C.

Fort Saboega.

Wij voeren de rivier Ake lamo op, waar wij na een half uur varen aan de linkeroever de ruïne van het fort Saboega ontwaarden, een van de weinige versterkingen in dit eilandenrijk, die aan een rivieroever zijn gebouwd, en het eenigste nog aangetroffen Hollandsch monument, dat door de Spanjaarden in bezit genomen werd, (1611), en niet omgekeerd. De ruïne is niet onbelangrijk en nog vrij uitgestrekt. De zware, hooge muren staan nog allen overeind, de puntige bastions, behalve die aan de rivierzijde, eveneens, de gebouwen binnen het fortplein zijn er niet meer en hebben voor een dicht bosch plaats moeten maken, de poort is ingestort. Het behoeft slechts opengekapt te worden, om een vrij gaaf geheel te vormen.

District Iboe.

Fort Gammacanorra.

In kampong Gamkonora zijn geen overblijfselen meer aanwezig van de vesting Gammacanorra, geslecht in 1616.

Na het onderzoek op Halmaheira was de Molukkenreis afgeloopen, den 5den Juli vertrokken wij van Djilolo en gingen den 6den scheep op het S. S. „Van Rees" naar Batavia.

Het is hier de plaats dank te zeggen voor de medewerking en hulp, ondervonden van het Civiel Bestuur van Ternate, waardoor alle bekende forten althans in zooverre waren schoongemaakt, dat het onderzoek geen noodelooze vertraging ondervond en in het bijzonder aan den Gezaghebber der Sanana-Archipel den Heer Ph. J. Deijs. Niet vergeten mogen worden de Kerkeraad der Hervormde Kerk en de Heer J. E. Vincent, de agent der Moluksche Handelsvereeniging, die ons de eenige zeewaardige motorboot afstond, waardoor wij nog den dag vóór 't vertrek naar Java de laatste forten, op Halmaheira konden bezoeken, waarmede het onderzoek ten zeerste gebaat was. Van het oponthoud te Makasser gedurende drie dagen, werd gebruik gemaakt om de aldaar aanwezige monumenten uit den tijd der Compagnie te bezoeken en te doen fotografeeren, waarvan de korte beschrijving voorloopig als bijlage van dit Verslag is opgenomen. Den 20sten Juli, een week vroeger dan den vastgestelden datum, kwamen wij te Weltevreden aan, waarna het onderzoek in de Molukken, dat door het slechte jaargetijde zeer werd bemoeielijkt, als beëindigd kon beschouwd worden.

Het doel der reis was tweeledig n. l.:

1e. De aanwezigheid der Monumenten vaststellen.

2e. De toestand, waarin die Monumenten verkeeren, opnemen.

Wat betreft het eerste, wordt verwezen naar de als bijlage hier achter opgenomen Lijst der Nederlandsche Monumenten uit den Compagnie's tijd in de Molukken, waarbij naar de grootst mogelijke volledigheid is gestreefd, afgesloten in Juli 1921. Een oudheidkundige kaart der Molukken met nauwkeurige plaatsaanduiding der aanwezige Monumenten zal t. z. t. verschijnen.

Aangaande het tweede punt rapporteeren wij het volgende:

Op eene enkele uitzondering na, verkeeren de Monumenten in een **deerniswaardigen staat,** zoo zorgwekkend inderdaad, dat indien niet tijdig wordt ingegrepen, de toch reeds zoo schaarsche overblijfselen uit het machtig verleden der Compagnie binnen kort geheel verdwenen zullen zijn. Het spreekt van zelf, dat onder monumenten verstaan wordt niet alleen vestingen, woningen en grafzerken, doch alles wat verder dienstig kan zijn om onze denkbeelden omtrent het leven onzer Voorvaderen, hun beschaving, hun kunst, hun nijverheid te verruimen en te verbeteren. Als oorzaken van het diepe verval, waarin de Nederlandsche monumenten verkeeren, worden aangemerkt:

1e. Gevolgen van het tropisch klimaat.

2e. De vele aardbevingen.

3e. Onvoldoende stevigheid der monumenten zelve, die dikwerf een haastig en tijdelijk karakter droegen.

4e. **Absoluut gebrek aan belangstelling zoowel van bestuurszijde als van particuliere zijde.**

Het laatste is wel de hoofdoorzaak en dat klemt des te meer, daar piëteit en belangstelling in dezen den grondslag vormen van daadwerkelijke steun en bescherming. Zooals het thans is, staat en valt de toch reeds geringe zorg, met een bestuurswisseling.

Het bestuurshoofd van heden zal *onderbouden* en *herstellen*, het bestuurshoofd van morgen *verwaarloozen* en *veronachtzamen*. De particulier *beschermt* noch *herstelt*, doch *behoudt, wat van zijn gading is*. De bevolking *breekt af* — is het haar euvel te duiden, daar niet voldoende kenbaar gemaakt wordt, dat prijs wordt gesteld op het ongeschonden bezit der monumenten?

Er is reeds veel, heel veel verloren gegaan. Overal elders is dit helaas mede het geval; doch hier op dezen historischen grond — waar de grondslag werd gelegd van ons gezag — valt het des te meer te betreuren.

Vestigen wij de aandacht op middelen tot behoud van hetgeen er nog te behouden valt. Allereerst dient dan ter sprake gebracht te worden een geregeld onderhoud, welks bedrag beduidend gering mag heeten, daar onder de Nederlandsche monumenten niet worden aangetroffen gebouwen van grooten omvang (behoudens de forten Victoria te Ambon en Oranje te Ternate, waarvan het onderhoud onder het Departement van Oorlog ressorteert), rijkgebeeldhouwd, en weelderig van opzet. Aan wederopbouw op grooten schaal behoeft dus niet gedacht te worden, terwijl voorloopig elke herstelling van eenigszins verreikenden aard dient te worden uitgesloten, en het zwaartepunt der bescherming van Landswege alleen dient te worden geconcentreerd op een geregeld onderhoud der Nederlandsche monumenten in de Molukken. Indien aan sommige gebouwen eene bestemming kon worden gegeven zooals het fortje De Verwachting te Sanana (Civiel bureau), zou daardoor de bijdrage niet onbelangrijk verminderd worden, en dit zeker ten goede komen aan het monument zelve. Daarbij komt nog, dat vele monumenten zich uitstekend laten onderhouden als natuurmonument, het eenige wat kan strekken tot een verlenging van hare levensduur, daar een verwijdering van het geboomte een instorting van het bolwerk tot gevolg zoude hebben. Ook een onderhoud van dezen aard kan niet veel kosten met zich brengen. Zoo zou b. v. de Kust van Hitoe met hare aaneenschakeling van zeer schilderachtige ruïnes, die het beeld der Compagnie zoo treffend naar voren brengen, tot Historisch Openluchtmuseum kunnen worden verklaard. Bij meerdere bekendheid van deze talrijke monumenten, in den zin als bovenstaande behandeld, zal zeker het vreemdelingenbezoek naar deze schoone streken ten zeerste bevorderd worden.

De Regeering zoude dan na deskundig advies kunnen vaststellen, welke monumenten in aanmerking zouden kunnen komen voor een jaarlijksch onderhoud en op welke wijze de bescherming der Nederlandsche monumenten dient ter hand te worden genomen.

Gaan wij thans over tot de monumenten van kleineren omvang, doch daarom niet minder van belang, n.l. grafzerken, tombes, obelisken en grafteekens enz., zoo valt met blijdschap te constateeren, dat het hiermede beter gesteld is. Vele fraaie grafzerken zijn goed onderhouden, in de vloeren der kerken, in de muren der civiele kantoren, in de tuinen van particulieren zijn mede kunstig gebeeldhouwde steenen gemetseld, behoed voor de funeste invloeden van regen en wind. Op Lonthoir heeft elk perk zijn eigen kerkhof, zorgvuldig onderhouden, waar de voorvaderen der perkeniersgeslachten in vorstelijke praalgraven sedert lange jaren rusten.

Ook het kerkzilver en de rouwborden zijn bij de kerkbesturen in goede handen, terwijl hier niet gevreesd behoeft te worden voor vervreemding met speculatieve doeleinden. Prachtige kerkkronen, doopbekkens, bekers, schotels, schalen en kommen zijn in de Moluksche bedehuizen wel bewaard. Tenslotte vermelden wij de roerende zoowel als de onroerende goederen van oudheidkundige waarde in het bezit van particulieren. Vooral op Lonthoir bevinden zich op de perken vele Nederlandsche monumenten zooals vestingwerken, enz., waaraan zooals van zelf spreekt, totaal niets gedaan wordt. Dit is uiteraard een lastige zaak, doordat hierin door onze wetgeving niet voorzien is, en ware dit 't geval, toch tot vele moeielijkheden aanleiding zou geven. Hetzelfde geldt voor de roerende goederen in particulier bezit, zooals Compagnie's meubelen, oud porcelein, oud koper, oude lampen, enz, waar echter geen vrees voor verwaarloozing gekoesterd behoeft te worden, daar zij zeer op prijs worden gesteld. Doch ook hiervan is in den loop der tijden, al naarmate de waardeering steeg voor deze kunstvoorwerpen uit den Compagnie's tijd, al heel wat uit de Molukken weggevoerd.

Vestigen wij nog even de aandacht op roerende zaken van oudheidkundige waarde in het bezit van regentenfamilie's en kamponggemeenschappen, o.a. de vlag van Coen in de gemeenschap van negen hoofden te Lonthoir, de rijkssieraden van de regentschappen Itawacka en Nako, doch dikwijls slecht bewaard en nimmer onderhouden. Een wenk van het Bestuur in die richting zou zeker ook veel goeds kunnen uitwerken.

Het is wel laat, doch nog niet tè laat.

Laten wij voor alles belangstelling, veel belangstelling wekken in ruimen kring opdat tenminste het nog bestaande, worde behouden. De piëteit voor het Verleden maakt de bescherming der Nederlandsche monumenten in de Molukken tot een dure plicht.

Weltevreden, Augustus 1921.

LIJST
DER OUDHEIDKUNDIGE OVERBLIJFSELEN UIT DEN COMPAGNIE'S TYD
IN DE
MOLUKKEN.

A. De Residentie Amboina.

AFDEELING AMBOINA.

Onderafdeeling Amboina.

Kasteel Victoria, ter hoofdplaats.
Burgerwachthuis, id.
Hervormde Kerk, id.
Gezegd huis en graf van Rumphius.
Hervormde kerk.
Blokhuis Middelburg, Passo.
Versterking, Laha.
Fort Rotterdam, Larike.
Versterking, Assiloeloe.
Blokhuis Haarlem, Lima.
Vesting, Ceith.
Kasteel van Verre, Kaitétoe.
Fort Amsterdam, Hila.
Vesting Leiden, Hitoelama.
Vesting Vlissingen, Noesa Ela.

Onderafdeeling Boeroe.

Vesting Defensie, Kajelie.

Onderafdeeling Saparoea.

Fort Duurstede, ter hoofdplaats.
Fort Hollandia, Siri-soré.
Blokhuis Beverwijk, Sila-Leynitoe.
Fort Hoorn, Pelauw.
Fort Nieuw-Zeelandia, Haroekoe.
Onderkoopmanshuis, Kabau.

Onderafdeeling Banda Neira.

Kasteel Belgica, ter hoofdplaats Neira.
Grafschriften Civ. Bureau, ter hoofdplaats.
Waterkasteel Nassau, ter hoofdplaats.
Speelhuisje, id.
Poortjes van perkeniershuizen.
Beukerij De Voorzichtigheid.
Zilver en zerken in de Herv. Kerk.
Grafnaald de Swart, Lautakka.
Beukerij Castricum, Banko batoe.
Kasteel Hollandia met trap.
Redoute Lackoey, perk Lackoey.
Redoute Storm, perk Oerien.
Fort Concordia, perk de drie Gebroeders.
Redoute De Morgenster, id.
Redoute Kuilenburg met trap, Celamme.
Perkhuis de zoete Inval, Celamme.
Poortjes der perkhuizen, eil. Lonthoir.
Zerken, id.
Post Bechoff, Rosengain.
Engelsche batterij Naailacka.
*Kasteel Revengie, Poeloe Ay.
Poortjes der perkhuizen, Poeloe Ay.
Zerken id.
Schans Kijk In Den Pot, Gg. Api.
Beukerij De Kop, Gg. Api.
Beukerij Sibergsburg, Gg. Api.
Beukerij Batavia, Gg. Api.

AFDEELING CERAM.

Onderafdeeling West-Ceram.

Pagger, Caybobo.
Vesting Overburg, Loehoe.
Vesting Wantrouw, Manipa.

B. De Residentie Ternate.

AFDEELING TERNATE.

Fort Oranje, ter hoofdplaats.
Grafschriften, id.
Fortje Voorburg, id.
Konings Zeehoofd, id.
Oude woning, id.
Zilver, zerken enz., Herv. Kerk.
Fortje Hollandia, Sengadji.
Vesting Gam Lamo, Castella.
Redoute St. Lucia, Castella.
Redoute Don Giel, Castella.
Fuerze Nueva, Castella.
Redoute S. Pedro è Paulo, Lagoena.
Vesting Kalamatta, Kajoe Merah.
Strandbatterij, Kota Baroe.

Onderafdeeling Tidore.

Vesting Tahoelo, Soasioe.
Vesting Tsjobbe, Soasioe.
Fort Roem, Roem.
Fort Marieko, Marieko.
Vesting Nassau, Moti.
Fort Mauritius, Ngofakioha.
Compagnie's huis, Ngofakioha.
Fort Zeeburg, id.
Vesting Tabilolo, Tabilolo.
Vesting De Provinciën, Taffasoho.
Redoute Poewati, Poewati.

Onderafdeeling Djailolo.

Fortje, Dodinga.
Redoute, Sidangoli.
Fort Saboega, Aké Lamo.
Fort Gofasse, Djilolo.
Merkpaal V. O. C., Sahoe.

Onderafdeeling Batjan.

Fort Barneveld, Laboeha.
Blokhuis Den Briel, Lodji.
Merkpaal V. O. C., Lodji.

Onderafdeeling Soela-eilanden.

Fort De Verwachting, Sanana.
Grafschriften, Sanana.

Afgesloten Juli 1921.

MAKASSER

Het belangrijkste van deze plaats is wel het Kasteel Rotterdam, dat oorspronkelijk een Portugeesch fort was, en door de onzen tusschen de jaren 1669—1679, aanmerkelijk verbeterd werd en in 1679 met een ravelijn versterkt, dat er thans niet meer is. Vermeldenswaard is verder, dat alle oude gebouwen nog het slotplein sieren, wat een groote zeldzaamheid mag heeten. Het is een onregelmatige vierhoek, met twee bastions Batjan en Boeton aan de landzijde en twee bastions, Amboina en Mandarsjah, elk voorzien van een orillon, aan de zeezijde. De Landpoort heeft een s-vormige toegang, de Waterpoort een toegang met voorbouw en drie poorten aan de zeezijde, de middelste is nog voorzien van met kopspijkers beslagen deuren. Het driehoekig ravelijn, voor de Landpoort is verdwenen, alleen de Ravelijnsweg herinnert hier nog aan. De slotgracht is nog gedeeltelijk aanwezig. In den toegang der Landpoort een steen met het Rotterdamsche wapen. In het midden van het slotplein bevinden zich de kerk, met spitsboogramen, lagen onderbouw en hier aangrenzende, het chirurgijnshuis, met kruisgewelf, bogen en open onderbouw. Tegenover de kerk de gouverneurswoning, de opperkoopmanswoning en de predikantswoning, allen nog in goeden staat, waarin de militaire bureaux zijn ondergebracht. Hier tegenover de pakhuizen, later het troepenlogies, alles met topgevels, twee verdiepingen en schuin afloopende daken, dateerende van 1686. De hoofdwacht en die des gouverneurs, benevens de secretarije met het stadhuis zijn insgelijks nog aanwezig. Later werden bijgevoegd een magazijn 1720, een arsenaal 1770, een verblijf voor onderofficieren 1791, opslagplaatsen 1809 en 1820. Alles is voortreffelijk bewaard en vertoont, ondanks het afbreken der rechtercourtine, een hoogst merkwaardig historisch geheel.

Post Vredenburg.

Aan het Koningsplein treft men aan den post Vredenburg, volgens een gevelsteentje, gebouwd in 1702. Het blokhuis, voorzien van een spits dak, een zwaren onderbouw, heeft een verdieping met trap, waartoe een poort met tonvormigen toegang doorgang verleent. Het is voorzien van een weergang, is nog bezet en goed onderhouden.

De nieuwe Hervormde Kerk, die weinig aantrekkelijks heeft, is niet in het bezit van grafzerken, dan wel beschreven steenen, doch heeft dertien goed bewaarde rouwborden 1677—1777. Het zilver bestaat uit: twee gegraveerde bekers, begin 18e eeuw, een miskelk Louis XV, twee schotels, vier borden te Batavia vervaardigd, waarvan twee met gegoten rand, en een bijzonder fraai gedreven doopschotel met voorstellingen uit de Heilige Schrift en relief, einde 17e eeuw. Het kerkhof bevat twee oude praalgraven van bizarren omvang, 1758 en 1780.

De stad bezit aan den havenkant nog enkele oude huizen, enkele met verdiepingen, doch vele zijn reeds met den aanleg voor de nieuwe haven afgebroken.

Het Museum aan het Koningsplein bevat niets meer, de aldaar verzamelde voorwerpen zijn naar Batavia overgebracht. Op het erf der gouverneurswoning staan twee lillas, onbeschreven.

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

VIERDE KWARTAAL 1921

§ 1. *Personeel.*

Bij Besluit van den Gouverneur-Generaal van den 14en December 1921 No. 35 werd aan den heer J. P. Moquette de waardeering der Regeering betuigd voor de loffelijke wijze, waarop hij zich heeft gekweten van de hem opgedragen taak tot het voeren van de leiding van den Oudheidkundigen Dienst na het aftreden van Prof. Dr. N. J. Krom tot aan het optreden van ondergeteekende als Hoofd van den Dienst.

Na terugkomst van buitenlandsch verlof aanvaardde ondergeteekende in het eind van October wederom zijn ambt.

§ 2. *Reizen.*

Het Hoofd van den Dienst ondernam in gezelschap van de Inspecteurs der betrokken contrôle-afdeelingen reizen naar de tjandi's Prambanan met de nabijgelegen monumenten, tjandi Ngawen, en Boroboedoer en in Oost-Java naar de tjandi's Panataran, Sawentar, Ploembangan, Toeban, Gambar, Bajalangoe, Sanggrahan, Papoh, Djaboeng, Djalatoenda en Sendang Doehoer.

De bouwk. Inspecteur bracht in het begin van het kwartaal met den adj.-Inspecteur bezoeken aan Djalatoenda en de tjandi's Tikoes, Badjang ratoe, Wringin lawang, Sawentar, Ploembangan en Panataran. Behalve de gewone dienstreizen naar Prambanan ondernam hij nog verscheidene tochten naar Gedong Songo en Ngawen.

Een groot deel van het kwartaal verbleef de bouwk. adj.-Inspecteur met den Fotograaf-Teekenaar te Djalatoenda. Verder vergezelde hij het Hoofd en den Inspecteur op de bovenvermelde dienstreis.

De Opzichter bezocht geregeld tjandi Djaboeng voor de herstelling van dien tempel.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het derde kwartaal verscheen in druk. Van de hand van Mej. Dr. Muusses verscheen in het Tijdschrift van het Bat. Gen. een tweetal „Bijdragen tot de Nâgarakṛtâgama-studie", (I. Iets over het Grote Dodenoffer voor de Rajapatnī in 1284 Çaka; II. Huishoudelijke, Agrariese of Politieke Belangen?).

Ondergeteekende stelde een Nota samen over het restaureeren van Hindoe-Javaansche bouwwerken, waarin zijn standpunt, dat in enkele opzichten van dat van Prof. Krom verschilt, werd uiteengezet. Bedoelde Nota zal in het orgaan van het Java-Instituut worden gepubliceerd.

§ 4. *Geschenken.*

Voor de bibliotheek van het Oudheidkundig bureau werden ten geschenke ontvangen de volgende boekwerken:

Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn verblijf in Indië, verzameld door Dr. H. T. Colenbrander, II (1920). — Archaeological Progress Report 1919/20 en 20/21. — Annual Report of the Arch. S. of Ind., Frontier Circle 1920/21. — Annual Report of the Arch. Dept., Southern Circle 1919/20. — Memoirs of the Arch. S. of Ind. No. 7. Excavations of Taxila en No. 9, Mosque of Shaikh Abdu-n Nabi.

§ 5. *Bescherming van Monumenten en Nieuwe Opnamen.*

In aansluiting met het in het Oudhk. Versl. 2de kwt. § 5 opgenomen bericht omtrent clandestienen uitvoer van oudheden, worde vermeld dat door den Hoofdinspecteur der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen een schrijven gericht werd aan de douaneambtenaren, ten einde hen aan de bestaande bepalingen te herinneren en aan de scheepvaartmaatschappijen om hunne medewerking bij de toepassing dier bepalingen in te roepen.

Nu ook voor den Oudheidkundigen Dienst de bezuiniging tot een belangrijke inkrimping van de werkzaamheden zal leiden, werd door ondergeteekende in overleg met de Inspecteurs een voorloopig programma voor de voordeeligste besteding der voortaan uiterst karig toegemeten middelen vastgesteld. Gebleken is, dat de ingevoerde methode van onderhoud der monumenten — ompaggering, bewaking door djoeroe koentji's, geregelde schoonmaak onder toezicht van een Europeesch opzichter — de eenige is, die in de praktijk goede resultaten waarborgt; de uit dit onderhoud voortvloeiende kosten zullen dus weinig besnoeid kunnen worden. De bezuiniging zal hoofdzakelijk gevonden moeten worden op de werkzaamheden, die voor de conserveering der oudheden niet direct noodig zijn, dus die te Prambanan en de opnamen, ontgravingen enz. in het Kediri'sche. Bedoelde werkzaamheden geheel stop te zetten en daarmede alle bronnen, die nieuwe gegevens voor onze kennis van geschiedenis en kunst toevoeren, te doen verdrogen, leek niet gewenscht; dus werd besloten het tempo van uitvoering aanmerkelijk te vertragen.

Op Midden-Java werd een bezoek gebracht aan de door den heer Perquin ontgraven tjandi Ngawen, waarover Majoor Van Erp na een gedeeltelijke blootlegging eenige mededeelingen deed in het Oudheidk. Rapport van 1911 p. 62 vlg. De werkzaamheden aan dit hoogst merkwaardige complexje moesten in verband met de te hooge kosten, die de voortzetting zoude vereischen, worden afgebroken. Hopelijk zullen er fondsen voor de beëindiging beschikbaar zijn als executant van buitenlandsch verlof is teruggekeerd in 1923.

Te tjandi Prambanan zal met eenige geoefende steenhouwers en een klein aantal koelies worden voortgewerkt. Onder toezicht van den Opzichter der Hindoe-vallen, den heer Rothe, wordt inmiddels voortgegaan met de afsluiting der tempelterreinen in de buurt.

Van de geheel gereed gekomen tjandi's Sawentar en Ploembangan zullen zoo spoedig mogelijk beschrijvingen met de bijbehoorende teekeningen en foto's in het Oudheidkundig Verslag worden gepubliceerd.

Aangaande tjandi Toeban werd besloten, dat de werkzaamheden zich tot onderhoud zullen bepalen. Het bouwwerk is te erg gehavend, biedt bovendien in aesthetisch opzicht zoo weinig fraais, dat kostbare herstellingen niet gemotiveerd zijn.

Als tjandi Gambar aan de beurt komt, zal de eene sterk overhellende muur afgebroken en in verband opnieuw opgetrokken worden, evenals een der hoeken. Ook dit monumentje is geen kostbare herstellingen waard.

Aan tjandi Sanggrahan zullen nog enkele weinig omvangrijke voorzieningen uitgevoerd moeten worden. Tjandi Papoh wordt in het volgend kwartaal onderhanden genomen. Het terrein zal wat verruimd en voor een betere afwatering zorg gedragen worden; ook zullen enkele bouwvallige gedeelten van de basementen afgebroken, en opnieuw gesteld moeten worden.

Bij ons bezoek aan Sendang Doehoer bij Patjiran bleek, dat de bevolking, zonder dat de Oudheidk. Dienst daarvan door het Binnenlandsch Bestuur in kennis was gesteld, de oude moskee had afgebroken en in de plaats daarvan met gebruikmaking van de oude steenen eene nieuw bedehuis had opgetrokken. De begraafplaatsen met de fraai geornamenteerde poorten en muren bleken nog in denzelfden staat van 1919 (O.V. 1919 III p. 81 vlg.) te verkeeren. Het oude gebouw verkeerde in zoo'n bouwvalligen staat, dat herstelling waarschijnlijk onmogelijk was geweest; het verlies valt intusschen te betreuren; gelukkig bestaan van den vroegeren toestand enkele foto's. In het volgend kwartaal zullen de andere overblijfselen gefotografeerd worden en het terrein worden opgemeten. Tegelijk zal er dan gelegenheid zijn van de grafsteenen papierafdrukken te vervaardigen.

Van de werkzaamheden aan tjandi Djaboeng verwijzen wij naar het verslag van den heer Van Coolwijk, voor die aan Djalatoenda naar dat van den adj.-Inspecteur en de aanteekening onder § 7.

Verslag van den Bouwk. Inspecteur over de werkzaamheden op Midden-Java.

Tjandi Ngawen. De afwateringssloot werd verbreed. Om te voorkomen dat de kosten van onderhoud onnoodig verhoogd zullen worden, is het gewenscht eene cementen buisleiding te leggen voor afvoer van het water op het tempelterrein; wegens de bezuiniging zal deze nog al kostbare maatregel, alsook de voorgenomen sorteering van aanwezige steenen, achterwege moeten blijven. Om dezelfde reden werd de Opzichter bedankt. De weg aan de Zuidzijde van het tempelterrein werd verlegd en de pagger rondom het terrein geplaatst.

Gedong Songo. De werkzaamheden van ompaggering van alle tempelterreinen werden voortgezet en beëindigd. Bij gelegenheid zullen de aanwijzingspalen geplaatst worden, waarvoor bereids vergunning verleend werd door den Directeur der Gewestelijke Werken te Semarang. De grondoverdracht van het eerste tempelterrein werd geregeld. en de door het B.B. vastgestelde prijs aan den Controleur van Ambarawa verzonden. Het is gebleken, dat een vroegere vastgestelde grensregeling der terreinen, voorgesteld buiten mijn weten door den Wd. Tijd. Inspecteur onvoldoende was, daar deze grens op sommige punten slechts tien meter van de tempels verwijderd was. In overleg met den Inspecteur van het Boschwezen wordt nu een nieuwe grensregeling voorbereid

Prambanan. Daar nog een hoekantefix (kālakop) bestemd voor de kroonlijst van het tempelbasement gevonden werd, zal deze herplaatst worden aan den Noord-Westhoek.

De fragmenten, behoorende bij de groote kālakop boven den Noordelijken cellaingang werden bij elkaar gepast en op den beganen grond opgesteld (zie foto 6420), het zittend beeld op voetstuk, bestemd om te worden herplaatst onder de groote kālakop, werd eveneens reeds voor een groot gedeelte op den beganen grond opgesteld (zie foto No. 5 O. V. II 1920). Intusschen werden nog meerdere fragmenten van dit beeld met omlijsting, enz. gevonden. Het is de bedoeling te zijner tijd dit beeld met dorpel (voetstuk) en omlijsting boven den Noordelijken doorgang te herplaatsen en vervolgens daarboven de groote kālakop. Een niscombinatie behoorend tot het onderste deel van het tempellichaam is te zien op foto 6411.

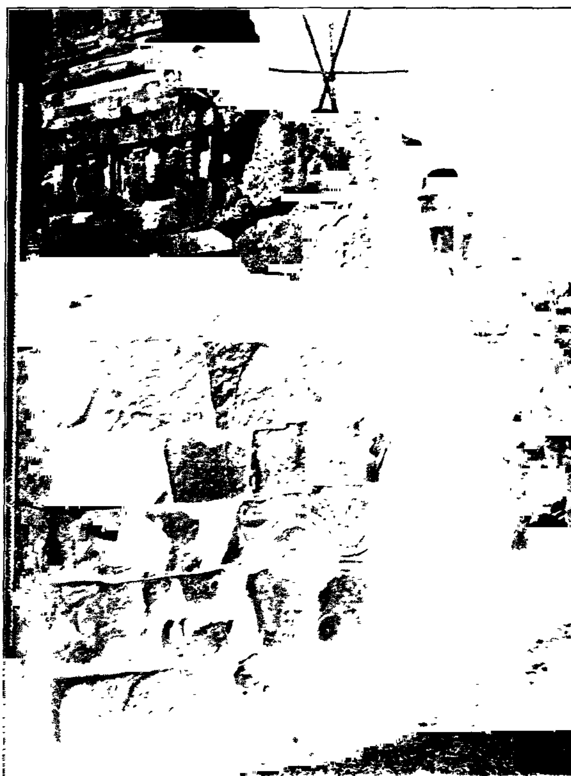
Daar het moeilijk, zoo niet onmogelijk is, alleen met behulp van foto's een duidelijk overzicht te geven van de opvolging der bouwdeelen, meer speciaal die van het tempellichaam, is een teekening in bewerking, waarop die opvolging zal worden aangegeven met verwijzing naar de respectievelijke foto's.

Ofschoon de samenstelling van den tempelkroonlijst vrij wel in zijn geheel kon worden vastgesteld, en dit gedeelte dus eveneens op de bovenbedoelde teekening aangegeven zou kunnen worden, zal nog overwogen worden of het niet gewenscht is, hiermede te wachten, totdat er zoo mogelijk zekerheid verkregen is omtrent de plaats der nissen, afgebeeld op de foto 6383.

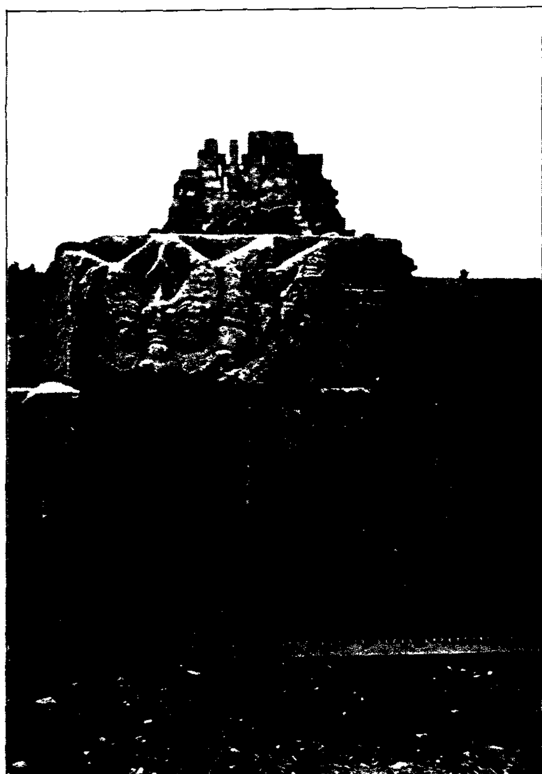
Onder toezicht van den Opzichter der Hindoe-bouwvallen te Prambanan, den heer Rothe, werd voortgegaan met de afsluiting van het tjandi Sewoe-terrein. Aan de Oostzijde in Noordelijke richting is thans de ompaggering voltooid tot de Oostelijke rāksasa's. Aan de Zuidzijde is men gevorderd tot bij den Zuid-Westelijken hoek.

Verslag van den Bouwk. Adj. Inspecteur over de werkzaamheden aan Djalatoenda.

In aansluiting met het rapport over het 3de kwartaal kan omtrent de werkzaamheden en het onderzoek te Djalatoenda het volgende vermeld worden. Nadat de Zuidelijke en Noordelijke muren waren afgebroken, bleek het noodzakelijk, dat onder beide een geheel nieuwe fundeering werd gelegd.

De Kala-kop van den Noordelijken ingang (Foto O. D. 6420).

Bekrooning met penanten van een der nissen van de onderste reeks van het tempellichaam (Foto O. D. 6411).

Nispilasters met kalakop (Foto O. D. 6383).

Cliche's van de Topogr. Inr. Welt.

Wie zou meenen onder Djalatoenda's zoo massief uitziende muren een daarmede overeenstemmende fundeering te vinden, komt bedrogen uit. In werkelijkheid was er zoo goed als geen fundeering; slechts een enkele baksteenlaag op een laag naast elkaar gevlijde kalisteenen maakte de geheele fundeering van de zware muren uit. Geen wonder dus, dat ze zoo verzakt waren. Men moet er verbaasd over zijn, dat ze het nog ruim negen eeuwen hebben uitgehouden, temeer daar de constructie van de muren zelf ook niet van de soliedste was; dit voornamelijk wat het beneden-gedeelte betreft. De totale muur meet hier, gemeten van buitenkant tot buitenkant, 1 M., en is niet massief van steen opgetrokken, maar bestaat uit een binnen- en buitenwand, terwijl het daartusschen open gebleven middengedeelte met baksteen en aarde opgevuld is. De wanden zelf zijn uit liggende en op zijn kant staande steenlagen, die met sponningen in elkaar grijpen, opgetrokken. De horizontale lagen reiken echter niet over de geheele dikte van den muur, zoodat ze geen voldoende verband geven. Bovendien is de buiten- of achterwand ± 1.50 M. hooger aangelegd dan de voorwand, waardoor deze laatste voor een groot deel op zich zelf komt te staan en de horizontale lagen slechts in de aarde of enkele baksteenlagen ingrijpen. Beter is de constructie van het zooveel dunnere bovengedeelte van den muur. Hier loopen de horizontale lagen over de geheele dikte door, zoodat een behoorlijk verband verkregen is.

Nadat de muren waren afgebroken, werden nieuwe fundeeringen van kalisteen in cementmortel aangelegd, en daarop de muren opnieuw opgetrokken. Daar de Westelijke helft van den Noordelijken muur zoo goed als geheel verdwenen was, werd er met 't aanleggen, of zoover noodig, met het vernieuwen van de fundeering, rekening gehouden. Tegelijk met het vernieuwen van de fundeering onder den Zuidelijken muur werd die onder den Westelijken muur van het kleine Zuidelijke bassin gedeeltelijk voorzien. Voorts werd met 't opnieuw stellen van den Noordelijken muur een klein gedeelte van het resteerende van de Westzijde gesteld.

Veel is er van deze zijde niet meer over, slechts één steenlaag rest er nog van, maar deze is voldoende om aan te toonen, dat er vroeger een muur is geweest. Hiermede zijn we bij een punt gekomen, dat wat uitvoeriger besproken dient te worden. In het 3de kwartaalverslag werd reeds het vermoeden geopperd, dat van de zgn. reliefreeks als afsluiting van de Westzijde als zoodanig niet veel over zou blijven. Het verdere onderzoek heeft op onweerlegbare gronden aangetoond, dat dit vermoeden juist was. De reeks reliefs, welke al door van Hoëvell bij zijn bezoek aan de badplaats in 1847 aan de Westzijde werd aangetroffen en in zijne en alle daarna verschenen beschrijvingen van Djalatoenda als de afsluiting van de Westzijde wordt opgegeven, behoort in werkelijkheid op een geheel andere plaats thuis, en is slechts op de een of andere manier aan de Westzijde verdwaald geraakt. Waarschijnlijk heeft hij of hebben zij, die indertijd de afgestorte steenen uit het bassin hebben opgeruimd en deze aan de Westzijde op één grooten hoop hebben gegooid het blijkbaar toch jammer gevonden, van de inderdaad fraaie reliefs, om deze zoo maar achteloos weg te werken, en hebben ze daarom de reliefs op den reeds ingestorten of moedwillig vernielden Westelijken muur geplaatst. (Het is te betreuren, dat er toch

nog menig stuk van de reliefs in den hoop is terecht gekomen en daardoor deerlijk gehavend is geworden). Maar hoe ze er ook gekomen mogen zijn, ze behooren er in geen geval. Waar hun oorspronkelijke plaats dan wel was, zullen we zoo dadelijk zien.

Wat er van de eigenlijke afsluiting van de Westzijde nog over is, is al bitter weinig. Toch is het weinige voldoende om aan te kunnen nemen, dat er oorspronkelijk een even dikke muur stond als aan de Noord- en Zuidzijde, maar dat is dan ook alles wat we met eenige zekerheid weten, want omtrent de hoogte, de wijze van afdekking, het aantal der ingangen etc. tasten we volkomen in het duister. Wel zijn er enkele typische steenen gevonden, die er mogelijk van afkomstig zijn, maar het zijn toch al bijzonder vage aanwijzingen.

Het eenige wat we er nog met zekerheid van weten, is de plaats waar het water van het groote bassin afvloeide en op welke hoogte dit afgetapt werd, omdat de afvoergoot nog op zijn oorspronkelijke plaats ligt (foto No. 1). Is dus van de eigenlijke afsluiting van de Westzijde al zeer weinig bekend, gelukkig hebben we goede bewijsgronden, dat het de tot dusver daarvoor aangemerkte reliefreeks *niet* is.

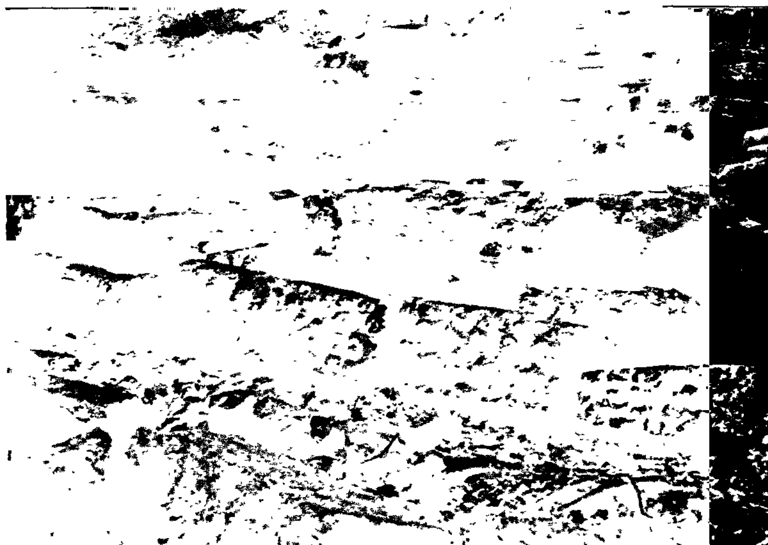
In het vorige rapport werd reeds vermeld, dat de stukken op de Westzijde geen aaneensluitende reeks vormden, maar dat ze èn in den vorm èn in het karakter van de ornamenteering aanmerkelijk van elkaar verschilden. De foto's Nos. 2 en 3 toonen dit voldoende aan. De groote, van boven rechte stukken met het grovere ornament behooren ongetwijfeld bij het fries van den middelsten voorsprong. In vorm, afmetingen en karakter van het ornament komen ze volkomen overeen met de stukken van genoemd fries, die nog op hun oorspronkelijke plaatsen staan. (foto No. 4). De overige stukken hebben, ofschoon ze tot een en dezelfde reeks behooren, onderling nog een aanmerkelijk verschil, nml. hun verschillende hoogte. Deze omstandigheid is waarschijnlijk de oorzaak geweest, die Dr. Verbeek deed vermoeden, dat het water op verschillend niveau kon worden afgetapt. [1]) Het verschil is echter maar schijnbaar, want in werkelijkheid zijn de relief-spuiers geheel aan elkaar gelijk, het eenige verschil is, dat enkele uit één stuk zijn gehouwen, terwijl de andere uit meerdere stukken bestaan, hoofdzakelijk uit twee hoogtelagen. Enkele der zgn. kleinere of lagere relief-spuiers konden met behulp van de teruggevonden stukken geheel, andere slechts gedeeltelijk gecompleteerd worden. (Zoo werden ook de onderstukken, behoorende bij 't relief, dat zich thans in het museum te Batavia bevindt, grootendeels teruggevonden).

Waar is nu deze reeks relief-spuiers geplaatst geweest? Opmerkelijk is het, dat bij geen enkele beschrijving van de badplaats de toch zoo typische spuier, die zich vlak boven de udayana-inscriptie bevindt, vermeld wordt, (foto No. 5). Boven het ornament, dat de opening van den spuier omgeeft, ziet men o. a. een paar voetjes afgebeeld, die er duidelijk op wijzen, dat het stuk niet compleet is, maar nog een hoogere bekroning gehad heeft. Onder de reliefs nu, die op de Westzijde geplaatst waren, werd een stuk aangetroffen, dat volkomen op de spuier paste en dat, zooals

[1]) Verh. Bat. Gen. Dl. XLII pag. 241.

1. Djalatoenda. Overzicht vanuit het Noord-Westen na de voorziening in 1921 (Foto O D 6575a)

2. Djalatoenda. Reliefs op de Westzyde. Zuidelyke helft (Na den schoonmaak).
(Foto O. D 6538).

3. *Djalatoenda. Reliefs op de Westzijde. Noordelijke helft. (Na den schoonmaak).*
(Foto O. D. 6539).

4. *Djalatoenda. Detail Zuidzijde van den middelsten voorsprong met het bovendeel van den spuwer teruggeplaatst*
(Foto O. D. 6532).

5. *Kluizenarij op de Westelijke helling van den Goenoeng „Bekel".*
(Foto O. D. 6576).

foto No 5 laat zien, een groot deel van de bekroning van bedoelde spuier uitmaakt. Het lijdt dan ook geen twijfel, of we hebben hiermede de oorspronkelijke plaats van één der relief-spuiers, en tegelijk die van alle tot dezelfde reeks behoorende stukken teruggevonden. Bedoelde relief-spuiers hebben dus de opperste bekroning van den middelsten voorsprong op het terras gevormd, en zullen door hun krans van waterstralen wel een levendige werking aan dit deel verleend hebben. Een beschrijving van wat er zoo al op de reliefs is afgebeeld, heeft zonder de afbeelding van de foto's niet veel nut, waarom het dan ook beter is ze voorloopig achterwege te laten.

Nadat de Noordelijke en Zuidelijke muren weer zoover opgetrokken waren, werd met het afbreken van den Oostelijken begonnen om het jaartal, dat zeer gevaarlijk stond, weer behoorlijk in zijn voegen te zetten. De steenlaag onder het jaartal moest vernieuwd worden, omdat deze geheel verbrijzeld was. Tegelijkertijd werd het bovengedeelte van de bekroning van het kleine Zuidelijke bassin weer opnieuw gesteld.

Daar in het inwendige van deze bekroning de leidingen voor de naga etc. zijn aangelegd, werd dit gedeelte eerst tot de verdeelbak afgebroken om zoo mogelijk de diverse leidingen van hier uit schoon te kunnen maken. Alle moeite bleek echter vruchteloos; de leidingen zitten vol met zand en steenen en hun eigenaardige constructie maakt het onmogelijk om ze door te stooten. Om de leidingen schoon te maken, is het noodig ze tot het einde toe af te breken, en dan stuk voor stuk schoon te maken. Voor een dergelijk omvangrijk werk ontbraken de noodige fondsen en de tijd. Wel werd er met het opnieuw optrekken van het bovengedeelte rekening gehouden, dat het eventueel later gemakkelijk uit te voeren is.

Behalve de vele steenen, die aan de Westkant gevonden zijn, werden er ook nog enkele aan de buitenzijden van den Noordelijken en Zuidelijken muur gevonden. Winstgevend vooral waren de steenen, die bij den Zuidelijken muur gevonden werden, omdat het de bekroningsstukken bleken te zijn en aan de hand van deze de hoogte en wijze van afdekking van den betrokken muur, voorzoover het de Oostelijke helft betreft, vastgesteld kon woren. Ook van vele andere steenen kon de oor-d spronkelijke plaats bepaald worden en konden op het terrein enkele fragmenten opgezet worden. Over al deze kleinere resultaten van het onderzoek, die in de teekeningen vastgelegd zullen orden, hopen we bij de volledige beschrijving van de badplaatsw nog uitvoeriger te spreken. Vermelding verdienen hier alleen nog de resten van beelden, die tijdens het onderzoek gevonden zijn. Bij Brumund in zijn Indiana 2, pag. 220 leest men, dat hij slechts „één paar, uit één stuk aan elkaar gebeiteld, en van meer dan halve menschengrootte" aantrof, en iets verder „men komt er voorbij als men Djoeloek-Tonda's vijver wil binnenstappen". Uit het laatste blijkt dus, dat het bewuste beeld vlak bij het bassin of den vijver stond. Tijdens het onderzoek nu werd tusschen de wortels van den waringin, die vlak bij den N.W. hoek van het bassin staat, een stuk beeldhouwwerk ontdekt. Het is geheel door de wortels omstrengeld, zoodat er maar heel weinig van te zien is; het lijken twee figuren te zijn, die elkaar omvat houden, mogelijk, dat dit het beeld is, dat door Brumund werd aangetroffen. Wat

door hem voor een zware verwering werd aangezien, is waarschijnlijk de nog grove bewerking van het stuk.

Om het beeld geheel aan het licht te kunnen brengen, zou de mooie groote waringin geveld moeten worden. Dit zou terwille van het schilderachtig aspect, dat de boom aan het geheel geeft, te betreuren zijn, waarom hier dan ook de boom van grooter waarde werd geacht dan een onafgewerkt, gebroken beeld. Behalve dit beeld werden nog een drietal onafgewerkte koppen gevonden, waarvan één met glorie. De stukken zijn nog maar in eerste aanzet, zoodat de vorm nauwelijks herkenbaar is.

Van de Garuḍa (Noordelijk bassin) werden nog een tweetal stukken gevonden, die herplaatst zijn.

Brumund vermeldt hier een kom, waarvan tegen den achterwand waterplanten zijn gebeiteld. De zgn. waterplanten zijn de opgeslagen vleugels van de Garuḍa, die inderdaad een soort holte vormen. Te oordeelen naar het schild tegen den achterwand en het kussenvormig vlak op den rug van de Garuḍa, is hier oorspronkelijk een beeld geplaatst geweest. Van Hoëvell[1]) noemt op elk der drie plateaux (hij zag de kleine bassins abusievelijk voor plateaux aan) een nāga, maar het is toch moeilijk aan te nemen, dat er boven de Garuḍa een nāga geplaatst zou zijn, bovendien wijst er m. i. het schild etc. duidelijk op, dat het een beeld geweest moet zijn. (Vermoedelijk noemt v. Hoëvell de Garuḍa hier een nāga).

Gebruik makende van de omstandigheid, dat de Bekel tijdens het verblijf te Djalatoenda weer eens afbrandde, waardoor de hinderlijke glaga was verdwenen, toog de Heer de Vink, nadat ons ter oore was gekomen, dat er zich op den top nog een oudheid moest bevinden, met enkele koelies op onderzoek uit. Na een zware vermoeiende tocht vond hij hoog op de N. W. helling een kleine kluizenarij, foto No. 6. Het is een natuurlijke holte in de rotsen, die aan de voorzijde met eenvoudig muurwerk is afgesloten. De inwendige ruimte uit den aard der zaak onregelmatig van vorm, is zeer bescheiden van afmetingen. Loodrecht boven den ingang is op het ruwe rotsblok een inscriptie gebeiteld; op een stuk rots, enkele meters voor de kluizenarij, werd het jaartal 1325 (?) gevonden. Iets lager op de helling werden nog de overblijfselen van een klein met eenvoudig lijstwerk versierd bouwwerkje aangetroffen.

Den 2den Dec. werd het onderzoek gestaakt en het verblijf te Djalatoenda vanwege de doorkomende regens opgebroken. De voorziening van den middelsten voorsprong op het terras, van het kleine Noordelijk bassin, van de waterleidingen boven etc. moesten tot later uitgesteld worden. Alle opnamen en opmetingen werden door den Heer de Vink, die tijdens den duur der werkzaamheden aan ondergeteekende was toegevoegd, vervaardigd, terwijl genoemde heer bovendien behulpzaam was bij verschillende werkzaamheden het onderzoek en de voorziening betreffende.

In het begin van November liet de Resident van Soerabaja van zijne belangstelling blijken, door de badplaats te bezoeken.

[1]) Reis over Java, Madoera en Bali.

Verslag van den Opzichter over de werkzaamheden aan tjandi Djaboeng.

Gedurende het derde en vierde kwartaal werd gewerkt aan tjandi Djaboeng. Nadat de houten vloer in de tempelkamer verwijderd was, bleek, dat hier het gat in de binnenruimte niet in verbinding stond met het breekgat aan de Oostzijde, zooals b.v. bij tjandi Bangkal het geval was. Het ± 4 M. diepe gat werd aangevuld met zand en ingewaterd.

Verder werd overal, waar het noodig was, de tempelvoet versterkt door middel van loodrecht gemetselde muurtjes; deze versterkingen hebben voornamelijk aan de Noord- en Oostzijde en aan den Noord-Oosthoek plaats gehad. De groote gaten in de trapopgang aan de Westzijde zijn gedicht.

Het geheele tempellichaam heeft een grondige reiniging ondergaan, de losliggende steenen van den top zijn, waar het mogelijk was, herplaatst, terwijl op verschillende plaatsen voegingen zijn aangebracht.

De drie binnenste natuursteenen bovendorpels aan de Westzijde zijn door ijzeren bintjes ondervangen. Het boven deze dorpels bestaande gat in de tempelkamer werd daarna met beton gevuld.

Het breekgat aan de Oostzijde is, aan de binnen- en buitenkant dicht gemaakt in overeenstemming met den oorspronkelijken toestand, de tusschenruimte werd volgemetseld.

Ook het kleine monumentje ten Zuid-Westen van den grooten tempel werd voorzien. De houten schoortjes, die eerst aan alle zijden waren aangebracht, zijn later op de gevaarlijkste punten door steunbeertjes vervangen. Evenals bij den tempel, werd overal het onkruid verwijderd en werden de groote gaten gedicht.

Ten slotte is er een begin gemaakt met het schoonmaken van het terrein, terwijl de bamboepagger reeds gedeeltelijk is geplaatst.

Het onderzoek naar aanleiding van de vondst van overblijfselen van een baksteenen gebouw bij de halte R a n d o e A g o e n g leverde het volgende op:

Op het vrij vlakke terrein, waar overal baksteenen verspreid lagen, was reeds een sleuf gegraven; op verschillende punten daarvan waren gedeelten van een baksteenmuur zichtbaar. Bij diepere ontgraving bleek, dat deze alle op ± 1 M. beneden het maaiveld eindigden, in het geheel zijn nog veertien steenlagen aanwezig. Wij hebben hier dus te doen met de fundeering van een of meer gebouwen.

Op een paal afstands bevindt zich verder de zgn. tjandi Randoe Agoeng, een zwaar begroeid heuveltje, dat bezaaid ligt met groote baksteenen. Indien hier restanten van een gebouw onder den grond zitten, zullen ze wel zwaar beschadigd zijn door de boomwortels; toch zou een ontgraving vermoedelijk wel loonend zijn, daar de overblijfselen een aanzienlijke hoogte zouden hebben. De vondst van een gedeelte van een natuursteenen dorpel maakt het aanwezig zijn van een gebouw wel waarschijnlijk.

§ 6. *Vondsten.*

De Opzichter van de Hindoe-bouwvallen te Prambanan, de heer Rothe, rapporteerde de vondst van twee koppen van Dhyāni-Buddha-beelden; de eene werd gevonden onder de steenen van het nog niet ontgraven bij-tempeltje No. 38

aan de Oostzijde, de andere is afkomstig van een erf ten Zuiden van het complex ter hoogte van tempeltje No. 66; beide stukken, die maar weinig beschadigd zijn, zijn gedeponeerd bij de woning van den heer Rothe.

Door de welwillende tusschenkomst van den heer Altona te Bodjonegoro ontving de dienst een viertal koperen platen ter bestudeering, gevonden te Sendang Sedati, even bezuiden de Zuidgrens van Bodjonegoro, ten Noorden van Ngloejoe, behoorend tot een oorkonde van 1385, uitgevaardigd door Koning Singhawikramawarddhana. In het volgend verslag zal een transscriptie met enkele opmerkingen, waartoe de inhoud aanleiding geeft, worden gepubliceerd.

De heer L. C. Heyting zond ons een afdruk toe van een door den heer K. Tessers ontdekte inscriptie op een uitstekende lijst achter een steenen godenhuisje, gewijd aan Pedanda Waoeh Raoeh, uit de Poera dalam Sekalan [1]) te Semboeng Sobangan, distr. Mengoei, onderafd. Badoeng. Van het zeer beschadigde inschrift bleek alleen het jaartal 1355 met zekerheid te lezen te zijn.

Van den heer Gertis te Den Pasar ontving de dienst een foto van een door genoemden heer in de poera desa van Sibongkadja, distr. Abiansemal opgespoorde koperen plaat, die geen geschiedkundige gegevens bleek te bevatten.

In November werd bij Tirtojono, bij Kajangan, Soerakarta, bij het patjoelen van den grond een bijzonder fraai bewerkt gouden sieraad gevonden, waarvan een afbeelding in een volgend verslag zal opgenomen worden.

Door den heer J. C. Valette kwam het Museum in het bezit van een bronsgroep van Çiwa en Pārwatī, die vooral om de vindplaats — desa Tji Pantjar bij Krawang — merkwaardig is.

§ 7. *Epigraphie en Iconographie.*

Bij mijn bezoek aan Toeloeng Agoeng was ik in de gelegenheid nog eens voor alle zekerheid het beeld van Gondang Lor met de in Tijdsch. Bat. Gen. Dl. LIX p. 498 vlg. besproken inscriptie op het voetstuk te bezien. De resten van de vingers op de rechterknie, waarvan de nagels duidelijk zijn te onderscheiden, laten geen twijfel of er is een bhūmisparçamudrā bedoeld. Het beeld is dus inderdaad een Akṣobhya, niet een Ratnasambhawa zooals de heer Moens in zijn aan hetzelfde beeld gewijde artikel (Een Boddhapratiṣṭa, T. B. G. LX) onderstelde. Hiermede vervalt diens gissing, dat het beeld in de palm van de linkerhand een lotusrozet gehouden zou hebben en als portretbeeld van Çrī Dharmawangça Kṛtawarddhana te beschouwen zou zijn.

Te Djokjakarta bezichtigden wij de laatste aanwinsten van de brons-collectie Resink, waaronder een Wiṣṇu, een staande Buddha en een Dewī Çrī. Van het laatste beeldje — een der fraaiste exemplaren der Javaansche bronsgietkunst dat wij ooit gezien hebben — hopen wij in een volgend verslag een afbeelding te geven.

Over de inscripties bij de blootlegging van Djalatoenda voor den dag gekomen, is in het vorige verslag reeds met een enkel woord gesproken. Beider beteekenis is

1) De heer Heyting teekent hierbij aan, dat de Sakalans Soedra's zijn, die geen wijwater aan de priesters vragen; hun tempelwachter maakt het in den tempel door tusschenkomst van Pedanda Baoeh Raoeh.

tot nog toe duister. G ĕ m p ĕ n g, het opschrift dat als „pendant" van het jaartal 899 gefungeerd heeft, doet aan een plaatsnaam denken; bij navraag bleek echter geen naam van dien klank in de omgeving bekend te zijn. Volgens mededeeling van den heer J. Kats is het woord in het Soerabaja'sche nog in gebruik en beteekent het „recht" (van een balk gezegd; ook van een vier-maand-zwangere vrouw, waarvan het middel een rechte lijn vormt met de heup); volgens den gepens. Regent van Modjokerto zou het woord een synoniem zijn van l ĕ b u r, b r a s t a en ware de beteekenis in verband te brengen met de bekende passage uit de Calcutta-inscriptie, waar van den ondergang van een rijk sprake is. De andere inscriptie, M r a g a y a w a t i, in veel kleiner schrift, is de „pendant" van Udayana en zou een vrouwennaam kunnen zijn. Volgens dezelfde Calcutta-inscriptie luidde de naam van Udayana's gemalin, Mahendradattā, bijgenaamd Guṇapriyadharmapatnī; deze zal dus wel niet bedoeld zijn.

Over de oorspronkelijke plaatsing der reliefs, die vroeger aan den Westelijken rand van het bassin stonden opgesteld, raadplege men het in dit verslag gepubliceerd rapport van den adj.-Insp. Daar de volgorde der stukken niet bekend is — alleen het begin of het eind is met zekerheid aan te wijzen — zullen zij niet op het terras te herplaatsen zijn, tenzij uit de voorstellingen zelve — waarvan enkele met Garuḍa-scènes bijzonder sprekend zijn — de gevolgde tekst kan teruggevonden worden en met behulp daarvan de volgorde met zekerheid kan worden gereconstrueerd.

Dr. Martha Muusses leverde een bijdrage over K a ṣ a ṭ p a d a n (Nāg. kṛt. 38: 4), zie Bijlage Q. De adj. Bouwk. Insp. gaf een beschrijving van de Poera te Perian, de heer Van de Wall van de Hervormde Kerk te Amboina, opgenomen resp. als Bijlagen R. en S.

Over de in het vorige Verslag vermelde bronsgroep van Çiwa an Pārwatī vindt men hierachter een bespreking van den heer J. L. Moens.

Door tusschenkomst van het Encyclopaedisch Bureau ontving de Dienst een Nota van den heer T. Adam over de Djambi'sche oudheden, die voor het meerendeel reeds bekend waren, maar nu voor het eerst zijn gefotografeerd (Bijlage U).

§ 8. *Musea en Verzamelingen.*

Geen nieuws.

§ 9. *Fotografieën.*

Het eerste deel van de lijst der voor het Gedenkboek Batavia vervaardigde foto's, waarvan de publicatie vroeger werd uitgesteld (zie O.V. 1920 II p. 33) is hier achter afgedrukt als Bijlage P.

§ 10. *Nederlandsche Oudheden.*

Bij Gouv. Besl. van 17 Dec. 1921 No. 38 werd machtiging verleend om te beschikken over een bedrag van ten hoogste *f* 25.000.— boven de vroeger beschikbaar gestelde som, ter bestrijding van uitgaven, verbonden aan de door den Oudheidkundigen Dienst nog uit te voeren herstellingen van de Portugeesche Buiten-kerk te Batavia.

Rapport van den heer A. Jansz over de Restauratie van de Portugeesche Buitenkerk te Batavia.

15 Juni 1920 werden de werkzaamheden aangevangen.

Ten einde het optrekken van het grondwater in de muren en het daardoor ontstane voortdurend afvallen van de pleisterlaag te voorkomen, werd als allernoodzakelijkste eerste bezigheid het geheele gebouw van een nieuw trasraam voorzien.

Dat dit zeer noodig was, bleek al gauw bij het losbreken; van specie was hier en daar in het geheel geen sprake meer. 't Was alles een rul materiaal geworden zonder eenige samenhang. Bij de Noord- en Westgevel ging dat alles nog zeer goed, kleine stukken metselwerk werden weggebroken en direct vervangen door beton. De werkhoogte bedroeg hier meestal 60 à 70 cM. Bij de beide andere gevels ging dit veel moeilijker. In hoofdzaak kwam dit door de slechte uitvoering van het metselwerk, allemaal halve steenen, zonder eenig verband (echt stapelwerk). Hier moest met de grootste zorg gewerkt worden; de kleine inbrekingen stortten direct in en moesten dikwijls tot onder de ramen, waar het werk weer beter werd, al maar voorzichtig brekend vergroot worden, om daarna weer met nieuw metselwerk gevuld te worden. Het buitenpleisterwerk was zeer slecht en werd, op uitzonderingen na, geheel vernieuwd. Enkele scheuren, die bij het afbikken zichtbaar werden en denkelijk reeds direct na het bouwen waren ontstaan, werden uitgehakt en in het verband weder bijgemetseld. Inwendig was het metselwerk beter, maar toch moesten geheele stukken opnieuw worden aangebracht.

De slechte toestand der orgelgalerij noopte tot een algeheele afbraak hiervan.

Daar deze galerij niet tot het oorspronkelijke bouwwerk behoorde en de ramen er gedeeltelijk door bedekt werden, werd besloten enkel het middenschip te herstellen. Met het afkomende hout der zijkanten zou dan wel voldoende gerepareerd kunnen worden. Een en ander viel echter zoo tegen, dat het noodzakelijk bleek een zeer groot gedeelte van dit middengedeelte van nieuw hout te voorzien

De slechte toestand, waarin het toch zoo superieure djati hier en elders zich bevindt, kan het gevolg zijn van twee oorzaken: ten eerste zal in de Compagnie's tijd de contrôle op het kaooen wel niet zoo heel erg intens geweest zijn; snelle levering en groote afmetingen zullen wel meer gewicht in de schaal gelegd hebben dan het behoorlijk op stam ringen en twee jaar op die wijze laten besterven, zooals men dat tegenwoordig doet; ten tweede wijzen zeer veel slechte plekken er op, dat djatihout zeer spoedig last heeft van verstikken.

Het eerste euvel wordt thans door het boschwezen en door de contrôle op het bedrijf der part. houtaankap-maatschappijen vrijwel geheel voorkomen, maar met het tweede gaat het zoo gemakkelijk niet, want reeds door het afdekken met eene verflaag kan verstikking ontstaan. Vrijwel overal, waar twee stukken hout aan elkaar bevestigd waren, als bij een balk en eene vloerplank, een lasch, een opgespijkerde lijst enz., was het hout verstikt. Hiertegen eene remedie te geven gaat vrijwel niet, wel kan zooveel mogelijk de vrije toetreding van lucht en licht bevorderd worden en daar is dan ook bij de geheele restauratie naar gestreefd.

Het voornaamste gedeelte der restauratie, nml. het vernieuwen der ondersteuningsbalken en consoles der kap en de verbetering der kap zelf, liep niet zoo gauw van stapel. Het vaststellen van den oorspronkelijken vorm ging betrekkelijk eenvoudig. Dat de boogvormen een toevoegsel van lateren tijd waren, bleek reeds bij oppervlakkige beschouwing en dat daarvoor in de plaats complete standvinken aanwezig waren geweest, deden de geprofileerde sleutelstukken vermoeden. Trouwens ook de wetenschap, dat de Hollanders van toen, in den vreemde zich steeds Holland ten voorbeeld stelden, maakte deze veronderstelling zeer sterk. De Amsterdamsche kerken van Hendrik de Keijzer, vertoonen nml. ook houten tongewelven, die op schilderachtige wijze door standvinken ondersteund worden.

Bij het later losbreken, bleken deze vermoedens juist te zijn geweest, de oorspronkelijke consoles bleken wel vervangen te zijn door ruw aangebrachte houten steunen, maar de gaten in stijlen en sleutelstukken gaven zoo zuiver den oorspronkelijken vorm aan, dat met zekerheid kan gezegd worden, dat de restauratie hier geheel juist is.

Iets anders is het met de kolommen. De onderzoekingen van Dr. de Haan hadden aan het licht gebracht, dat er bij de oorspronkelijke bouw acht houten palen waren gebruikt om het inwendige te ondersteunen. Van die palen was niets te vinden. Nù zijn er echter steenen kolommen, deze zijn wel niet oud, maar van vrij groote stevigheid en voor de binnenruimte niet zonder cachet.

Alle gegevens omtrent de bewerking van de vroegere palen ontbraken. Waren ze gewoon vierkant geweest, op laat-gothische wijze geprofileerd of wel op renaissance wijze als kolommen bewerkt? Niets was met zekerheid te zeggen. Eene in Indië zeer gebruikelijke manier is het stellen van een stijl, die op behoorlijke wijze met gat en pen aan de daarop steunende balken of lateien verbonden wordt, terwijl dan de kolom gewoonweg om dien stijl gemetseld wordt.

Daar geen enkele Hollandsche kerk een voorbeeld kon aanwijzen van vrijstaande houten kolommen of stijlen van die afmetingen, maar alle op steenen kolommen wezen met standvinken er bovenop, werd deze laatste manier van werken als de juiste aangenomen en de kolommen in stand gehouden. Bij het later losbreken bleek dat deze veronderstelling onjuist is geweest en er vrijstaande houten stijlen, die op zeer eenvoudige wijze met een omgesloten schuine kant bewerkt waren, gestaan hadden. Dit werd echter pas ontdekt bij een der laatste kolommen, die onderhanden genomen werd, het was nu niet meer mogelijk van deze wetenschap partij te trekken. Misschien zou dit ook wel niet gedaan zijn, want door het vervangen van de werkelijk goed doende steenen kolommen door eenigszins sprieterige, nuchtere houten stijlen, zou het inwendige zeer veel verloren hebben. We kunnen dus deze kolommen gerust beschouwen als eene verbetering van lateren tijd, die zeer in het belang van het gebouw geweest is.

Het uitvoeren van deze werken ging met groote moeilijkheden gepaard: eerst moest het geheele inwendige van het gebouw onderstut worden, het was noodig hiervoor een zeer stevige stellage te maken van ruim 10 M. hoog. Toen moest heel

voorzichtig het slechte materiaal verwijderd en de verzakte gedeelten opgevijzeld worden. Het opnieuw stellen van de reeds van te voren pas gemaakte vervangingsstukken, bleek, misschien ook door de meerdere routine der werklieden, veel vlugger te gaan dan het afbreken. De grootste moeite werd echter veroorzaakt door het haast niet te verkrijgen zijn van djatihout van voldoende afmetingen. Om van de hooge prijzen maar niet eens te spreken, want deze vloeien toch weer direct in de Gouvernementskas. Het hout rechtstreeks van het Gouvernement te betrekken, het eenvoudigste zou men zoo zeggen, bleek onmogelijk te zijn. De verschillende firma's, die in den arm genomen werden, slaagden aanvankelijk maar ten deele. Twee balken lagen al gauw op het werk, maar daar bleef het bij, wel was er op de venduties lang hout te koop, maar niet apart, wel als onderdeel van een verkaveling, en als zoo'n heele verkaveling dan in verkeerde handen kwam, was er weer niets aan te doen. Eindelijk gelukte het de Firma Landberg & Zn. een partij hout te koopen waar in zat, wat ik noodig had, nml. acht balken van 10 M. lang en 65 cM. doorsnede. Ik moest nu echter ook het andere lange hout uit deze verkaveling nemen, een ander middel was niet mogelijk, in plaats van acht kreeg ik dertien balken. De beste werden hier uitgezocht voor de zoozeer gewenschte onderlagen en de rest heb ik met weemoed in het hart tot kleinere stukken laten zagen. De tijd van wachten werd benut om de planken onderhanden te nemen. Bij verreweg de meeste kwam dit op een radikale vernieuwing neer. Dit werk bleek met de goedkoope inlandsche arbeidskrachten niet te gaan en werd met Chineezen tot een einde gebracht.

Ook het houtsnijwerk werd aangevuld en vernieuwd.

Tengevolge van de veel hoogere kosten, dan die oorspronkelijk geraamd waren, werd voor de reparatie der kap inplaats van djati-, marbouhout gebruikt.

Dit hout heeft alle goede eigenschappen van djati, is echter niet geschikt voor fijn timmerwerk en daardoor veel goedkooper.

In het afgeloopen kwartaal maakte men een aanvang met de slooping van de bekende patriciër-woning met bijbehoorende slavenvertrekken en koetshuizen tegenover de Java'sche Bank, in gebruik als 's Lands Kleedingmagazijn, zonder dat de Oudheidkundige Dienst daarvan in kennis was gesteld. Het fraaie houtsnijwerk van de deur en de vensters werd naar het Museum overgebracht, waar het in de historische zaal een plaats zal krijgen. Het gebouw is reeds vroeger in teekening gebracht en gefotografeerd. Nog een tweede geval, dat zonder de voorkennis van den Dienst tot de afbraak van een oude woning besloten werd, deed zich in dit kwartaal voor. Het oude landgoed Struiswijck aan den Matramanweg, waarin sinds twintig jaar de bureaux der opiumfabriek gevestigd zijn, zal onder den moker vallen. Gelukkig werd hiervan nog tijdig bericht ontvangen, zoodat enkele foto's van het uit- en inwendige door den heer De Vink konden worden vervaardigd. Naar aanleiding dezer beide gevallen, waarbij buiten den Oudheidkundigen Dienst om werd gehandeld, werd er bij den Directeur van Onderwijs en Eeredienst met klem op aangedrongen, dat voortaan — in afwachting op het

in werking treden der Monumentenwet — niet tot afbraak van oude gebouwen besloten wordt alvorens het advies van den Dienst zal zijn ingewonnen.

Van den heer R. Maier, Chef der 1ste opnemingsbrigade te Benkoelen ontvingen wij door tusschenkomst van het Bataviaasch Genootschap een schrijven, waaraan wij hier gaarne plaats geven:

In het Oudheidkundig Verslag over 1920, 3e en 4e kwartaal vermeldt de Heer Ir. J. L. Moens o.a. dat binnen de wallen van Fort Marlborough een drietal graftomben worden aangetroffen, zooals foto 6 duidelijk aantoont.

Van een tweetal wist hij het grafschrift, na zeer veel moeite te ontcijferen, doch de steen van het derde vertoont niet het geringste spoor van eenig letterteeken waaruit de veronderstelling wordt geput, dat daaronder een onbekende Engelschman begraven ligt.

Onlangs kreeg ik een antiquarisch boekwerk in handen, getiteld: Nederlands-Oost-Indië. Reizen over Java, Madura, Makasser, enz., enz., gedaan gedurende het tijdvak van 1853—1857 door Dr. S. A. Buddingh. Uitgegeven te Rotterdam bij M. Wijt & Zonen 1861.

De schrijver geeft in het derde deel ook een uitvoerige beschrijving van Benkoelen, dat hij ultimo 1855 bezocht en vermeldt o.m. een tweetal fraaie grafzerken binnen de wallen van het fort, „die de lijken dekken van wijlen den Engelschen Resident Parr en wijlen den Assistent Resident Knoerle, welke laatste in 1830 of 1831 door de bevolking werd vermoord".

Het meest linksche graf op foto 6 is dus hoogstwaarschijnlijk dat van Knoerle; de van den vorm der beide andere graven afwijkende steen is hiervoor wel de duidelijkste aanwijzing.

Waarom de schrijver slechts van twee grafzerken spreekt, terwijl er thans een drietal liggen, kon niet nader worden nagegaan. Niet onmogelijk is, dat in 1855 beide graven inderdaad binnen de wallen van het eigenlijke fort lagen en nadien zijn verplaatst naar haar tegenwoordige plaats, binnen een voorwerk van het eigenlijke fort.

Het derde grafmonument moet dan ook bij die verplaatsing zijn toegevoegd.

Mijn gissing in dezen berust op het feit, dat men, bij de tomben staande, zeer sterk den indruk krijgt, dat er met de beschikbare ruimte is gewoekerd (zie foto 3, 5 en 6) en men de symmetrie niet heeft verwaarloosd, terwijl het toch voor de hand ligt, dat het graf van Parr, die, wegens zijn geweldadigen dood, de ongewone eer genoot binnen het fort begraven te worden, niet van meet af aan zoodanig zal gekozen zijn, dat er naast hem nog ruimte voor anderen zou overblijven.

Verder wordt in het boekwerk vermeld, dat het fort werd gekroond door een vierkanten toren, waarin een groot uurwerk is aangebracht, van welken toren men een uitgestrekt vergezicht had.

Deze toren bestaat helaas niet meer; volgens berichten is hij door bliksemslag vernield en daarna afgebroken.

De veronderstelling van den Heer Moens, dat het eerstgebouwde fort bij KM. 3 op den weg naar Ketahoen, den naam St. George droeg, is vermoedelijk minder juist. De eerste factorij, die in 1685 werd opgericht, had aarden wallen en zal zeker niet genoemd zijn naar Engeland's schutspatroon. In verschillende bescheiden wordt herhaaldelijk vermeld, dat fort Marlborough ondergeschikt is aan Fort St. George. Naar mijn meening moet Fort St. George dan ook gezocht worden in Britsch-Indië [1]) waar de hoofdvestiging der Engelsche Oost-Indische Compagnie dien naam zal gedragen hebben.

§ 11. *Programma voor het volgende kwartaal.*

De werkzaamheden in Midden- en Oost-Java zullen worden voortgezet als onder § 5 aangegeven. De restauratie der Buitenkerk zal vermoedelijk worden beëindigd.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. BOSCH.

[1]) Dit is juist. Het fort St. George bestaat nu nog en is gelegen in de stad Madras aan de kust ten N. van den mond van de Cooum-rivier (Zie kaart in Imp. Gaz. Vol. XVI.) Dat het fort niet in Benkoelen lag, blijkt bovendien uit de bewoordingen van de grafschriften van Shaw en Watts (O.V. 1920 p. 89). De eerste „*came over* in the year 1699 Second of this Place (i.e. Benkoelen) after he had served the Rt. Honble Comp., as Factor in Ft. St. George for some time." De tweede „*came over* Deputy Governor of this Place nadat hij „some time Council for the Rt. Hon. Comp. affairs in Ft. St. George" was geweest. J. L. Moens.

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
OVER HET VIERDE KWARTAAL 1921.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4576 [1]	30 × 40	Oud-Batavia.	Gezicht op de kasteel-poort van binnen.
4576a	„	id.	id. id.
4576b	24 × 30	id.	id. id.
4577	30 × 40	id.	Gezicht op het kasteel Batavia (van achteren).
4578	„	id.	id. id. met de Gouvernementskerk en Dragonder-wacht (van binnen).
4579	„	id.	Gezicht op het kasteel van binnen met de ophaalbrug.
4580	„	id.	Gezicht van af de Jassen-brug langs Nieuw-poort en het Quartier (buiten het kasteel).
4580a	„	id.	id. id.
4581	„	id.	Gezicht buiten de Nieuwpoort langs den rijweg.
4582	„	id.	Gezicht op het speel-en woonhuis v/d Dir. Gen. van Riemsdijk, a/d Tijgergracht.
4583	„	id.	Gezicht op de post Noordwijk, van af den rijweg gezien.
4583a	„	id.	id. id.
4584	„	id.	Gezicht op de lage batterij v/h kasteel Batavia, van af de houts-kap.
4585	„	id.	Gezicht op de uiterste poort buiten Batavia, van af passer Bamboe gezien.
4586	„	id.	Gezicht op de passer Snees, van af den rijweg gezien.
4587	„	id.	Gezicht op de Dies-poort bij het hospitaal.
4588	„	id,	Gezicht op het hospitaal (voorzijde), bij de post Noordwijk; (3 palen buiten Batavia).
4589	„	id.	Gezicht in den tuin v/d Gouv. Gen. van der Para, te Weltevreden (4 paal van Batavia).

[1]) Platen Rach.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4590	30 × 40	Oud-Batavia.	Gezicht in den tuin v/d Gouv. Gen. van der Para, te Weltevreden (achterzijde).
4591	„	id.	id. id. (van af den Jacatara-weg).
4592	24 × 30	id.	Gezicht op het woon- en speelhuis v/d Gouv. Gen. van der Para, te Weltevreden (van achteren).
4593	„	id.	Gezicht op het spinhuis, Chin. hospitaal en de Hollandsche school.
4593a	„	id.	id. id.
4594	„	id.	Gezicht op de sterre-wacht. (Huis van Johan Maurits Mohr).
4595	„	id.	Gezicht op de waterpoort, van binnen.
4596	„	id.	Gezicht in den tuin v/d Dir. Generaal Willem Arnold Alting (aan den weg van Goenoeng Sari, 3 paal van Batavia).
4597	„	id.	Gezicht op Rijswijk.
4598 [1])	„	id.	Gezicht op het kasteel (bij den ouden Compagnie's-stal) in de nabijheid der wacht „Amsterdam"
4599	„	id.	Gezicht op de Portugeesche kerk, a/d Junckersgracht te Batavia.
4600	„	id.	Gezicht op de Portugeesche Buitenkerk aan den Jacatraschen weg.
4601	„	id.	Gezicht op het kasteel (van binnen) met de kasteel-kerk.
4602	„	id.	Gezicht op het binnenhof v/h woonhuis van den Gouv. Generaal.
4603	„	id.	Interieur woonkamer v/d Gouv. Generaal Adriaan Valkeniers.
4604	„	id.	Gezicht in den tuin v/d Gouv. Generaal Adriaan Valkeniers (gelegen aan den weg van Antjol).
4605	„	id.	Vergaderzaal v/d Raad v. Indië.
4606	„	id.	Gezicht op het fort Noordwijk.
4606a	„	id.	id. id.

[1]) Platen Heijdt.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4607	24 × 30	Oud-Batavia.	Gezicht op de post Rijswijk.
4608	„	id.	Kleederdracht van een Maleier met zijn vrouw.
4609	„	id.	Kleederdracht van een Mardijker met zijn vrouw.
4610	„	id.	Gezicht op het landgoed Sering-Sing, en de Latijnsche school te Batavia.
4611	„	id.	Gezicht op de reede van Batavia.
4612	„	id.	Gezicht op het eiland Onrust.
4613 [1]	18 × 24	id.	Landhuis aan zee (Tandjong Priok).
4614		id.	Oud-Hollandsche kleeder-dracht.
4615	„	id.	Afbeelding van twee Oud-Holl. artisten (schilder en timmerman).
4616	18 × 24	id.	Zelf-portret van Rach, tijdens het teekenen eener plaat.
4617 [2]	„	id.	Platte-grond van Batavia, bij het beleg van 1628.
4618	„	id.	Penneteekening v/d Luthersche kerk.
4619	„	id.	Gasthuis te Batavia (staal-gravure).
4620	„	id.	Gezicht op het Fort Rijswijk.
4621	„	id.	Gezicht op het Fort Ambon.
4622	„	id.	Mestische vrouw in statie naar de kerk gaand en teekening van een Europeaan in sarong en kabaja.
4623	„	id.	Krijtteekening van een Europeaan in Nederl. Indië, omstreeks 1850.
4624	„	id.	Krijtteekening van een schutter, wiens uitrusting door een koelie wordt gedragen (1850).
4625	„	id.	Portret van Valentijn (staal-gravure). Portret van de Marre.
4625a	13 × 18	id.	Zeven lakafdrukken van zegels.
4626	18 × 24	id.	id. id.
4626a	„	id.	Request van kapitein James Cook, aan de regeering.
4627	„	id.	

[1]) Plaat Rach.
[2]) Origineelen in 's Lands archief.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4628	18 × 24	Oud-Batavia.	Resolutie v/d kerkeraad te Batavia van 21 Januari 1621.
4629	„	id.	Notaris-contract tusschen den heer Demmer en den kapitein v.d. Dale.
4630	„	id.	Request van Jacob Roggeveen a/d Regeering.
4631	„	id.	Blad uit een doop-register uit 1675.
4632	„	id.	Blaadje uit de begrafenis-rol, over de maand September 1795.
4633	„	id.	Begrafenis-briefje van J. van Cloon, 1734.
4634	„	id.	Kennisgeving van een liefdadigheidtooneel, anno 1804.
4635	„	id.	Instructie a/d wijkmeester, anno 1747, (in het Portugeesch).
4636	„	id.	Bruidloofs-gedicht, gedrukt op een stuk gebloemd satijn, gedagteekend te Batavia, op 4 Januari 1737.
4637	„	id.	Plan van Batavia, met aanwijzing van de batterijen.
4638	„	id.	Predikbeurten-lijst van 17 Juli 1791.
4639	„	id.	Fragment uit het register v/d burgerlijken stand, anno 1618.
4640	„	id.	Blaadje uit het collectie-boek, der Portugeesche kerk, anno 1695.
4641	„	id.	Handteekening van Cornelis Senen en kapitein Bingam, anno 1662.
4642	„	id.	Engelsche pas, om over Java te reizen (1814).
4643	„	id.	Uitnoodigings-briefjes, anno 1803.
4644	„	id.	Vergader-briefjes uit 1807, 1809 en 1828.
4645	„	id.	onvocatie-biljet 1807, Societeit Harmonie en Licentie-bewijs van 26 Juni 1786.
4646	„	id.	Convocatie-bewijs, gedateerd op 13 Nov. 1802 en brief-couvert uit den Engelschen tijd.
4646a	„	id.	id. id.
4647	„	id.	Titelblad van een in 1748 te Batavia gedru boek.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4648	24 × 30	Oud-Batavia.	Plattegrond van den tuin bij het woonhuis van Jan Schreuder a/d Jacatra-weg.
4649	„	id.	Nieuwe comptoir- almanak van het jaar 1787.
4650a	„	id.	Vendu-nieuws enz. anno 1780.
4650	„	id.	id. id.
4651	„	id.	Titelblad van een te Batavia gedrukt boek, anno 1723 en twee handteekeningen.
4652	„	id.	Titelbladen van twee te Batavia gedrukte boeken, anno 1668 en 1676.
4653	„	id.	Titelblad van een in 1746 te Batavia gedrukten catechismus met Holl.-Maleische tekst.
4654	„	id.	Drukproef van de Bataviasche Koloniale Courant op Vrijdag den 13en van Hooimaand, anno 1810.
4655	„	id.	Vrijbrief aan een slavin, anno 1712.
4656	„	id.	Maleisch schriftstuk uit den tijd van Gouv. Generaal Raffles (1811).
4657	„	id.	Rekening van een begrafenismaal, op 18 Januari 1716.
4658	„	id.	Notarieel contract der Genueesche edelen, anno 1795.
4659	„	id.	Revolutie-request a/d Regeering op 5 December 1795.
4660	„	id.	Dokters-rekening anno 1722.
4661	„	id.	Blaadje uit een Lidmatenboek, in 1627.
4662	„	id.	Notarieele acte, anno 1651.
4663	„	id.	Brief uit Amsterdam, anno 1723.
4664	„	id.	Verpraai-brief Soenda, anno 1787.
4665	„	id.	Request Dampir, anno 1705.
4666	„	id.	Notarieele acte opgemaakt te Sering-Sing op 24 Aug. 1700.
4667	„	id.	Notarieel contract, Valentijn 1706.
4668	„	id.	Blaadje uit de krimineele rol van schepenen 1622.
4669	18 × 24	Weltevreden (Hertogspark).	Wapen van Batavia (leeuw als schildhouder).

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4670	24 × 30	Weltevreden (Willemskerk).	Zilveren bord (geschonken door den Gouverneur-Generaal Jac. Camphuijs).
4671	18 × 24	id.	Zilveren drinkbeker (geschonken door den Gouverneur-Generaal Jac. Camphuijs).
4671a	„	id.	Zelfde voorwerp.
4672	„	Weltevreden (Molenvliet).	Oud speelhuisje v/h Hotel des Indes.
4672a	„	id.	id. id.
4673	24 × 30	id.	Huis v/d familie Boschhouwer voorzijde.
4674	„	id.	id. id. voorgalerij.
4675	„	id.	id. id. zijaanzicht.
4676	„	id.	id. id. achterzijde.
4677	18 × 24	id.	id. id. badhuisje.
4678	„	id.	id. id. detail trap.
4679	„	id.	id. id. detail trap.
4680	„	id.	id. id. vooraanzicht.
4681	„	id.	id. id. gezicht op den zolder met trapleuning
4682	„	id.	id. id. bekrooning der trapleuning.
4683	„	id.	id. id. ouderwetsche draaistoel.
4684	24 × 30	id.	Oud-Holl. Heerenhuis, thans kantoor v/h Mijnwezen. (voorzijde)
4685	„	Weltevreden (Molenvliet).	id. id. (achterzijde).
4686	18 × 24	id.	id. id. bijgebouwen met galerij.
4687	„	id.	id. id.
4688	24 × 30	Weltevreden (Rijswijk).	Toko van v. Arcken & Co (vooraanzicht).
4688a	„	id.	id. id.
4689	„	Batavia (Nieuwpoortstraat)	Kleeding-magazijn, tegenover de Javasche Bank (voorgevel).
4690	18 × 24	id.	id. id.
4691	24 × 30	id.	id. id.
4692	„	id.	Stadhuis, thans Residentie-kantoor.
4692a	„	id.	id. id.
4693	„	id.	id. id. Noord-Oosthoek.
4694	„	id.	id. gezicht op het poortje v/d eerste verdieping.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4695	24 × 30	Batavia (Nieuwpoortstraat).	Stadhuis, thans Residentie kantoor.
4696	18 × 24	id.	id. gezicht op de gevangenis onder het stadhuis
4697	„	id.	Stadhuis, gezicht op de gevangenis onder het stadhuis.
4698	„	id.	id. id. (detail)
4699	„	id.	Stadhuis, poortje met klopper.
4700	„	id.	Gezicht op oude huisjes(achtergrond stadhuis).
4701	„	id.	Noord-Westhoek van het Stadhuis.
4702a	„	id.	id. id.
4703	„	Batavia (Glodok).	Verlaat van Molenvliet.
4703	„	id.	id. id.
4704	„	id.	Schutsluizen met leiding en kruitmolen.
4705	„	id.	id, id.
4706	„	id.	id. id,
4707	„	id.	Groep oude huisjes,
4708	24 × 30	Batavia (Kg. Manga doewa).	Missigit, aanzicht Zuid-Oost.
4709	„	id.	Deur van de missigit.
4710	„	id.	Voorgevel van een Makasaarsch huis.
4711	„	id.	id. id.
4712	18 × 24	id.	id. id.
4713	„	id.	id. id.
4714	„	Batavia (Kg. Manga doewa).	id. id.
4715	„	id.	id. id.
4716	24 × 30	Batavia (Kali-Besar).	Deur in het huis van Toko Merah.
4717	„	id.	id. id.
4718	18 × 24	id.	Gezicht op de binnenplaats v/h huis naast Toko Merah (Sutorius).
4719	„	id.	id. id.
4720	„	id.	Gezicht op de binnenplaats, gezien van de eerste verdieping van 't zelfde huis.
4721	„	id.	id. id.
4722	„	id.	Gezicht op de gevel van Toko Tels & Co.
4723	24 × 30	id.	Gezicht v/h huis «Boerenverdriet".
4724	„	id.	id. id.
4725	„	id.	Hooge brug bij de Javasche Bank met gardoe-huisje.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4726	18 × 24	(Batavia Kali Besar).	Gezicht op den buitenmuur met schuttersgang (oud-hospitaal, thans Jav. Bank).
4727	„	id.	id. id.
4728	„	id.	id. id. gezien van over de rivier.
4729	„	id.	id. id. gezien op den binnenmuur.
4730	„	id.	id. id. gezien op den buitenmuur, (met dichtgemetselden schuttersgang).
4731	„	id.	Gezicht op den buitenmuur met poortje.
4732	„	id.	Gezicht op het poortje met jaartal 1735 A.D.
4733	„	id.	Muur-raam met traliewerk.
4734	„	id.	Poort-ingang van buiten gezien.
4735	„	id.	Uitkijktoren met ophaalbrug.
4736	„	id.	Dubbele ophaalbrug.
4737	„	id.	Enkele ophaalbrug.
4738	„	id.	Gezicht op de Gouv. pakhuizen.
4739	„	id.	Gezicht in de schuttersgang v/d Gouv. pakhuizen.
4740	24 × 30	id.	Buitenaanzicht v/d Gouv. pakhuizen, met bastion.
4741	18 × 24	id.	Logeergebouw en magazijn v/d scheeps-timmerwerf.
4742	„	id.	id. id.
4743	„	id.	id. id.
4744	„	id.	Gezicht in de binnenplaats der Gouv. pakhuizen.
4745	„	id.	Gezicht op de binnenplaats door één der poortjes.
4746	„	id.	Gezicht op s' Lands Alg. pakhuizen, aan de stads-buitengracht.
4747	„	id.	Gezicht op een schuttersgang van 's Lands Alg. pakhuizen.
4748	„	id.	Gezicht langs den muur, met dichtgemetselden schuttersgang op het einde.
4749	„	id.	Gezicht op den Noordhoek van den doodloopenden schuttersgang.
4750	„	id.	Gezicht op den doorgang tusschen twee pakhuizen.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4751	18 × 24	Batavia (Kali Besar)	Gezicht op den Oosthoek van een der pakhuizen, met poortje en schuttersgang.
4752	«	Batavia (Gedempte Leeuwinnegracht).	Groep Oud-Holl. huizen.
4753	«	id.	Gezicht op een Oud-Holl. hoekhuis.
4754	«	id.	Vensterluik met rottan-vlechtwerk van een oud-Holl. huis.
4755	»	Batavia (Geldersche weg).	Gezicht op Oud-Holl. huisjes.
4756	»	id.	id. id.
4757	»	Batavia (Utrechtsche straat).	id. id.
4758	»	Batavia (Spinhuisgracht).	id. id.
4759	»	id.	id. id.
4760	»	id.	id. id.
4761	»	id.	id. id. waarvan één met eene inscriptie op een venster-ruit.
4762	«	id.	Inscriptie op een venster-ruit.
4763	»	Batavia (Gang Missigit).	Oud-Holl. huisje.
4764	»	id.	id. id.
4765	»	id.	id. id. met voor-bouw.
4766	»	id.	Oud-Holl. huisje (voorzien van No. 113).
4767	»	Batavia (Roea Malaka).	Front-aanzicht van drie Oud-Holl.- huisjes.
4768	»	id.	id. id.
4769	»	id.	Binnengalerij met trap, van één dier huisjes.
4770	»	id.	id. id.
4771	»	id.	Gezicht in het binnenhof van id. met slavenverblijven.
4772	«	id.	id. id.
4773	»	id.	Gezicht van uit de binnengalerij naar buiten gezien.
4774	«	id.	id. id.
4775	»	id.	Gezicht op het hang-kamertje van uit de binnengalerij gezien.
4776	»	id.	Gezicht op de schouw.
4777	»	id.	id. id.
4778	»	id.	Gezicht op de achterplaats, put, enz.
4779	»	id.	Gezicht op de waschplaats met twee tempajans.
4780	»	id.	id. id.
4781	»	id.	Deur en venster van een Oud-Holl. huis
4782	»	Batavia (gang Orpa)	Oud-Holl. huis met tuinhuis

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4783	18 × 24	Batavia (gang) Orpa	Tuinhuisje, thans in gebruik als missigit.
4784	»	id.	Chineesch hofje tusschen Oud-Holl. huisjes.
4785	»	id.	id. id.
4786	»	id.	Vóórzijde van vier Oud-Holl. huisjes.
4787	»	Batavia (Gang Blandoengan).	Huis No. 26 aan de Krokot.
4788	24 × 30	Batavia (Spinhuisgracht).	Reproductie-teekening van een Oud-Holl. huis (lengtedoorsnede).
4789	18 × 24	Batavia (Pintoe Ketjil)	Achteraanzicht van een groep Chineesche huizen aan den kali-kant.
4790	»	id.	id. id.
4791	»	id.	id. id.
4792	»	id.	id. id.
4793	»	Batavia (Kg.).	Pendopo met Soembawareesch houtsnijwerk.
4794	»	id.	id. id.
4795	»	id.	id. id.
4796	»	Batavia (Kg. Boegis).	Steenen bank aan den kali-kant.
4797	»	id.	id. id.(detail).
4798	»	Batavia (Kg. Pekodjan).	Gezicht op de huizen langs de straat.
4799	»	id.	id. id.
4800	»	id.	Straat Pekodjan van over de kali gezien.
4801	»	id.	Gezicht op een muur met steunbeer en raam.
4802	»	id.	Gezicht op een raam in een binnenmuur.
4803	»	id.	Raam en deur met bovenlicht.
4804	»	id.	Binnendeur met snijwerk.
4805	»	id.	Binnenhof van een oud huis.
4806	»	id.	id id.
4807	»	id.	Kleine missigit aan den kali-kant.
4808	»	id.	Alleenstaande woning tusschen de groote en kleine missigit.
4809	»	id.	Voorgevel van een oud huis.
4810	»	id.	id. id.
4811	»	id.	Voorgevels van twee oude huizen.
4812	»	id.	Huis met voorgalerij.
4813	»	id.	Deur van een Oud-Holl. huis.
4814	»	id.	id. id.
4815	»	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4816	18 × 24	Batavia (Kg. Pekodjan).	Deur van een Oud-Holl. huis.
4817	„	id.	id. id.
4818	„	id.	id. id.
4819	„	id.	id. id.
4820	„	id.	Deur en ramen van een oud-Holl. huis.
4821	„	Batavia (vlak bij de oude poort).	Groot kanon.
4822	„	id.	id. detail (handvatten).
4823	„	id.	Achterkant v/h groote kanon met letterschrift.
4824	„	id.	Gezicht op het geheele stuk.
4825	„	Batavia (Kg. Angkè).	Vooraanzicht misigit.
4826	„	id.	Gezicht op het ommuurde graven-complex.
4827	„	id.	id. v/d Westzijde gezien.
4828	„	id.	Hout-inscriptie (stichtings-oorkonde der misigit).
4829	„	Batavia (Kg. Angkè).	Houten mahesan's (vooraanzicht).
4830	„	id.	id. (zijaanzicht).
4831	„	id.	id. (id.).
4832	„	id.	Graf-plankje met inscriptie (hout snijwerk).
4833	„	id.	id. id.
4834	24 × 30	id.	Misigit, vooraanzicht.
4835	„	id.	id. achteraanzicht en het gravencomplex.
4836	„	id.	id. hoofd-ingang.

BIJLAGE Q

EENIGE OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN KAṢAṬPADAN (NĀGARAKṚTĀGAMA 38: 4)

DOOR

Dr. MARTHA A. MUUSSES

In de lofrede op de oude sthāpaka, van wie hij bizonderheden verneemt over de „levensloop der Ouden, der doorluchtige heerschers, die bijgezet zijn in graftempels, welke men nog steeds eerbiedig nadert", [1]) zegt Prapañca o. a.:

„Kyātīri mpunku [2]) huttama k a ṣ a ṭ p a d a n i r a satirun".

Dit wordt door Prof. Kern als volgt vertaald:

„Alom bekend was het, dat Z. Hoogeerwaarde zijn ambtsplichten op voorbeeldige wijze vervulde"; waarbij evenwel de volgende aantekening wordt gemaakt: „k a ṣ a ṭ p a d a n, in den tekst slecht gespeld k a ṣ a d p a d a n wordt in het KBWdbk. vermeld onder ṣ a ṭ p a d a, (III 176), maar niet verklaard. Het grondwoord ṣaṭpada „bij" is bekend genoeg, maar er bestaat in 't Skr. geen afleiding van, die licht verspreidt over de beteekenis van k a ṣ a ṭ p a d a n. Mijne vertaling is dus maar een gissing."

Deze zelfde regel luidt in de vertaling van Dr. Brandes (uitgegeven door Dr. Bosch T. B. G. LVIII p. 533 vlgg):

„Beroemd bij de mpoenkoe's werd zijn voortreffelijke levenswijze of leer „(kashad padan) overal gevolgd. (Onder shadpada, de 6 woorden, wordt aan de eene „zijde verstaan: honger, dorst, ellende, geesteszwakheid, ouderdom en dood, aan de „andere zijde: begeerte, drift, verdriet, waan, inbeelding en eigenwaan)."

De vertaling van Dr. Brandes verdient hier d. m., de voorkeur boven die van Prof. Kern wat k a ṣ a ṭ p a d a n betreft, hoewel het overige van de zin beter in de eerste vertaling tot zijn recht komt. Van beide de beste gedeelten uitkiezend, zouden wij krijgen:

„Alom bekend was het, dat Z. Hoogeerw. de voortreffelike kaṣaṭpadan volgde".

Maar moeten we hier nu inderdaad die „6 woorden" in zien, die door Dr. Brandes worden genoemd? Veeleer zouden we in plaats van zes slechte dingen, zes goede verwachten, die in werkelikheid een positieve levenswijze vormden, welke de gelovige zich als voorbeeld kon stellen. Deze zes goede dingen nu, zoeken wij niet tevergeefs in de Buddhistiese leer, die alles in groepen en afdelingen indeelt. Bij Winternitz (Geschichte der Indischen Litteratur II, p. 247) lezen we: „Die wichtigsten und angesehendsten von allen „philosophischen" Mahāyānasūtras sind aber die Prajñāpāramitās (sūtras von der) Vollkommenheit der Weisheit. Diese handeln von

---

1) Nāg. Kṛt. 38 : 6, vert. Prof. Kern.

2) Daar de maat hier niet in orde is, stelt Prof. Krom (Overdruk p. 228) voor, te lezen: kyati rikang mpu.

den sechs [1]) Vollkommenheiten (Pāramitās) [2]) eines Bodhisattva, insbesondere aber von der Prajñā, der Weisheit, der höchsten Vollkommenheit.

Tegen het aantal zes behoeft dus geen bezwaar te bestaan en de betekenis komt hier m.i. ook heel goed uit: de oude leraar was bekend bij zijn ambtgenoten door de buitengewoon hoge trap, die hij bereikt had in de Buddhistiese vroomheid. De deugden worden wel aan de Bodhisattwa's toegeschreven, maar zij zijn voor de goedwillenden bereikbaar en het nastreven ervan kan slechts winst afwerpen.

Ook tegen de opvatting van pada als weg, levenswijze, leer, is niets in te brengen, daar dit woord zowel in Skrt. als in Pali de zeer uitgebreide betekenis heeft van zaak, rang, ambt, enz.

Nu is het merkwaardig, dat we deze zelfde „zes wegen" aantreffen in 64 : 3, waar sprake is van de voorbereiding tot het grote dodenoffer in 1284 Çaka. De regels uit deze strofe, waar het ons om te doen is, luiden:
Sakweh sang wiku Boddhatantra gata sākṣīng maṇḍalālekanā.
Mukya sthāpaka sang purohita maṣadpāde sudharmmenadhī.
In Kerns vertaling: „Al de monniken van de Buddhistische leer stonden als getuigen in den beschreven kring, met aan het hoofd den sthāpaka als voorganger werkzaam [3]) in den graftempel. [4])

We hebben hier een combinatie van drie woorden, die we ook in 38: 4 tegenkwamen: sthāpaka, maṣadpāda en sudharmma, wat er op zou kunnen wijzen, dat in beide gevallen dezelfde persoon is bedoeld. Wel woont hij in 38: 4 in Singhasāri en heeft de plechtigheid van het dodenoffer in de kraton plaats, maar het is zeer wel aan te nemen, dat voor een dergelijke groots uitgevoerde eerbetuiging aan de overledenen, de geesteliken uit alle delen van het land gemobiliseerd werden. Te meer worden we tot deze gelijkstelling geleid als we in 38: 4 horen, dat de bewuste Buddhist „oud was en reeds den leeftijd van over de duizend maanden had bereikt", terwijl het in 64: 4 van de daar bedoelde persoon heet: „wegens zijn ouderdom, duizend maanden sedert zijn geboorte", enz.

Dan zou dus deze grijsaard juist voor het leiden van het Çrāddha van de Rājapatnī zijn aangezocht, daar hij door de volkomenheid zijner wijsheid (prajñāpāramitā) inderdaad de meest geschikte persoon was om voor haar, die als de godin Prajñāpāramitā werd vereerd, de ceremoniën te volbrengen. We zouden de regels dan moeten vertalen: „met aan het hoofd de (bekende) sthāpaka, die voorging in het

---

[1]) Cursivering van mij.

[2]) Im Mahāyāna werden zwar auch manchmal wie im Hīnayāna zehn, häufiger aber nur sechs Pāramitās aufgezählt, und zwar: Freigebigkeit, Pflichterfüllung, Milde, Tapferkeit, Meditation und Weisheit. (Dharmasaṃgraha 17).

[3]) De beteekenis van Sadpāda, wanspelling,, voor ṣaṭpaḍa, is mij onbekend, eigenlijk is het „als een bij". Overdrachtelijk beteekent het de inkomsten trekken", maar ook „werkzaam zijn." (K) — Het metrum eist hier een ā, zodat ṣaṭpāda gehandhaafd moet blijven.

[4]) Inadhī is stellig niet geheel juist. Mogelijk inadhi z.v.a. „als hoofdleeraar" „als superieur" (K) Prof. Krom meent, dat in sudharmmenadhi een naam of titel verscholen ligt. Aant. p. 257.

volgen der zes goede dingen, de superieur in de graftempels (van de koninklike familie).

Nog een derde plaats is er, waar het woord paddha, dat we m. i. met pada (pāda) mogen vereenzelvigen, [1]) in combinatie met een telwoord voorkomt n. l. 72 : 4:

Rwāta wastu ni pangādi [2]) sumantrī.
Aṣṭapaddha haji don ika tan len.
Mawwate sarusit wyawahāra.
Ndan makeringa sumantry upapatti. [3])

D.i. (vert. Prof. Kern): Tweeledig was de Zaak van den president-minister: zijn taak was, dat hij rechter (of griffier) des konings was, niet anders, die bij al de moeielijke kwesties der rechtspleging verslag moest geven, en den mantri upapatti ter zijde staan.

Aṣṭapaddha, dat Prof. Kern hier blijkbaar niet, zoals in beide vorige gevallen, met „achtpotige", d.i. „spin" durfde vertalen, wordt als corrupt beschouwd en in akṣapāṭa, een kortere vorm van Skrt. akṣapāṭaka, gewijzigd.

Na wat we hierboven hebben behandeld, aarzel ik niet aṣṭapaddha (aṣṭapāda) óp te vatten als: de acht manieren, waarop een vorst behoort te regeren. Inderdaad vinden we deze onder den naam van aṣṭabrata terug. [4])

De vertaling wordt dan:

„Tweeledig was de zaak van de president-minister: (1) de acht goede handelwijzen van de vorst waren zijn doel, niet anders; (2) hij moest bij al de moeilike kwesties van de rechtspleging verslag geven en de mantri upapatti ter zijde staan". Hij had dus in de eerste plaats de algemene taak de koning in het vervullen van zijn verschillende plichten, bij te staan, in de tweede plaats bekleedde hij een rechterlik ambt. (mutatis mutandis als onze premier, die eveneens zijn eigen portefeuille heeft).

Op deze manier worden dunkt me, de drie behandelde plaatsen bevredigend verklaard.

Weltevreden, September 1921.

---

[1]) Deze fout moeten we op rekening stellen van den afschrijver, die, waar hij zelf Buda enz zei, Buddha moest schrijven, en zich daardoor met pada-paddha vergiste. Dat we pāda voor het verwachte pada in de plaats mogen zetten krijgt bevestiging in de lange reeks verbeteringen van dezen aard, die Prof. Krom geeft op p. 218 — 244 van de afzonderlike uitgave.

[2]) De tekst heeft ning wangādhi. (K.)

[3]) Verbeterd uit upapatī. (K.)

[4]) KBWdbk. I. 214: aṣṭabrata, de acht wijzen, waarop een vorst handelen moet in navolging der acht goden (Indra, Jama, Sūrjja, Tjandra, Anila, Kuwera, Baruna en Agni, vgl. Manu IX 303)— Manu IX 303 geeft dezelfde reeks, alleen in plaats van Kuwera de aarde; tevens wordt van allen vermeld, in welk opzicht de koning hen behoort na te volgen.

DE POERA „YEHGANGE" TE PERIAN, (BALI)

DOOR

B. DE HAAN.

Niet minder interessant dan een Tampaksiring en van een even groot belang voor de studie van de Oud-Balineesche architectuur, is de in het vorige jaar door den Heer Van Stein Callenfels ontdekte poera „Yeh-Gange" te Perian. Wanneer men vanuit Noord-Bali komt, en men heeft daar tempels als bijv. een Sangsit etc., tempels uit den nieuweren tijd en uitingen van een wilde ongebreidelde Oostersche fantasie bezocht, dan doet de rust, die van een poera als Yeh-Gange uitgaat, weldadig aan. Het monument treft dadelijk door zijn voorname rust, goede proportie's en het sierlijke rijzige silhouet. Onmiddellijk valt ook de spaarzaam aangebrachte ornamentale versiering op. Tegenover de vaak verbijsterende overdaad van de jongere tempels, vindt men aan dit specimen van den ouden stijl een soberheid, die in het tegenwoordige Bali vreemd aandoet, maar die daarom te sterker de edeler kunstzin der ouden vertolkt.

De structuur van het monument bestaat uit drie hoofddeelen n. m. de voet of het terras, de omsloten ruimte, waarin het object van vereering is geplaatst, en het hooge zevendeelige pagoden-dak. (foto No. 5699).

De voet heeft een nagenoeg zuiveren, vierkanten grondvorm, met aan de Oostzijde een voorsprong, waarin de trap is geprojecteerd.

In de as van dezen voorsprong aan de Oostelijke zijde, bevindt zich een vrij groote nis in welks holte een lingga is geplaatst. De voet heeft een forsche profileering, die ook om den voorsprong heenloopt, en slechts door de openingen van de trap-opgangen en de nis wordt onderbroken, (foto No 5697).

Behalve het halfrond, ojief en de vlakke lijsten, bekend van de Hindoe-Javaansche bouwwerken, treffen we er een profiel in aan, dat zich moeilijk laat omschrijven en dat van een bijzondere teekening is. Bedoeld profiel bevindt zich tusschen het ojief en de uit drie geledingen saamgestelde lijst. (Pratiwājina). Het is mij niet bekend, of het profiel op Bali algemeen toepassing vond, aan de Hindoe-Javaansche monumenten op Java zeer zeker niet.

Van een bijzondere grootte is het ojief; het komt in schaal overeen met die aan de tjandi's Pari en Kalitjilik, waar men eveneens in de profileering van de basis en de kroonlijst zoo'n groot ojief aantreft. De lijsten etc. kenmerken zich voorts door een groot overstek, waardoor de profileering diepe insnijdingen met sterke schaduwen krijgt, die de horizontale werking van banden en lijsten versterkt.

Evenals op Java, hoofdzakelijk Oost-Java, is het profiel van basis en kroonlijst hetzelfde, maar dan omgekeerd; het halfrond wordt echter in de kroonlijst gemist. De Oud-Baliërs verwaarloosden blijkbaar, evenals de meeste Hindoe-Javaansche bouwmeesters, het wezenlijk karakteristieke verschil tusschen een basis en een bekroning door den vorm uit te drukken.

Als bovenste geleding van de kroonlijst zien we een breede vlakke band, die het terras van boven afsluit. Op de hoeken en in het midden wordt deze band door antefixen onderbroken. De antefixen zijn eenvoudige rechthoekige steenen, zonder eenige versiering.

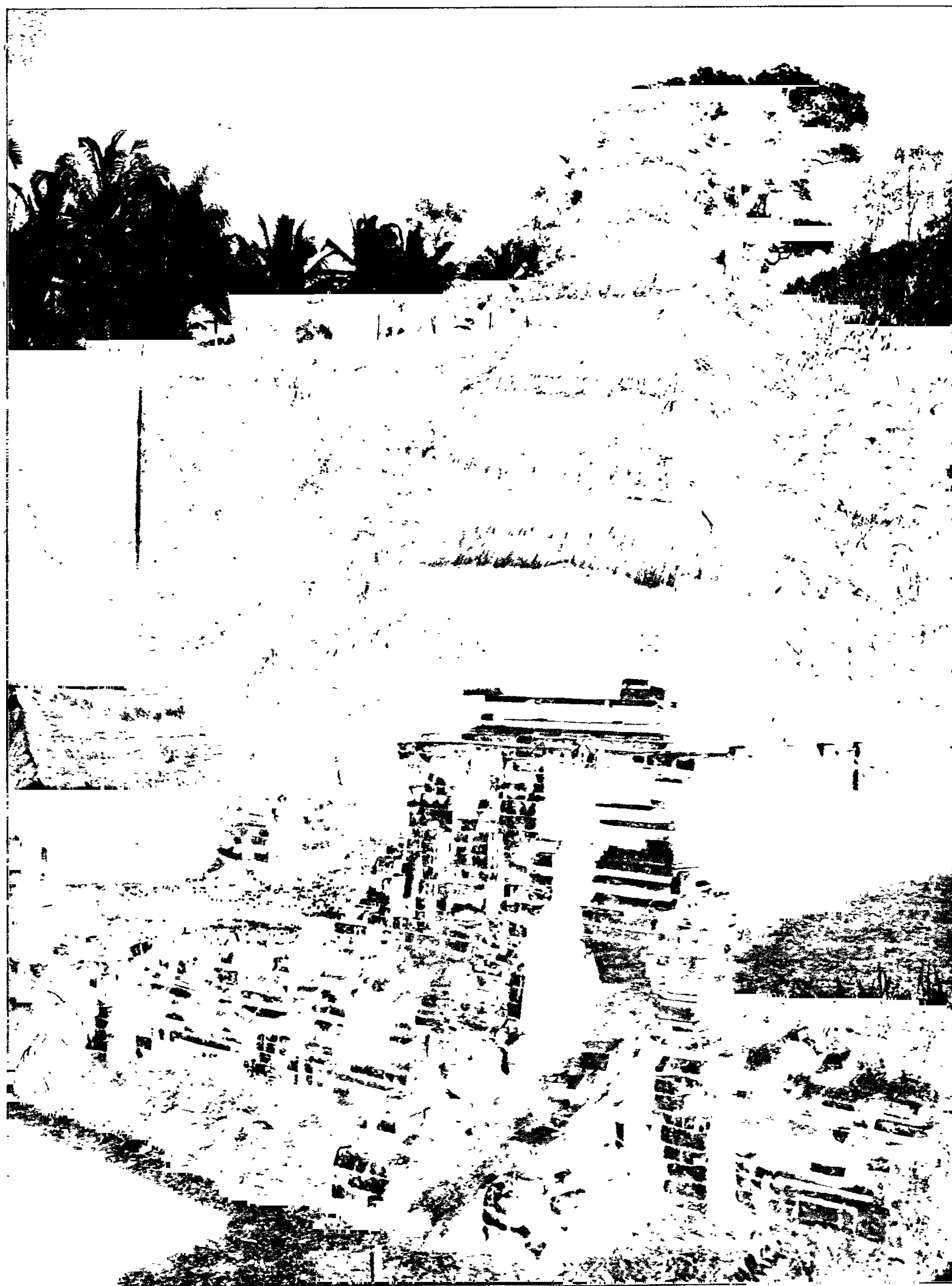
Die op de hoeken en in de assen, zijn wel typisch, omdat ze met hun punt inplaats van naar boven naar beneden wijzen. Op Java komt een dergelijke toepassing van antefixen niet voor, in Britsch-Indië daarentegen wel. (Dr. Bosch. Een hypothese etc. Handelingen v. h. Congres te Solo 1919).

Constructief is de vorm zeer bedenkelijk; het resultaat is dan ook, dat de meeste òf zijn gebroken òf geheel zijn afgestort. Aesthetisch is de vorm evenmin gelukkig. Een vorm, die zoo in strijd is met het karakter van het gebezigde materiaal, kàn niet bevredigend zijn, maar afgezien van dit, geven de rechthoekige platen iets bovenmatigs zwaars aan de bekroning. Bovendien gaat de hoeklijn van de kroonlijst er voor het grootste deel achter schuil, waardoor de hoek iets plomps krijgt.

Het fries of de eigenlijke romp van het terras is in paneelen verdeeld. Aan de Noord-, West- en Zuidzijde twee paneelen, aan de Oostzijde aan elke zijde van de trap één, en op den voorsprong zelf, eveneens aan iedere zijde één paneel. De paneelen zijn in het lichaam ingehakt en bijwijze van een schilderij door vlakke banden omlijst. Het paneelvlak, alsook de banden, zijn vlak en vierkant zonder profileering of ornamentale versiering. Op de hoeken en tusschen de paneelen zijn breede vlakke pilasters uitgespaard, die eveneens onversierd zijn gehouden.

De wijze van verdeeling van het fries in paneelen en pilasters verraadt dezelfde opvatting als die bijv. aan de tjandi Kidal. Daar Kidal zooveel grooter van afmetingen is, vindt men er ook zooveel meer paneelen en pilasters, die bovendien rijk geornamenteerd zijn; het fries van Kidal is dan ook wel veel rijker, maar qua opvatting van verdeeling is het hetzelfde. De oplossing in den aansluitingshoek van den voorsprong is bij de poera gelukkiger. De bouwmeester van Kidal heeft zich krampachtig vastgehouden aan de grootte van de paneelen, en de verdeeling van de overige zijden zonder meer ook op de voorzijde doorgevoerd, met het gevolg, dat de voorsprong in het midden van een paneelveld aansluit. Deze oplossing (het is eigenlijk geen oplossing te noemen) is niet gelukkig, het fries loopt daardoor niet om, maar wordt op willekeurige wijze onderbroken, terwijl het den indruk geeft, alsof de voorsprong later is aangebracht. De bouwmeester van de poera heeft het idee, om alle paneelen even groot te maken, losgelaten en op de voorzijde van den voet en op den voorsprong kleinere paneelen gemaakt met in den hoek een pilaster, (foto No. 5697). Hierdoor loopt het fries ononderbroken door en is een meer harmonische aansluiting van den voorsprong verkregen, die nu één samenhangend geheel met het terras vormt.

De trap, in den voorsprong geprojecteerd, is een gewone bordestrap met beneden twee opgangen, zooals men o.a. ook bij Tj. Bangkal en Pari aantreft. De manier, waarop ze echter geheel binnen den voorsprong is gehouden, is wel merkwaardig, omdat hierdoor de eigenlijke vrijstaande trapvleugels worden gemist. De

De Poera te Perean (Foto O. D. 5699).

Poera te Perean van het N. O. en N. W. (Foto's O. D. 5697 en 5695).

Nis met Lingga (Foto O. D. 5703).

Het inwendige van het bouwwerk (Foto O D 5700)

Badplaats ten Oosten van Perean (Foto O D 5704)

opgangen worden nu slechts geflankeerd door de loodrecht opgaande muurtjes. Deze zijn aan de voorzijde als pilasters behandeld; het middengedeelte springt enkele cM. terug, en is door het inhakken van vlakke banden verfijnd. Typisch is de manier, waarop het boven- en benedeneinde is behandeld geworden. De teekening is hetzelfde als bij den ingang van de koningscel te Tampaksiring. De contour doet sterk aan de makara denken; als motief zal het er dan ook wel aan ontleend zijn. Het kan echter niet de bedoeling geweest zijn de makara, hoe gestyleerd dan ook, weer te geven, omdat dit oorspronkelijk diermotief moeilijk, zooals boven, op den kop gezet kan worden. De Balineezen hebben het oude symbolische makaramotief hier zonder meer, als een decoratieve vorm opgevat, en naar eigen zienswijze verwerkt.

De pilasters naast de nis aan de Oostelijke zijde van den voorsprong, zijn zoover ze nog resten, op gelijke wijze behandeld als die naast de trapopgangen. (foto No. 5703). Hoe de nis is afgedekt geweest, en hoe de pilasters boven eindigden, is niet met besliste zekerheid te zeggen, maar men kan toch wel zoo goed als zeker aannemen, dat het pendanten waren van den Westelijken pilaster naast den trapopgang. Van de afdekking der nis kan men een voorstelling krijgen door het rechte gedeelte boven aan den pilaster als één groote vlakke plaat door te denken. Men krijgt dan een eenigszins gelijkvormige nis als die aan de Westzijde van den tempel. (foto No. 5695).

In de nis wordt nog een lingga aangetroffen, die zich alleen hierin van het gewone type onderscheidt, dat het achthoekig benedendeel tegenover het ronde bovenstuk zeer kort is, en dat de beide deelen zonder overgang of tusschendeel direct op elkaar sluiten.

De achterwand van de nis was volkomen vlak zonder eenige bebeiteling, alleen was er op halve hoogte als versiering een stuk hakwerk in aangebracht, zooals nog aanwezig is in de Westelijke nis. Het is een typisch stuk werk, en het best te vergelijken met een modern handvat of deurklopper. (foto No. 5695).

Als tweede hoofdonderdeel is te beschouwen de bovenbouw, die het eigenlijke heiligdom omvat, waarin het object van vereering, de lingga, is geplaatst. Van een tempelkamer in de beteekenis van een aan alle zijden afgesloten ruimte is geen sprake, het is veelmeer een open pijlerbouw, die slechts ter plaatse van het altaar is gedicht. (foto's No. 5695 en 5699). De pijlers en omwanding rusten beneden op een sokkel, die door zijn wijze van profileering en sterke horizontale werking der lijnen aan een groot kussen doet denken. De ver overstekende lijsten loopen over de Oost-, Noord en Zuidzijde ononderbroken door; aan de Westzijde stuiten ze tegen een kleinen voorsprong, waarboven de nis is geplaatst. Evenals in de profileering van den voet treft men tusschen de lijsten van den sokkel een profiel aan van een minder bekenden vorm. Dit profiel is hier als middenband gebruikt, de bovenhelft is een hol, het benedengedeelte een ojief. Zóó saamgesteld en op de plaats, waar het is aangebracht, vereenigt het wel de goede eigenschappen van beide profielen in één, en zou er moeilijk een betere vorm voor te vinden zijn. In de bovenste lijst van den sokkel zijn op de hoeken en in het midden van de Noord- en Zuidzijde breede onversierde antefixen aangebracht.

Op dezen sokkel nu rust de omhulling van de eigenlijke tempelruimte. De bouw is in tegenstelling met het gewone tempeltype, waarvan de geslotenheid een der karakteristieke kenmerken is, zooveel mogelijk open gehouden. Slechts de achter- of Westzijde is geheel afgesloten; de Oostzijde is geheel en de Noord- en Zuidzijde voor een gedeelte open. Hierbij zien we het, zoowel uit een constructief als architectonisch oogpunt, belangrijk bouwkunstig onderdeel, de pijler, toegepast. (foto. No. 5697). Zooals algemeen bekend mag heeten, komt de toepassing van het vrije steunpunt aan de Hindoe-Javaansche bouwwerken op Java niet voor.

In hoeverre het bij de Oud-Baliërs in gebruik was, laat zich op het oogenblik nog niet beoordeelen, maar dat ze er in ieder geval mee bekend waren, leert ons dit voorbeeld aan de poera. Evengoed nu als de Balineezen de toepassing ervan gekend hebben, zullen ook de Hindoe-Javanen ermee vertrouwd zijn geweest. Dat het evenwel niet of zeer zelden toepassing aan hun bouwwerken vond, zal dan ook wel hoofdzakelijk een constructieve reden gehad hebben. De zeer bewegelijke bodem toch maakte het gebruik ervan tot een min of meer constructief waagstukje. Een voorbeeld hiervan zien we aan de poera. De pijler, die thans een rechthoekig grondvlak heeft, is eertijds zuiver vierkant geweest, maar moest klaarblijkelijk om constructieve redenen verzwaard worden, waarbij ze tegelijk veel van haar oorspronkelijk karakter heeft ingeboet.

De schacht rust beneden op een hooge basis, terwijl ze boven zonder tusschenvorm de omloopende kroonlijst draagt. Ongeveer de halve hoogte van de basis wordt ingenomen door het lotuskussen, dat met zijn streng gestyleerde bladerentooi een rijk en krachtig onderdeel vormt. Hoewel de pijler als geheel en in de detailleering niet de toets der vergelijking doorstaan kan met wat andere volken op dit gebied gepraesteerd hebben, toch heeft de bouwmeester er iets mee bereikt, dat een eigen karakteristieke schoonheid bezit.

De eigenlijke omwanding van de ruimte is een constructie van zware pijlers, waartusschen licht muurwerk is gezet. Aan den voet is een hooge geprofileerde basis. Dezelfde profileering wordt boven als kroonlijst gerepeteerd. De muren tusschen de pijlers zijn als lange staande paneelen behandeld. Paneelen en lijsten zijn gewoon vlak zonder eenige versiering.

In de as van de Westzijde bevindt zich een nis, die met haar voet en bekroning nagenoeg de heele hoogte van den bovenbouw beslaat. (foto No. 5695). Zij springt belangrijk bij het voorvlak van den tempelwand vooruit, en domineert sterk in den gevel. Ter weerszijde van de opening zijn twee smalle pilasters, die beneden een verbreeding hebben, waarin hetzelfde motief is gebeiteld als de pilasters naast de nis in den voet, en de trapopgangen. Boven wordt deze versiering gemist. De herkomst van het motief verraadt zich hier, waar het op de aloude plaats en manier is aangebracht, nog sterker dan aan de andere pilasters.

Beneden rust de nis op een vlak en onversierd voetstuk; boven wordt ze door een hooge vlakke plaat afgesloten, welke met borden was verrijkt. In de hoeken zijn kwartpilasters, die als basis de profileering van den tempelwand hebben,

welke boven weer als bekroning wordt herhaald. Ongetwijfeld was dit de gemakkelijkste oplossing, maar gelukkig is ze niet. De profileering is in verhouding tot de kleine pilasters veel te zwaar, wat vooral boven in de bekroning sterk uitkomt.

Vergelijkt men dan ook deze nis met de juist afgewogen verhoudingen en fijn gevoelde detailleering van menig Oost-Javaansche nis, dan staat ze zoowel in algemeene vormgeving als in detailleering ten achter. In den achterwand van de nis is hetzelfde versieringsstuk aangebracht als zich oorspronkelijk in de nis van den voorsprong bevond. (foto No. 5695).

Tot decoratie van de pijlers en muurvlakken waren vroeger porceleinen borden ingezet, die door hun kleurrijke teekening, gezien in het diffuse licht van de dakschaduw, wel een decoratief effect gegeven zullen hebben. Thans zijn de borden grootendeels uitgebroken, en wijzen de achtergebleven gaten ons slechts de plaatsen, waar ze eertijds geprijkt hebben.

Aan het inwendige, waaraan de open bouw zulk een bijzonder karakter gaf, is begrijpelijkerwijze ook meer zorg besteed dan gewoonlijk. De zijwanden worden boven door de omloopende kroonlijst afgesloten, en waren evenals aan het exterieur met borden versierd. (foto No. 5700). Het altaar is op een verhooging geplaatst, dat dezelfde profileering heeft als de sokkel. Het benedendeel loopt om en vormt de basis van den buitenwand; het bovenste gedeelte is aan de buitenzijde tot een min of meer plompe console verwerkt, (foto No. 5695 en 5699). Links en rechts in de openingen achter de pijlers zijn raksasa's geplaatst. De figuren zitten nu wel wat benauwd en zijn nauwelijks zichtbaar, maar toen de pijlers nog niet verzwaard waren, was hun plaatsing als bewakers van het heilige der heiligen toch wel geestig bedacht. Het altaar is eenvoudig, de voorzijde was met borden versierd. De erop geplaatste lingga rust in een vierkant voetstukje en heeft een min of meer realistischen vorm. (Het gebroken beeldje en de stukken van geornamenteerde steenen zijn er blijkbaar later bij geplaatst).

Als bekroning van het geheel, het rijzige pagodendak. Rank en licht verheffen zich de zeven deelen boven elkaar, tezamen één sierlijk geheel vormende, dat het heiligdom op rijke en waardige wijze bekroont. De constructie is een opeenstapeling van zich telkens verkleinende houten jukken, waarop de dakribben zijn bevestigd. Als dekkingsmateriaal is het zoogenaamde „djoek" gebruikt, dat door zijn soepele lijn en eigenaardige manier van aanbrenging heel veel op de gewone rietbedekking gelijkt. De dof-zwarte kleur van het djoek vormt met de licht-grijze steen een mooi contrast en geeft tevens een rijke lichtspeling.

Tegenover het midden van de Noord-, West- en Zuidzijde liggen nog ruïnes van kleine bouwwerkjes. Wat het feitelijk geweest zijn, is moeilijk meer uit te maken, daar ze in een zeer vervallen toestand verkeeren. Vermoedelijk zijn het pendopo's geweest, zooals men bij elken Balischen tempel verschillende aantreft.

Op elk ervan is een lingga geplaatst, die als een beeld een achterstuk heeft, een eigenaardigheid, die zelden voorkomt. Deze drie lingga's met die uit de nis van den voorsprong, vormen als 't ware een ring om den hoofd-lingga in het inwendige

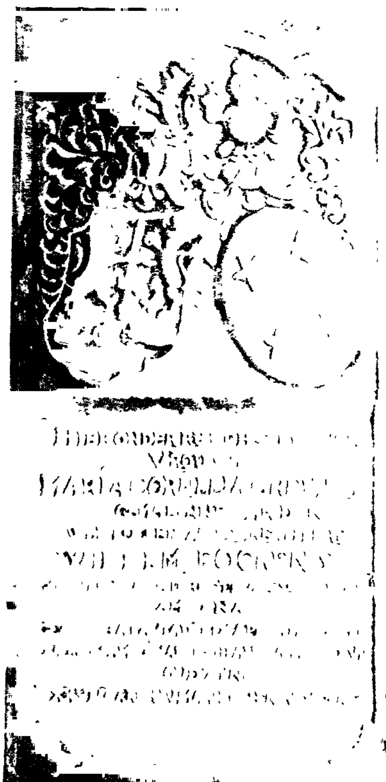
van den tempel. Ditzelfde principe komt op Java op veel kleinere schaal voor in het bekende Singosarische voetstuk. (Dr. Brandes in T.B.G. 57. p. 461-467).

De tempel en de drie pendopo's liggen op een verhoogd terras, hetwelk vanaf het voorpleintje door een tweetal trappen wordt bereikt. (foto. No. 5699). De trappen en balustrade zitten voor een zeker deel in den grond, terwijl de bovengedeelten in een zoodanigen toestand verkeeren, dat de oorspronkelijke vorm niet meer met zekerheid is vast te stellen. Het benedengedeelte van de balustrade is met vierkante onversierde paneelen behakt en heeft een eenvoudig plint.

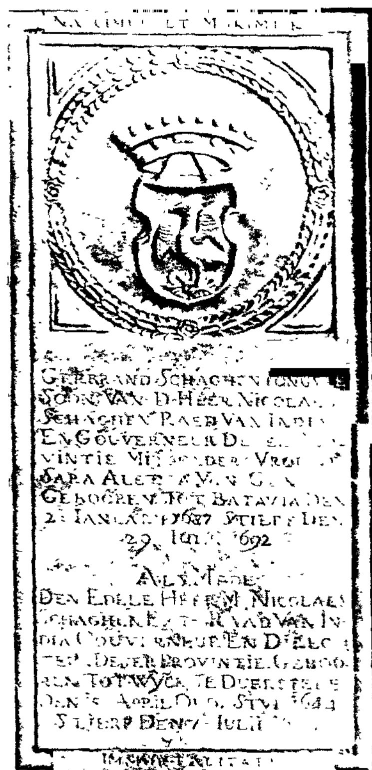
Van de bekroning is nog het meest over gebleven in den hoek naast de Noordelijke trap, waar ze naar het schijnt nog vrijwel in haar geheel voorkomt. Althans naar de aansluiting bij het trappoortje te oordeelen, is ze oorspronkelijk maar één laag hooger geweest, want de lijsten van het poortje loopen verder ononderbroken door, en een hoogere aansluiting met de bekroning van de balustrade heeft dus niet bestaan. Het is niet onmogelijk, dat als opperste versiering losstaande lingga's of stukken van gelijken vorm, waren geplaatst. Het voetstukje, dat zich ten Oosten van de Noordelijke trap bevindt en van gelijken vorm en versiering is als de voetstukken van de lingga's op de pendopoterrassen, zou er voor kunnen pleiten. Het is echter de vraag, of bedoeld voetstuk zich nog op de oorspronkelijke plaats bevindt, want hoewel het er alle schijn van heeft, was het toch niet met zekerheid vast te stellen. Het bovengedeelte van de trapvleugels, alsook de toppen van de poortjes zijn afgestort; wat er nog van rest vereischt geen nadere bespreking. Het plaatsen van den tempel etc. op een verhoogd plateau of terras komt ook op Java meermalen voor, maar het is toch verrassend, zoo sterk als het terras van de poera met dat van de tjandi Penampihan op de Wilis overeenkomt, waarbij eveneens twee trappen, torentjes etc. worden aangetroffen.

Even ten Oosten van de poera beneden, in het ravijn, is nog een ruïne van een oude badplaats, die bij het complex behoort (foto No. 5704). Veel is er niet meer van over; ze had twee kamers, ieder met drie spuwers in den vorm van naga's. Van de wanden is nog slechts de achter- of Westzijde van de Noordelijke kamer intact, de overige zijn geheel vervallen, en met losse steenen maar wat bijgestapeld. De profileering van den ouden wand is in denzelfden geest als die van den voet van de rotsgraven te Tampaksiring. De naga's zijn eenvoudig bewerkt en doen door houding en proportie aan die van Panataran denken.

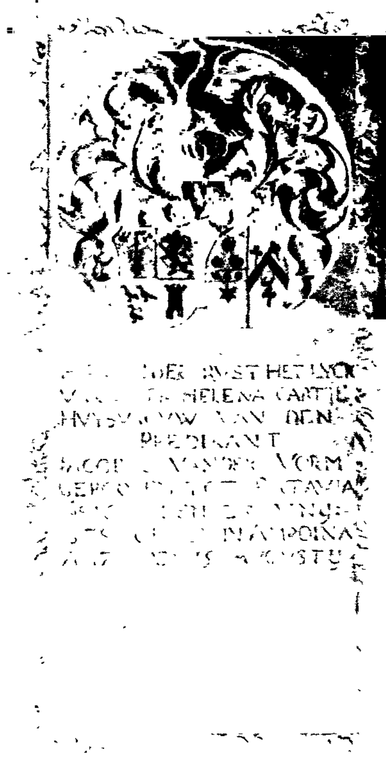
Op het voorpleintje van de poera werd in de N.O. hoek een geprofileerde steen gevonden, waar het jaartal 12.?., was ingekrast. Hoewel dit jaartal wel niet zonder meer als de stichtingstijd van de poera aanvaard kan worden, is het niettemin een waardevolle aanduiding. De vele punten van overeenkomst in de structuur, alsook in de detailleering van de poera met Oost-Javaansche monumenten uit ongeveer denzelfden tijd, geven groote waarschijnlijkheid aan de veronderstelling, dat de poera uit de 12de, 13de çakaeeuw dateert, en dus het gevonden jaartal inderdaad in nauw verband met de dateering van de poera is te brengen.
Blitar, 25 Augustus 1921.

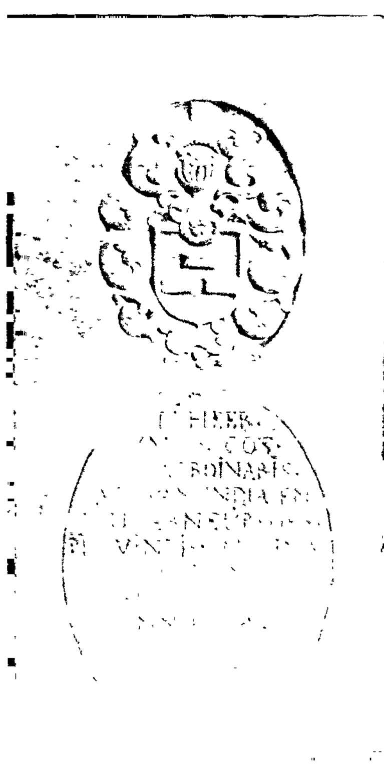
Zerk van Maria Cornelia Greving.
(Foto O. D. 6222).

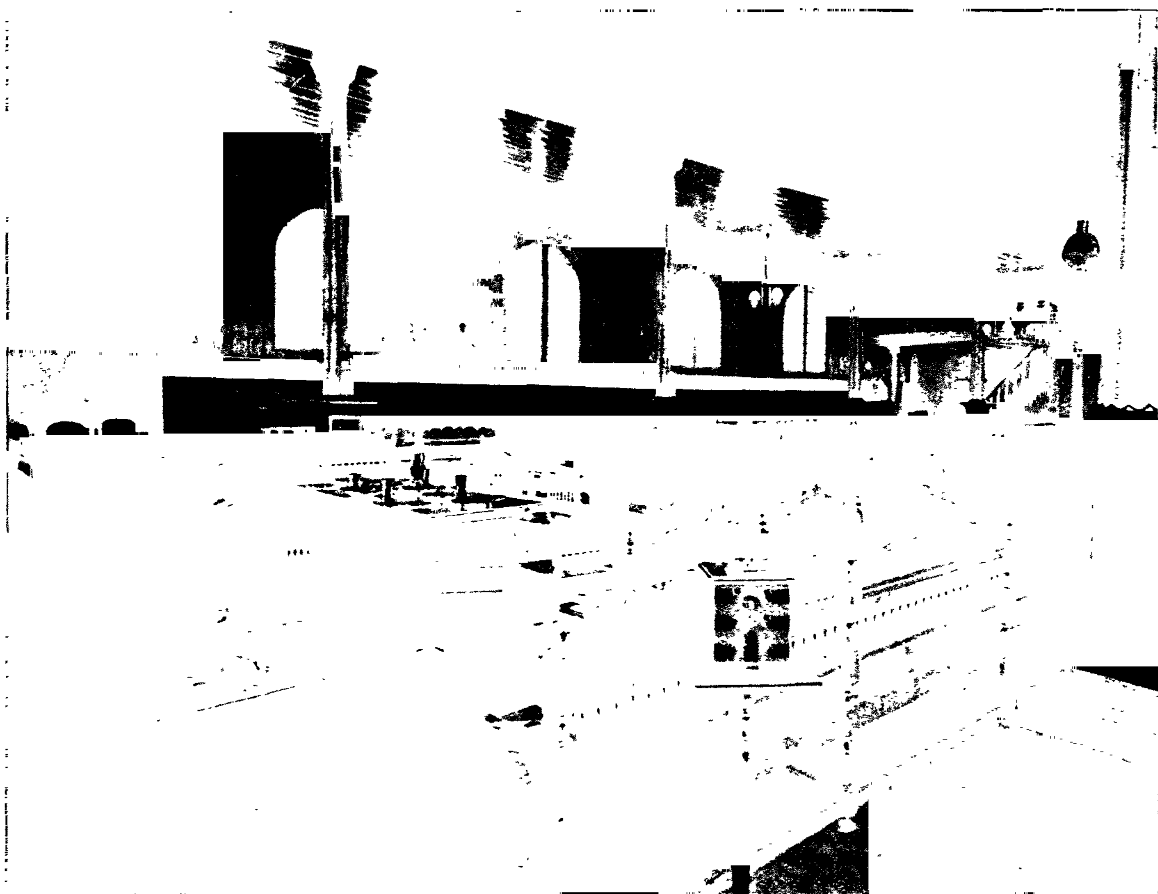
Zerk van Gouverneur Nicolaes Schaghen
en zoontje. (Foto O D. 6221a)

Zerk van Helena Cartie.
(Foto O D. 6221b)

Zerk van Gouverneur Symon Cos.
(Foto O D 6224).

Intérieur van de Hervormde Kerk te Amboina. (Foto O. D. 6197).

DE HERVORMDE KERK TE AMBOINA

DOOR

V. I. VAN DE WALL.

Deze tweebeukige hallenkerk is een van de weinige historische gebouwen ter hoofdplaats Amboina, die door de vele aardbevingen zijn gespaard gebleven.

Het gebouw onderscheidt zich uiterlijk door weinig bijzonders, is van hout opgetrokken op steenen plint en wordt bekroond door twee torens.

Het is gebouwd op de plaats waar in de oudste tijden de Portugeesche kerk stond en daarna de Maleische kerk, gebouwd onder den Gouverneur Nicolaes Schaghen (1691-1695) en voltooid onder den Gezaghebber Cornelis Stul in 1696. Tusschen de twee zware deuren aan de straatzijde, die tot het inwendige der kerk toegang verleenen is aangebracht een herinneringsplaat, waarop het volgende te lezen staat:

Dit Godshuys Is Gebouwt
Onder De Regeering Van Den
Wel Edelen Agtbaren Heer
Bernardus Van Pleuren [1])
Gouverneur En Directeur Deeser
Provintie Enz. Enz. Enz.
Door Het Beleyd, En Opzigt
Van Den Capitain Militaeir
Gabriel Nicolaas V. Guericke
Tussen Den Jaare 1780/1.,

Het dak wordt geschraagd door een achttal gecanneleerde houten zuilen, van Corinthische bouworde, waarvan de piedestals met verguld paneelwerk zijn voorzien, die het schip der kerk in drie deelen verdeelen. Deze pilaren zijn versierd met rijkbewerkte kapiteelen, snijwerk met bloem- en bladmotieven, in rood en verguld.

In het koor prijkt het eenvoudige orgel, dat indertijd door den G. G. Baron van der Capellen tijdens een reis door de Molukken in 1824 geschonken werd, doch nu niet meer in gebruik is.

De voorzijde wordt ingenomen door een fraaien preekstoel, eveneens donkerrood met goud, voorzien van kunstig snijwerk, einde 18e eeuw. Het gestoelte is met boogpaneelen versierd en heeft een klankbord met gegolfden rand, terwijl het steunpunt gevormd wordt door een kleine engelfiguur, die den aardbol torscht. De lezenaar van à jour bewerkt koper stelt de Faam voor, einde 18e eeuw.

---

[1]) Bernardus van Pleuren was van 1775—1785 Gouverneur van Ambon, na bevorens Opperkoopman en Secunde te Makasser te zijn geweest. In 1780 werd door hem ontslag verzocht, hetwelk hem uithoofde van zijn uitstekende diensten vooralsnog niet werd verleend. Hij werd benoemd tot Admiraal en Veldoverste in 1784. Eindelijk in 1785 kon hij vertrekken. Onder zijn langdurig bewind kwamen vooral veel bouwwerken tot stand, getuige de vele beschreven steenen van kerken, forten en huizen, die blijkens hunne inscriptie's onder zijn bestuur werden gebouwd.

Ter weerszijden van dezen preekstoel staan zware Compagnie's kisten, met rijk bewerkt zilver- en koperbeslag, die één geheel vormen met de fraaie collectie meubilair uit den Compagnie's tijd.

Men treft er aan massieve ebbenhouten banken met eenvoudig snijwerk en spijltjesmotief, of met rijk gebeeldhouwde rugleuningen, 17e en 18e eeuw, groote en kleine stoelen met getordeerde en gedraaide stijlen, tafels met kruis- en bolpooten, guéridons en centenbakjes op driepoot met koperbeslag.

Hoewel het z.g. spijltjesmotief het meest vertegenwoordigd is, en het Indisch motief (ananas-, lotus- en granaatappel-decoratie) maar zeer weinig, evenmin als het diep, halfdiep, en oppervlakkig snijwerk van laatstgenoemde motieven, zoo kan deze collectie toch ongemeen genoemd worden, vooral ook omdat de zuiverheid van lijnen, de ronding van krul- en schelpmotieven, het symetrische van het lof- en snijwerk, ten duidelijkste het echt Europeesch werk verraden en men niet te doen heeft met imitatie-Europeesch, door inheemsche krachten vervaardigd.

Doch men vindt er niet alleen Compagnie's meubilair, doch ook Louis Quinze, Louis Seize, Queen Anne en Empire.

Verder staat tusschen de twee hooge straatdeuren in, de groote gouverneursbank van dezelfde kleuren als de preekstoel, versierd met paneel- en snijwerk. De bank is drie-deelig, de hoogste bank wordt bekroond door een zevenkantigen troonhemel met gebeeldhouwde franje-versiering. Dat was eertijds de zetel der Gouverneurs en der Opperkooplieden, daarop volgden de leden van den Politieken Raad, op de laagste bank waren gezeten de vrouwen der Gouverneurs en der Opperkooplieden met hunne kinderen.

Vis à vis dit gestoelte, bevinden zich nog eenige eenvoudig gepaneleerde banken, waarvan één merkwaardig is door de volgende inscriptie op de bovenkant der rugleuning:

Disini Sudah Djadi Terputus Didalem Comerentie (Conferentie?) Pada 28 Juny Tahon 1789 Awleh Bansjawan Tuan Johan Adam Schilling Di Ambon Sudah Tersuroh Padaku Elias Josua Tuperialay Patjih Alang Dan Orang Kaja Hukunta Mual Kardjakan Ini Kursy Pada 10 Januari Tahon 1790.[1]).

Het aanzien van het intérieur wordt nog verhoogd door de vele rouwborden, die het eentonig wit der muren breken. Kunstig gebeeldhouwde grafzerken zijn in de vloeren gemetseld.

Van de rouwborden noemen wij de volgende:

(Het wapen is zeer verbleekt). Ter Gedachtenis Van Den WelEdelGeboren Heer Carel Willem Baron Van Smiehl In

(Wapen zeer verbleekt).[2]). Josias Alexander de Villeneuve In Leeven Onderkoopman En secunde dezer Pro-

[1]) Vermoedelijk afkomstig van de vervaardigers van de bank Elias Josua, hoofd en Hukunta orangkaja van Alang (een plaatsje aan de baai van Ambon), welk werk hun in een samenkomst met Johan Adam schilling (Gouverneur van Amboina, 1788—1794) werd opgedragen.

[2]) Na den dood van den Gouverneur M. J. van Idsinga in 1763 werd door hem tijdelijk het bestuur van Amboina waargenomen van 5 Juni 1763—6 Februari 1764.

Zijn Edele Leeven Onderkoopman En Opperhooft Van Hila Gebooren Den 24 July 1763 Gestorven Den 15 Maart anno 1803.

(Wapen zeer verbleekt). Abraham Bernardus Van Pleuren Jongste Zoontje Van Den WelEdelGestrenge Heer Bernardus Van Pleuren Gouverneur En Directeur Deeser Provintie Gebooren Den 15 En Overleeden Den 22e April Ao. 1780.

Near This Place Lies Intered The Body Of Francis Richard Straton Esqre late Captain Of His Britannic Majesty Bomb Vulcan Who Departed This Life 10th July 1800 Aged 36 Years.

To The Memory of Lieutenant James Ronald His Britannic Majestys 567th Regiment who Departed this Life On The 4 May 1816 Aged 27 Years.

Lies Intered In The Church-Yard the Body of Lieutenant Thomas Lovekin Late of His Britannic Majestys Ship La Virginie Who Departed This Life The 14th August 1800 Aged 24 Years.

vintie Obiit Den 17e Februari Anno 1780 Oud 55 Jaaren, 10 Maanden 10 Dagen.

Lieutenant Colonel Samuel Kelly Commandant of The Moluccos Who Died At The Moluccos On The 2. th Dec., 1811 Aged 48 Years.

To the Memory of Captain Henry Blankenhagen Bengal European Regt. Who Fell at The Island of Coram on The 30 of August 1813 Aged 36 Years.

To The Memory of George Babington Esquire Surgeon To The Residence of Amboyna Who Departed This Life on The 18 November 1816 In His 40 th Year.

To The Memory Of Lieutenant Charles Smith Bengal European Regiment And Resident at Saparoea Who Died 30th June 1814 Aged 3 Years. (Inscriptie op steen).

De rouwborden met Engelsch opschrift herinneren aan de periodes van het Engelsch Tusschenbestuur (1795-1802) en (1811-1816), terwijl naast enkele rouwborden van de radja's van Soja, Juan da Silva, en van Kilang, Domingo de Queljoe, nog vermeld moet worden het rouwbord met de verbleekte kwartieren van het geslacht Van Idsinga: Van Idsinga, Van Haersma, Bilderbeek, Rinkema, Loen, Zuirmondt, Reneman, Kien, Van Den Honert, Swanke, Hallincg, Froudure (?), De Ionge, Demuster (?) en Verbiest.

Vermelden wij verder de volgende grafzerken, die zooals gezegd in den middenvloer zijn gemetseld en jammer genoeg door de banken ten deele bedekt worden.

Hier Rust Terwijl De Ziel Gode Leeft Het Lichaam Van De Zedige En Deuglie-

Gerbrand Schaghen Iongste Soon Van D'Heer Nicolaas Schaghen Raed Van

vende Vrouwe Aletta Zegermans [4]) Bij Haar Leven Waarde Gemaalin Van D'E Heer Dirk D Haas, Raad Van Nederlands Indien, Commissaris Over D'Oostersche Provincien En Gouverneur In Amboina. Zij Quam Ter Wereld In Tay uoan Den 19e Van Loumaand Des Jaars Na Christi. Mensch Werding 1640 En Is Ontslapen Den 8e Van Hoymaand Des Jaars 1680 En Haars Ouderdom 49.

Betreur O Ambons Volk
Het Lijk Dat Dese Kolk
Verbergt Met Brakke Traanen
Dog Laat Alettaas Deugd
Wie 'T Weldoen Was Tot Vreugd
U 'T Spoor Ten Hemel Baanen.

Hieronder Rust Vrouwe[6]) Susana Helena Coyett Gemalinne van den Ed. Gestr. Heer Pieter Caby Raad Extraordinairie Van Nederlands India Mitsgaders Gouv. en Directeur Deser Provintie Gebooren Tot Batavia Den Ao 1690 En Alhier Overleden Den 1 October 1724 Oud 34 Jaaren 6 Maanden En 10 Daagen.

India En Gouverneur Deser Provintie Mitsgaders Vrouwe Sara Aletta Van Genege Gebooren Tot Batavia Den 2e Ianuari 1687 Stierf Den 2e Juli 1692.

Als Mede

Den Edele Heer Mr. Nicolaes Schaghen[5]) Extra Raad Van India Gouverneur En Directeur Deser Provintie Gebooren Tot Wijck Te Duurstede Den 15e April Oude Stijl 1644 Stierf Den 7e Juli 1690 Nascimur Et Morimur. Immortalitati.

De Heer Simon Cos [7])
Extra—Ordinaris
Raet Van India En
Gouverneur Der
Provincie Amboina
Overleden 24
Februari Anno 1664

---

[4]) In de genealogie Nobel van het stam en Wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche familieën door Vorsterman van Oyen deel II blz. 372 wordt zij vermeld als de dochter van den burgemeester van Gouda, Haar eerste echtgenoot was Constantijn Nobel, Raad Extra-ordinair van India in 1678, gewezen ambazsadeur naar China.

Valentijn wijdt aan hare nagedachtenis waardeerende woorden, (dl. II Ambonsche zaken, blz. 249) (Zie de Afbeelding van deze zerk met familie wapens in het Oudheidk. Verslag 3e kw. 1921, foto No. 6220).

[5]) Mr. Nicolaes Schaghen was van 1691-1696 Gouverneur van Amboina. Zijn tragische en plotselinge dood wekte veel deelneming (Valentijn deel II, Ambonsche zaken, blz. 259). Johannes Strala, een leerling van den predikant Petrus van der Vorm liet een Maleisch handschrift na, met Arabische karakters, waarin de levensgeschiedenis van N. Schaghen beschreven wordt. Hij was de stichter van het fort te Saparoea, dat naar zijn geboorteplaats Duurstede werd genoemd., (Zie voor de wapens van deze zerk foto No. 6221).

[6]) Susana Helena Coyett was de dochter van Balthasar Coyett, kleinzoon van Frederik Coyett, den bekenden Gouverneur van Formosa en Constantia Pierraedt. Haar echtgenoot was eerst Secretaris van Heemsraden, daarna Opperkoopman en Raad van Justitie te Batavia, daarna Secunde, President, Gouverneur en Directeur van Banda. Op deze zerk zijn aangebracht twee gekoppelde wapens, zonder helm, slechts gedekt door twee fantaisiekronen. Het eene wapen voert twee jachthorens en een winkelhaak in het schild (Gabry), het andere voert in het gevierendeeld en gekwartileerd schild beurtelings halve manen, drie gekruiste degens en nog eenige wapenfiguren, waarvan de herkomst door slijtage niet meer is te onderkennen (Coyett ?).

[7]) Simon Cos was van 1662-1664 Gouverneur van Ambon. Hij overleed aan een abces aan het been en werd in de Mal. kerk begraven, Deze grafsteen is dus van die kerk afkomstig (zie foto No. 6224).

Hier Onder Rust Het Leyk Van De Heer Albert T. Hooft In Syn Ed. Leven Coopman Subalt.n Hooft Van De Kust Hitoe Geboren Tot Amboina Op Den 3 May Ao. 1699 En Overleden Den 16 May Anno 1744 Oud Zynde 50 Jaren En 3 Dagen. (Geen wapen).

Rustplaats
Van Vrouwe
Balthasarina Kien
In Leven Gemalinne
Van Den WelEd. Achtb. Heer
M. J. Van Idsinga
Obiit Den X Jan. Anno MDCCLXIII.

Hier Onder Rust Het Lyck Van
Vrouwe
Maria Cornelia Greving
Gemalinne Van Den
WelEdelen Agtbaren Heere
Willem Fockens [10])
Gouverneur en Directeur Deser Provintie
Amboina
Geb. te Bat. Den IX Apr A MDCCXLI
Overl. In Amboina Den
XIII Aug. A MDCCLXVII
Oud Zynde
XXVI Jaaren IV Maanden En IV Dagen

Rustplaats
Van Den WelEdelen Agtbaren Heer
Myert Johan Van Idsinga [8])
In Leven
Gouverneur En Directeur Dezer
Provintie
Na Een 6-Jarige Regeeringe
Overleden
Den 6 Jan. MDCCLXIII

Hier Onder Rust Het Lyck
Van Jvffr. Helena Cartie
Hvysvrouw Van Den
Predikant
Jacobvs Van Der Vorm [9])
Gebooren Tot Batavia
Ao 1684 Den 25 Juny
Gestorven in Amboina
Ao 1706 Den 15 Avgvsty

---

[8]) Meyert Johan van Idsinga werd 15 Nov. 1716 geboren te Harlingen uit het huwelijk van den geleerde Mr. Saco Harmen van Idsinga en Johanna Catharina Knock. Nadat hij tot 1736 secretaris was geweest, trad hij daarna in dienst der O. I. C., waarin hij na verschillende ambten te hebben bekleed in 1757 tot Gouverneur van Amboina werd benoemd. Hij huwde te Batavia op 2 Aug. 1744 met Balthasarina Kien geboren te Bergen-op-Zoom in 1727. Zij was de dochter van Mr. Philuppus Rochus Kien, eerst Schepen en Buitenraad van Bergen-op-Zoom, Raad van Justitie te Batavia in 1739 en Johanna de Jongh. Hij overleed te Amboina op 10Januari 1763 en liet een eenigen zoon na, die te Batavia op 23 Augustus 1745 geboren was. Deze zoon, Balthasar Daniel, werd later o. a. burgemeester van Groningen. Zijn wapen is gedekt, noch door helm, noch door kroon en draagt in het schild twee klaverblaaldjes en een rozet in het midden, in een loodrechte lijn. Het wapen van de familie Kien bestaat uit een onverdeeld schild met twee winkelhaken en twee halve manen in de hoeken en een Bourbon lelie in het midden.

[9]) Jacobus van der Vorm geb. te Hoorn 1671 kwam in 1702 op Java aan en werd in 1703 in het Kasteel Victoria benoemd. Na den dood van zijn echtgenoote, ging hij naar Malakka. Hij stierf te Negapatnam op de kust van Coromandel, waarheen hij beroepen was in 1717 (Zie voor het wapen van deze zerk foto No. 6221)

[10]) Zij was afkomstig van Batavia waar vermoedelijk een zuster van haar Petronella met Jacob Fockens, Onderkoopman en Hoofd van Larike gehuwd was. Willem Fockens was van 1764-1767 Gouverneur van Ambon. Na den dood van zijn echtgenoote vertrok hij naar Batavia, waar hij in 1767 tot Raad-ordinair benoemd werd. Hij stierf plotseling te Batavia aan een kwaadaardige koorts in 1779. Zijn tweede vrouw was Catharina Tobison, van Londen, die in 1781 te Batavia overleed, na hertrouwd te zijn geweest met David Johannes Smith, Raad Ordinair. (Zie voor het wapen van deze zerk foto No. 6222).

Wat beschreven steenen aangaat, zoo treft men er buiten het kerkhof nog een aan, in het gras verscholen en vermoedelijk afkomstig van een andere kerk, die niet meer bestaat:

Onder De Regeering Van Den Hoog-
Edelen Grootagtbn Wydgebiedenden Heere
JEREMIAS VAN RIEMSDYK
Gouverneur – Generaal Van Nederlands
India En Den WelEdelen Agtbn Heere
BERNARDUS VAN PLEUREN
Gouverneur en Directeur Deeser Provintie
Amboyna Is Dit Godshuys Gebouwt Door
Den Ingr V. Wagner In 'T Jaar Onzes Heeren.
MDCCLXVI.

Ook op den drempel van het kerkgebouw zijn twee Coromandelsteenen gemetseld met de volgende opschriften:

Ps: LXV. V. II.
Welzalig Dien Gy Hebt verkooren
Dien G'Uyt Al 'T Aards Gedruysch
Doet Naadren En Uw Heylstem Hooren
Ja Woonen In Uw Huys.

Ps: XXVII. VII.
Dees Eene Zaal Heb Ik Begeerd Van God
Daar Zoek Ik Na, Dit Zij Mijn Salig Lot
Dat Ik Zolang Mij 'T Leevenslicht Bescheen
In S' Heeren Huys Mogt Woonen Hier Beneen.

Daar de Ambonsche kerkgangers(sters) steeds op bloote voeten het kerkgebouw betreden, zoo bestaat er voorloopig nog geen gevaar, dat de fraai uitgevoerde platen en de grafzerken mede van slijtage zullen te lijden hebben, hoewel de plaatsing toch niet oordeelkundig is. Zij zouden afkomstig zijn van het oude ziekenhuis naar men mij zeide, doch de inhoud der versregelen lijkt mij toe, meer te slaan op een bedehuis, dan op een ziekenhuis.

Nu wij toch op den drempel staan en de groote zware deuren zijn genaderd, zoo kunnen wij niet nalaten te wijzen op de fraaie slotplaten van gedreven koper voorstellende het dubbele monogram van den stichter der kerk, gouverneur Bernard van Pleuren.

Ook het Avondmaalszilver verdient de volle aandacht, daar er zich verscheidene fraaie stukken onder bevinden, als volgt:

Vier kunstig geciseleerde bekers, de onderkant is versierd met het kerkelijk zegel, rozetten van bloemen, waaromheen „Kercke van Amboina Anno 1680 Toekomende".

Twee sierlijke presenteerschaaltjes, Louis XV, Amsterdamsche keur.

Een stel platte borden „Kercke van Amboina Den 16 October 1643 Toekomende" aan den onderkant.

Twee id. id. „Kercke van Amboyna Den 1 Avgto 1680".

Een schotel met gegolfden rand: „Aan de Hollandsche kerk in Amboina Vereerd. van Sb: H: R: B: 1648.

Een groote schotel „Kercke van Amboyna Den 16e October Anno 1643 Toekomende".

Een groote schotel „Kercke van Amboyna De 1 Avgto Anno 1860 Toekomende".

Het doopbekken heeft tot randschrift: „Doopbecken Behoorende Tot De Hollandsche Kerke Te Amboyna Door De Diacony Vernieuwt Ao. 1772.

De doopbekkenstandaard is van koper, 1741, en behoort blijkbaar niet bij het zilveren bekken.

Op het erf staat nog een obelisk met deze inscriptie:

Begraafplaats
Van Hendrik Tielenius Kruythoff
in leven
Gouverneur der Moluksche eilanden
Ridder van de Orde
Van de Nederlandsch Leeuw
Geboren
Den 13e April 1776
Overleden
Den 3 Februari van 1822.

De kerk wordt van de omringende gebouwen gescheiden door een oude muur met hekposten. Het gebouw wordt thans gerestaureerd en verbouwd in den ouden stijl, wij willen hopen met kennis van zaken, opdat dit bouwwerk, een van de zeer schaarsche kerkgebouwen uit den tijd der Compagnie in dezen archipel, er wel door gebaat, maar niet door geschaad moge worden.

Weltevreden, October 1921.

AANWINSTEN VAN DE ARCHAEOLOGISCHE COLLECTIE VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
4. EEN JAVAANSCH-BUDDHISTISCH GURU-BEELD

DOOR

J. L. MOENS

(Met 4 foto's).

Nabij de desa Kertek in de afdeeling Wonosobo is onlangs een nagenoeg geheel gave bronzen beeldgroep opgegraven, waarvan hiernaast een foto. Deze „Betoro Goeroe", zooals de Javaansche vinders haar typisch betitelden, werd voor de collectie van het Bataviaasch Genootschap aangekocht. [1]

Hebben wij hier met een buddhistische of met een çiwaïtische beeldgroep te doen en welke godheden stellen de beeldjes voor?

Het antwoord op deze vraag is niet zoo eenvoudig als den minder met Javaansch „buddhisme" vertrouwden beschouwer toeschijnt.

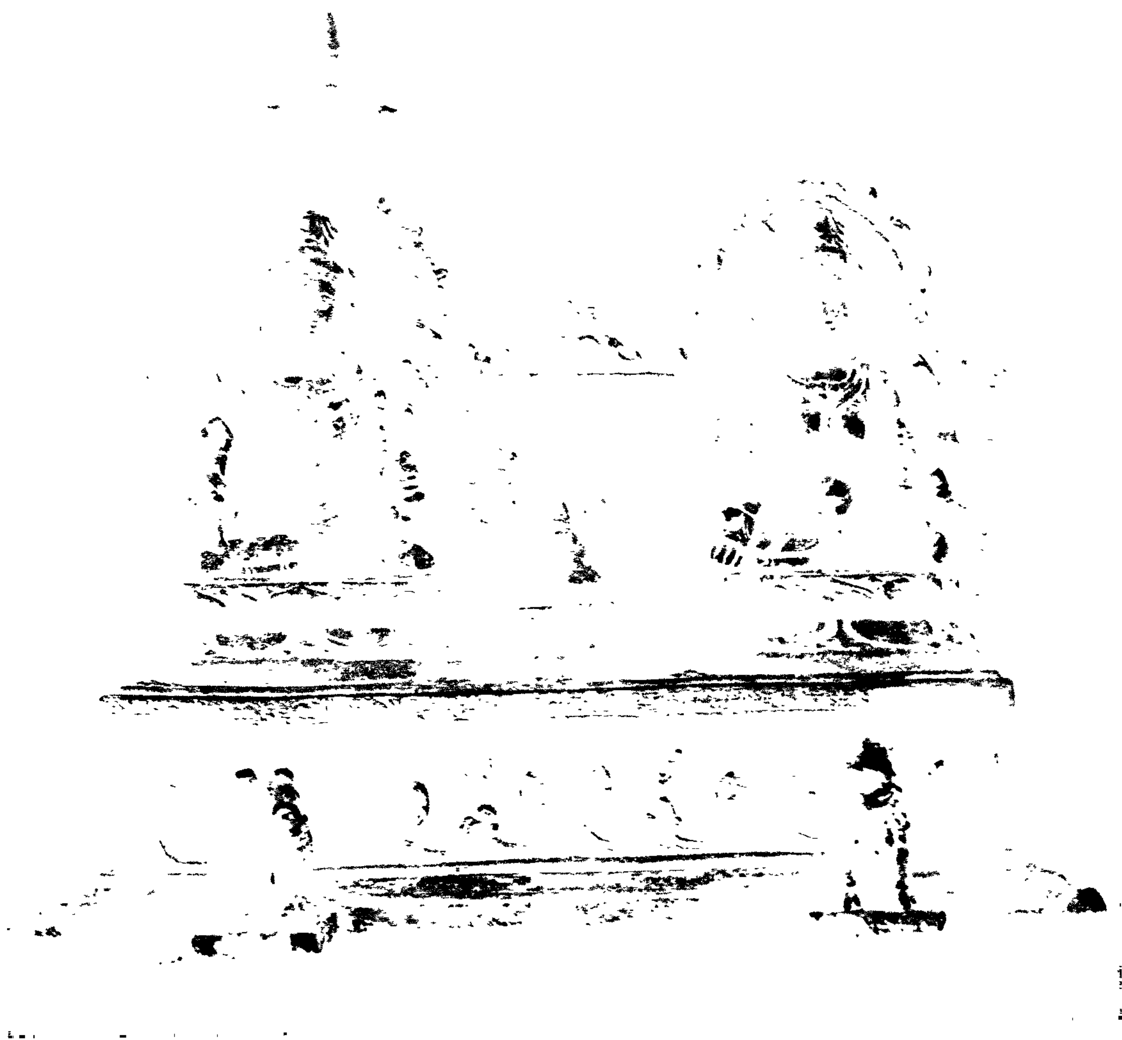
In de collectie van het Genootschap zijn reeds meerdere exemplaren van de hier afgebeelde manlijke godheid vertegenwoordigd in zittende of in staande houding, al of niet met het rijdier en met geheel gelijke attributen en kleedij;[2] er zijn er zelfs bij, die eveneens met hun çakti op eenzelfden troon zijn gezeten, met en zonder hunne wāhana's[3]). Het gedreven gouden relief van Gemoeroeh geeft bovendien een portretbeeld in de gedaante van denzelfden god.[4])

Al deze exemplaren zijn gedetermineerd als Ciwa al of niet met Pārwatī. Laat ons aan de zooveel vollediger beeldgroep van Kertek nagaan in hoever deze determinatie juist kan zijn.

De beide vierarmige godheden zijn ieder op een dubbel lotuskussen gezeten en gezamenlijk op één troon met hoog ruggestuk; zij werden oorspronkelijk elk overschaduwd door een parasol, symbool van den hemelkoepel. Vóór den troon liggen hun beide rijdieren, rechts aan de voeten van den god het bultrund en aan de symmetrische zijde een leeuw.

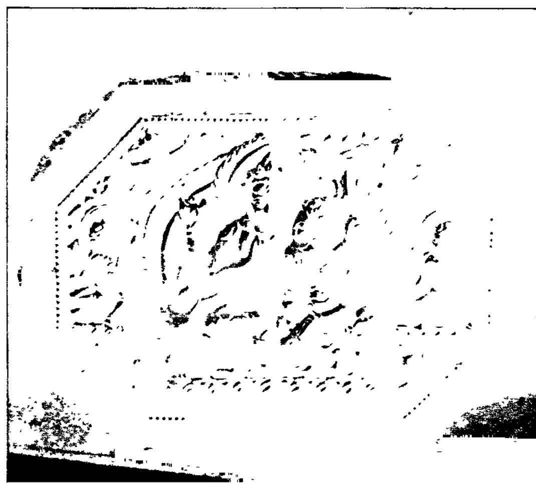
1) Nos. 5802; zie Not. Bat. Gen. dl. LIX pag. 30 sub 14 en 15.
2) Nos. 497, 513.
3) No. 518,
4) No. 517 b. Brandes, Gouden godenbeelden van Gemoeroeh etc. plaat 1, T. Bat. Gen. XLVII Het betreffende beeld is daarom een *portretbeeld*, omdat het als afwijkend kenmerk een kirīṭamakuṭa draagt, waar de *godheid* een jaṭāmakuṭa zou vereischen.

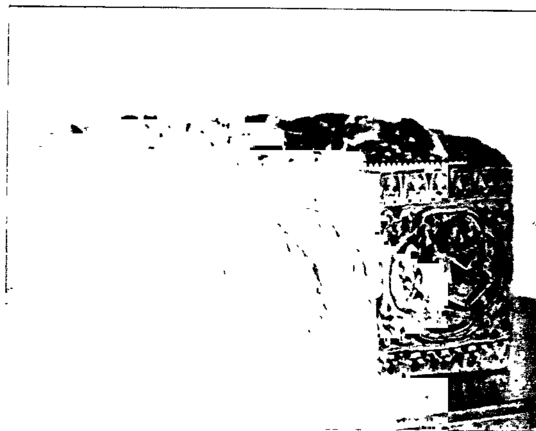
Bronsgroep. Inv. Mus. Bat. No. 5802.

1

2

3

1. *Steenen beeldgroep uit Poendjoel (Toeloeng-Agoeng) Mus. Bat. No. 5442*
2. *Deksel van een doos uit Bhutan, met een mantra-buddhistische voorstelling versierd.*
3. *Zijkant van dezelfde doos*

In de achterhanden dragen beiden een rozekrans en een vliegenkwast; in de voorhanden hij rechts een korten drietand en links een wijwaterkan, zij de rechterhand in waradamudrā en in de linker een (blauwe?) lotus. Hij is voorzien van een slang als kastekoord en in zijn voorhoofd prijkt het derde oog, terwijl zijn wederhelft de ūrṇā het voorhoofd siert; beiden zijn getooid met een hooge jaṭāmakuṭa, het in tressen opgebonden haar, waarin hij de maansikkel draagt. Beiden hebben het bovenlijf naakt en de beenen bedekt met een met lotusrozetten bezaaid kleed. Het bij de meeste andere exemplaren mede aangebrachte lendenkleed van tijgervel ontbreekt hier.

Behoudens Çakti's ūrṇā en de met het buddhistische verlossingssymbool versierde kleedij van het godenpaar zouden er dus voldoende aanwijzingen — men is geneigd te zeggen verontschuldigingen — zijn om de determinatie van de groep als Çiwa met Pārwatī te billijken. Çakti's uitbeelding even groot als haar echtgenoot echter druischt mede tegen alle çiwaïtische āgama-regelen in, doch *geheel afwijkend* is wel het tusschen hen in op een dubbel lotuskussen geplaatste, opvallend groote *vlammende juweel*. Er worde nog niet eens gesproken van het vijftal lotusrozetten, welke nog op den troonzetel zijn aangegeven, twee voor elk der godheden en het vijfde en grootste midden voor het juweel.

Voor al deze afwijkingen kan n.h.v. slechts één verklaring worden gegeven: het moet een *mantrabuddhistische* voorstelling zijn. Ter bevestiging van de mogelijkheid, dat beelden met zoo sterk uitgesproken çiwaïtische kenmerken in een buddhistisch stelsel kunnen passen, worde gewezen op een tamelijk modern, doch zeer frappant voorbeeld van een godenechtpaar.

Nevensgaande afbeelding (foto 2) geeft het deksel weer van een doos, in het bezit van den schrijver en afkomstig uit Bhutan, uit het Noorden van Britsch-Indië dus. De goddelijke echtgenooten zitten dichter op elkaar dan bij de groep van Kertek; elk zit op zijn eigen rijdier, hij op den Nandi en zij op zijn linkerbeen dat op haar leeuw rust. Zij tweearmig, voorzien van het derde oog, kleiner van stuk dan hij; hij vierarmig, in de achterhanden links een drietand en rechts een trom, in de voorhanden rechts een rozekrans en in de linkerhand een kannetje, alle attributen van den offerpriester. Met den linkerarm omarmt hij zijn echtgenoote. Duidelijk zijn verder aangebracht de tijgerhuid, het derde oog en de maansikkel in het haar.

Het zijn dus ontwijfelbaar uitbeeldingen van Çiwa met diens echtgenoote. Deze identificatie wordt nog versterkt doordat links en rechts van hen beiden worden aangetroffen hun twee zonen: Ganeça, den scheppingsdans uitvoerend op het geluid van Çiwa's trom en Skanda in een actieve houding, zooals een echt strijder betaamt. [1])

De goden zijn echter in een uitgesproken *buddhistische* omgeving geplaatst. Boven hen zweven guirlanden dragende, gevleugelde buddhistische hemelingen,

[1]) In het siddhāntisme worden aan Ganeça en Skanda onderscheidenlijk de rollen toegekend van Schepper en Verlosser. Speciaal in Skanda wordt, als „Verlichter", als „Verlosser door de kennis van de Geheime Leer", een vorm van Çiwa gezien, welke als zoodanig als de leermeester geldt van den ook op Java eens hoogelijk vereerden Agastya.

terwijl de opstaande randen van de doos (foto 3) zijn versierd met lama's (buddhistische priesterheiligen) en zwevende Apsarasen. Het geheel is dus ontegenzeggelijk een buddhistische compositie, zoodat ook de afgebeelde goden gerekend moeten worden tot het buddhistische pantheon te behooren.

Voor de identificatie van deze *Noord*-buddhistische groep moet men, op het eerste gezicht vreemd genoeg, de *Zuid*-Indische āgama's raadplegen! Vooral voor het Javaansche buddhisme lijkt dit nogal ongerijmd, doch naarmate men de wordingsgeschiedenis daarvan meer op het spoor komt, blijkt duidelijker dat de hier gevolgde weg toch wel in de goede richting leidt.

In het opstel over den Tjandi Mendut [1]) is door schrijver een poging gedaan om althans voor Java en voornamelijk langs iconografischen weg, aan te toonen dat er een krachtige wisselwerking heeft plaats gehad tusschen het Zuid-Indische siddhānta-çiwaïsme en het vroeg-middeleeuwsche buddhisme.

Steeds meer vindt men aanwijzingen in dezelfde richting. In het artikel van de hand van Lévi en Chavannes over de zestien Arhats[2]) kan men lezen, dat de van *Kaçmīr* afkomstige monnik Guṇavarman[3]), die sedert 424 in China vertoefde, zijn reis daarheen maakte *via Ceylon* „waar hij de (buddhistische) godsdienst had ontwikkeld" en „via *Java, waar hij het buddhisme had ingevoerd*"! Brengt men dit in verband met de mededeeling van Hiuan Tsang, dat ook de Zuid-Indisch buddhistische monnik Wajrabodhi in de VIIIe eeuw „in Ceylon verbleef vóór hij zich naar China begaf, waar hij de tantrische leerstellingen van het Mahāyāna zegevierend inleidde" en „zijn leerling Amoghawajra (die eveneens uit Kaçmīr afkomstig was) voorschreef om (vanuit China) te gaan naar de vijf Indiën en naar het koninkrijk Ceylon", waar hij in 741 arriveerde en er zijn Leer, die de laatste ontwikkeling vormde van het Māhāyna, definitief grondvestte, dan zal men het samengaan van de oogenschijnlijk zoo weinig vereenigbare heilsleeren (siddhāntisme en buddhisme) steeds minder vreemd vinden. Eveneens zal het aannemelijker voorkomen dat dit „syncretisme" met een Zuid-Indisch çiwaïsme, zoowel op Java als in Noord-Indië wordt aangetroffen.

Wenden wij ons dus voor de identificatie van de beeldgroep op de Bhutansche doos tot de Zuid-Indische uitbeeldingen van Çiwa en Pārwatī. Wij treffen er daaronder één aan, de z.g. *Umāmahecwarmūrti*, welke de buddhistische groepeering der heilige familie het meest nabij komt.

Çiwa en Umā moeten in deze mūrti op één zetel gezeten zijn, elkander omarmende. Zij mogen twee- of vierarmig zijn; Umā is steeds beduidend kleiner van stuk dan hij. Çiwa's rijdier, Ganeça en Skanda worden in deze mūrti gewoonlijk mede uitgebeeld. De bij Rao[4]) op de platen XXIII en XXVI weergegeven

---

[1]) Tijdschr. Bat. Gen. dl. LIX pag. 529 e. v.
[2]) Journ. As. 1916 pag. 46 e. v.
[3]) De naam van dezen monnik zal wel meer dan toevallige gelijkenis vertoonen met dien van den legendarischen stichter van den Barabuḍur Guṇadharma!
[4]) G. Rao, Elements of Hindu Iconography Vol. II part I pag. 132-141.

groepen geven voorbeelden, welke zeer groote gelijkenis vertoonen met die van de Bhutan-doos, ook in de door de godheden gevoerde attributen. Wij hebben dus in foto 2 met een buddhistische voorstelling van de Umāmaheçwaramūrti te doen zij het dan ook, dat de goden zelve niets van hun çiwaïtisch karakter hebben behoeven op te offeren. Zoo „liberaal" kan alleen het Kalacakra-buddhisme, tot welks pantheon dit godenechtpaar vermoedelijk behoort, zijn geweest.

In de oudere buddhistische secten zullen de goden zich zeker meer hebben moeten aanpassen.

Ganeça en Skanda (Kumāra) worden in de Umāmaheçwaramūrti's vaak als jonge kinderen afgebeeld, terwijl in de Elloragrottempels bij Bombay meer speciaal het kind Skanda tusschen de beide echtgenooten in is gezeten en Ganeça vaker aan Çiwa's zijde staat. *Uitsluitend* met het kind Skanda in hun midden wordt een bijzondere variant van deze paarsgewijze uitbeelding gecomponeerd, welke *Somāskandamūrti* wordt geheeten (vgl. plaat XXII bij Rao die ons helaas niets mededeelt omtrent de innerlijke beteekenis dezer groep). : Op één troon zijn gezeten Çiwa en links van hem zijn zooveel kleinere Çakti. Tusschen hen in het naakte kind Skanda, „standing, sitting on the seat or on the lap of Umadewi or dancing". Dit kind mag volgens de regels slechts één tiende tot vier tiende maal de grootte-afmeting verkrijgen van Çiwa zelf. Deze laatste voert in de achterhanden een (lichtende) *donderbijl*, het wapen waarmee Indra den wolkenberg spleet, het equivalent van de triçūla, welke Çiwa gewoonlijk voert en verder een m ṛ g a, een zwarte antiloop, symbool van den donkeren wolkenberg die het regenvocht inhoudt, van den leeren zak welke het somavocht bergt. Waren dit oorspronkelijk de attributen van den schamanistischen priester-regenmaker, later van den priester-godenbedwinger-door-middel-van-het-offervuur, ten slotte werden zij het embleem van den priester-verlichter, van den Verlosser, die met zijn lichtend wapen (bijl, wajra, triçūla, pijl of zwaard) den duisternisberg der Onwetendheid kloofde en geestelijke klaarheid, verlossing bracht door de Leer. In dit stadium wordt het lichtende wapen ook uitgebeeld als een boek! Çakti heeft haar handen in dezelfde houding als de voorhanden van haar echtgenoot n.l. in de abhaya en in de siṃhakarṇamudrā (een soort vitarka- of betoogende handhouding).

De beteekenis van dit edele drietal voor de verklaring van de analoge beeldgroep van Kertek (waar het vlammende juweel de plaats van Skanda inneemt) is grooter dan men op het eerste gezicht wel zou meenen.

Voordat in nadere beschouwingen hieromtrent zal worden getreden, zij nog de aandacht gevestigd op een andere, ontwijfelbaar buddhistische groep van de grottempels van Ajanta, [1]) voorstellende Çuddhodana met Māyā (Prajāpatī) en tusschen hen beiden in het kind Buddha op Māyā's knie zittende, gelukwenschingen in ontvangst nemende in den tuin Vimalavyūha. Māyā zit hier rechts en is evengroot als haar echtgenoot, waaruit de grootere beteekenis mag worden afgeleid, welke in de budd-

1) Cave II plate VI by Burgess, Bauddha Rocktemples of Ajanta.

histische legende aan Tārā wordt toegekend, dan aan Çakti in de çiwaītische Leer. Het kind Buddha heeft in dit relief naar verhouding tot de grootte van de figuren van het ouderpaar ongeveer dezelfde afmeting als het kind Skanda in de Somāskandamūrti. Dit blijkt bij nameting evenzeer het geval te zijn met het juweel in de brons van Kertek.

Welke is nu de innerlijke overeenkomst tusschen deze naar het uiterlijk reeds zoo gelijkvormige siddhāntistische Somāskandamūrti, het buddhistische drietal van Ajanta en de beeldgroep van Kertek?

Skanda is evenmin de echte zoon van Çiwa en Pārwatī als het kind Buddha van Çuddhodana en Prajāpatī of als het vlammende juweel dit kan zijn van het echtpaar van de brons van Kertek; alle drie zijn het slechts *spiritueele* kinderen, alle drie symbolen van het aardsche of van het hemelsche vuur.

Van Skanda, feitelijk de zoon van Agni, daarom ook de jonge Agni, Agnikumāra geheeten, den berijder van den Zonnevogel, van hem, die geboren wordt in de kleur van de opgaande zon, die in het Indische epos wordt vergeleken met de heilige offervlam begaafd met yogamacht, is bekend, dat hij, evenals Mañjuçrī met diens van Agni verkregen zwaard de duisternis der onwetendheid kloofde, met zijn eveneens van Agni ontvangen pijl den duisternisberg Krauñca spleet. Het licht dat van Skanda uitgaat, wordt zelfs zóó schitterend gevonden, dat in de Lokeçwaraçataka, het buddhistische gedicht uit de 9e eeuw, dat in honderd verzen de glorie van Awalokiteçwara bezingt, diens glans wordt vergeleken met dien van den „Porteur de dard (Skanda), capable d'éclairer les domaines qu'obscurcissent des monts infinis." [1])

Ook van het wonderbaarlijke kind Buddha is het niet moeilijk het prototype te vinden in het kind Agni, zooals Sénart in zijn overbekende Légende du Buddha zoo meesterlijk heeft aangetoond. De jong geboren Buddha is „het hoopje vuur," bij zijn geboorte ontstaat het Kolāhala-gedruisch evenals bij de geboorte van het offervuur, zijn symbool is het wardhamāna-embleem, de met een drietand bekroonde zonneschijf; Buddha is even onafscheidelijk aan den bodhiboom (die een açwattha is) verbonden als Agni aan het vuurhout açwattha. Het zou niet moeilijk zijn om de overeenkomst door tal van andere voorbeelden te versterken; het evenaangehaalde werk is één doorloopende bewijsvoering voor de stelling dat de legendarische historie van den Buddha aan het symbool van het offervuur is ontleend. Hij is het schitterende Juweel, dat de Leer emaneert, het Juweel dat direct na zijn geboorte troont op den glanzenden Lotus, die gelijktijdig uit de aarde ontspruit. [1]) Van dezen zetel overziet Hij de wereld, overstraalt Hij haar met zijn Wijsheidslicht.

Het beeld van het „Juweel in de Lotus" is geleidelijk overgegaan op den nieuwen Heer der wereld, Lokeçwara, den actieveren Heiland. Ook *Zijn* verkondiging der

[1]) Zang *79*, vertaling Karpelès; Asiatique 1919, pag. 440.

[2]) Men vergelijke het beeld van het kind Brahma, dat op den flonkerenden lotus troont, welke uit Wisnu's navel ontspringt.

Leer wordt met het hemelsche lichtjuweel, met de drie verschillende vormen van het hemelsche vuur vergeleken.[1])

Na lezing van het voorgaande zal het wel geen te gewaagde conclusie meer schijnen, dat in het kind Skanda van de Somāskandamūrti, het kind Buddha van de groep van Ajanta en het vlammende „Juweel op den Lotus" van Kertek analogieën moeten worden gezien: alle drie afbeeldingen van het „Juweel der Leer", [2]) van het spiritueele kind dat een emanatie is van het ter weerszijden daarvan afgebeelde ouderpaar.

Welk buddhistisch ouderpaar wordt wel bedoeld in de brons van Kertek? Mag men daarin ook alweer een buddhistische Umāmaheçwaramūrti zien? Welk karakter moet aan dien buddhistischen Maheçwara worden toegekend?

Op deze vragen zal hieronder getracht worden een antwoord te geven.

Evenals aan Çiwa in de Somāskandamūrti blijkens de hem toegekende — en hiervoren toegelichte — attributen het Agni-purohita-karakter is toegekend — hij is bovendien de spiritueele vader van het kind Skanda-Agnikumāra — zoo is dit ten opzichte van de manlijke godheid in de groep van Kertek ook ten duidelijkste geschied en wel door den aard der voornaamste door hem gevoerde attributen. Deze zijn, zooals reeds bij de beschrijving vermeld, rechts de *drietand*, symbool van het driepuntige offervuur (Agni triçikha) en links de *kruik*, symbool van het daarin verborgen somavocht. Deze attributen symboliseeren bij uitstek den officieerenden priester en overdrachtelijk den ontsteker van de spiritueele vlam, van het licht der Leer. De drager dier emblemen is de *Guru*.

Is de afgebeelde, met de hooge, aan de rookpluimen van het offervuur, aan Agni kapardin ontleende haartressen getooide Guru nu een vorm van Awalokiteçwara of van Çiwa?

Zonder twijfel moet de keuze wel vallen op Awalokiteçwara, want Çiwa wordt als Guru, op Java zoowel als in Indië, geheel anders afgebeeld.

In *Indië* verschijnt Çiwa als Prediker der Leer, als Inwijder in de yoga-geheimenissen in de gedaante van de Dakṣiṇāmūrti d.i. als een jonge baardelooze god met hoogen haardos, die onder zijn gewone emblemen eveneens de attributen van de officieerenden priester voert, n.l. een rozekrans, een vlammentoorts, een bundel kuça-gras of een somakruik (amṛtaghaṭa), terwijl een zijner voorhanden in een wijsheids-mudrā gehouden wordt. Hij wordt gewoonlijk omgeven door gebaarde ṛṣis, terwijl onder zijn troonzetel vaak een hertenpaar wordt aangetroffen, als om zijn prediking in een woud te symboliseeren.

De *Javaansche* Guru heeft bovendien ook nog de *gedaante* van den priester-asceet. Voor een vergelijking zijn de afbeeldingen op plaat 158 van het Rapport van de Oudheidkundige Commissie van 1910 van twee beelden uit het Klatensche zeer leerzaam. Links staat de gebaarde, dikbuikige, onvruchtbare, menschelijke

[1]) Vers 82 der Lokeçwaraçataka." II (l'enseignement de Lokeçwara) est comme la foudre . . . . , comme l'éclat lunaire . . . . et comme le soleil dissipant les ténèbres.

[2]) Voor Skanda vergelijk noot § 1 pag. 4.

Çiwa-guru (hier slechts met een rozekrans en een waterkruik afgebeeld, doch elders vaak genoeg nog een drietand naast zich hebbend) en rechts de slanke en jeugdige *buddhistische* Guru in de goddelijke gedaante van den Boddhisattwa, met drietand en soma-kruik in de handen. Door dezen Lokeçwara de attributen in de handen te doen voeren van den bedienaar van de offervlam zonder hem evenwel diens gedaante te geven, wordt in hem, evenals dit in de Dakṣiṇāmūrti geschiedt, meer het karakter van den *spiritueelen* ontsteker der offervlam, van den Verlichter, tot uitdrukking gebracht.

Op Java is de Guru-vereering al zeer verbreid geweest, hetgeen blijken kan uit de overtalrijke, aldaar aangetroffen Guru-beelden, zoowel van den çiwaïtischen als van den buddhistischen Bhaṭāra. De overdreven veneratie voor den Guru, den tweeden vader van den leerling, die nog hooger vereerd moest worden dan de eigen vader, was reeds oud in Indië, doch is ook op Java steeds meer op de spits gedreven. Men vergelijke slechts de verzen 33-38 van den Sang Hyang Kamahāyānan Mantranāya[1]), waar de Guru wordt gelijkgesteld met de verzamelde Buddha's en voor wien men leven en familie veil moet hebben. Het steeds abstracter wordende Bhāgavatisme was oorzaak dat de concrete incarnaties van de godheid meer op den voorgrond traden. Als vanzelf kwam toen wel het meest voor een vereering in aanmerking de incarnatie van de godheid in den priester-godsdienst leeraar, vooral op Java, waar de Leer van buiten was ingevoerd. Docetistisch werd deze mensch echter weder tot godheid verheven, evenals dit met Çākyamuni het geval was, toen Hij de Buddhagod werd. De çaiwa-guru groeide op Java aldus uit tot den Çiwa-guru en verkreeg de gedaante van Bṛhaspati, den vergoddelijkten Chef aller Ṛṣis, den Guru aller Goden. Niet lang daarna werd natuurlijk de aardsche leeraar weer de afschaduwing van dien dewa-guru!

Het oudere Javaansche buddhisme, tot welks pantheon het godenpaar van Kertek heeft behoord, zal nog wel verschil hebben gemaakt tusschen den *manuṣi-* en den *dewa*-guru, evenals het siddhāntisme, waaraan het zooveel heeft ontleend, dit deed. Daar verschijnt de manuṣiguru voor de oningewijden, wier zielen nog met de drie mala's (āṇava, maya en karma) zijn behept, terwijl aan de reeds gedeeltelijk ingewijden, wien nog slechts twee mala's (āṇava en karma) aankleven, de dewaguru verschijnt, d. i. de godheid in de gedaante van den Maheçwara met zijn Çakti Umā. Den volledig ingewijden, hoewel nog niet geheel verlosten, bij wie alleen nog maar het oer-mala (āṇavamala) te overwinnen valt, vertoont de Oppergod zich als de Sadāçiwa met zijn Icchāçakti Manonmaṇī.

Voor het equivalente stelsel van het oudere buddhisme van Java moge worden verwezen naar het reeds aangehaalde opstel over den Tjandi Mendut (vgl. de tabel tegenover pag. 534 aldaar). Ook daarin vinden wij een Maheçwara terug; deze is er steeds een vorm van Lokeçwara. Zijn emanatie — dit is niet anders dan de spiritueele zoon, het vaderskind, waaraan de çakti geen deel heeft — is de

[1]) Z. d. Morg. Deutshen Gesellsch. Bd. 67 Speijer, Ein Altjavanischer Katechismus.

Çuddhawidyā, „welke tattwa meer uitsluitend Wijsheid ten toon spreidt en der menschenziel de eerste kennis der Leer bijbrengt, noodzakelijk voor hare vrijmaking uit den Samsāra.“ [1]) Deze Çuddhawidyā wordt in het oudere buddhisme van Java gewoonlijk niet als afzonderlijke godheid voorgesteld; in de brons van Kertek is die emanatie — en terecht — in het Juweel, waarmede immers de Verlossingsleer wordt vergeleken, tot uitdrukking gebracht, in het Juweel van het Zuivere Weten, dat zich voor de novicen eerst gaat ontvouwen in Brahmā, Çiwa en Wiṣṇu! Echter ook weer niet direct in hun ware verschijningsvormen, doch eerst in hun „openbaringsgedaanten"! Dit zijn er *vijf* n. l. de vijf elementen: één voor den hoogste van het drietal en telkens twee voor elk der beide andere; zoo leert ten minste het siddhāntisme en ook het buddhisme, waaraan de Sang Hyang Kamahāyānikan de meeste zijner leerstellingen heeft ontleend. Akāça is het openbaringslichaam van Çiwa, vuur en wind van Wiṣṇu en water en aarde van Brahmā. [2]) Het zijn vermoedelijk deze vijf ontvouwingen van het drietal dat de Çuddhawidyā vormt, welke op de brons van Kertek in de vijf op den troon aangegeven lotussen worden gesymboliseerd; de grootste lotus midden vóór het Juweel, de openbaring van den hoogste van het drietal in dit systeem en de lotusparen vóór elk der godheden, de ontvouwingen van de beide andere leden.

In het stelsel van den Mendut was de buddhistische Maheçwara Gagaṇagañja geheeten; welken naam de Maheçwara van Kertek draagt is onbekend. Het Agni-karakter dat aan dezen Lokeçwara is toegekend doet vermoeden, dat wij hier te doen hebben met de oud-buddhistische, aan Maitreya geadapteerde gedaante van hem, waaruit de tantristen later Amoghapāça hebben gevormd, die immers een geheel overeenkomstig karakter bezit. [3]) Zijn Tārā is dan ook vermoedelijk een vorm van de groene Tārā, van Çyāmatārā.

Voor de bronzen beeldgroep van Kertek moge het bovenstaande hebben aannemelijk gemaakt, dat wij daarin moeten zien een voorstelling van den *buddhistischen Maheçwara* met zijn *Tārā* en met hun spiritueel kind, de *Çuddhawidyā*, in den vorm van een vlammend Juweel tusschen hen in.

Deze Lokeçwara verspreidt met zijn Helpster, „die de incarnatie is van de macht om de geheele menschheid te redden" en »die zich manifesteert als het onvergelijkelijke medelijden zelve" [4]) naar alle richtingen zijn pogingen om te arbeiden aan de verlossing van alle schepselen en doet dit „en retroussant les pans de son vêtement“ [5]), welk kleed vermoedelijk daarom op Java bij alle dergelijke Lokeçwara- en Tārā-beelden met het flonkerende verlossings-symbool is bezaaid.

---

[1]) Vgl. De Tjandi Mendut pag. 533.
[2]) Vgl. S. H. K. uitgave Kats 1910 pag. 181/182.
[3]) De Tj. Mendut pag. 556.
[4]) Vers 99 der Lokeçwaraçataka, waar Tārā zelfs de „Guru des Gurus en ce monde" wordt geheeten.
[5]) Vers 75 der Lokeçwaraçataka; Verg. ook vers 90: „Votre vêtement d'une seule pièce .... cet écrin des ornements qui éclipse les parures de toutes les créatures...."

OUDHEDEN TE DJAMBI. I

DOOR

T. ADAM.

(Met 13 foto's.)

Zooals de geschiedenis van Djambi ons leert behoorde dit vroeger tot een groot Hindoerijk, Malayu of Malayoer, genaamd.

Van waar de Hindoes kwamen, wanneer dit rijk gesticht werd, wie de heerschers geweest zijn, niets is ons daarvan tot op heden bekend. (Op een der 4 Makara's van Solok staat het jaartal 968.) Er zijn geen inscripties of geschriften gevonden die eenig licht in deze duisternis kunnen verspreiden.

Slechts resten van baksteenen gebouwen en eenige beelden toonen ons de aanwezigheid van Hindoes in het Djambische.

Volgens verhalen der bevolking zijn de Hindoes te Oedjoeng Djaboeng geland, en hebben zij zich aldaar aanvankelijk gevestigd. Later verhuisden zij van de kust naar Kampong Kandis. In een latere periode verhuisden zij naar Kompeh en nog later weer naar Moeara Djambi.

Dat de Hindoes zich oorspronkelijk aan de kust vestigden en later hun zetel meer en meer naar het binnenland verplaatsten, is wel aan te nemen, maar dat te Oedjoeng Djaboeng, Kandis en Kompeh tot op heden niets is gevonden, wat de aanwezigheid van Hindoes in ouden tijd bevestigt, geeft wel te denken. Het is echter niet onmogelijk, dat de ruïnes en overgebleven beelden gedurende de vele honderden van jaren geheel begraven werden onder zand en modder, want de zeer lage kuststreek staat gedurende de Westmoesson zeer dikwijls onder water.

Mijne informaties in deze kuststreken bleven geheel zonder succes, wel vond ik te Moeara Djambi het volgende:

Ten N. O. ongeveer 400 Meter van het laatste huis van het dorp zijn de resten van een gebouw, heden nog „stanoh" geheeten (foto No. 1) De baksteenen zijn rood en van zeer verschillende afmetingen; kalk of ander bindmateriaal is niet te vinden, de steenen liggen geheel los op of naast elkander.

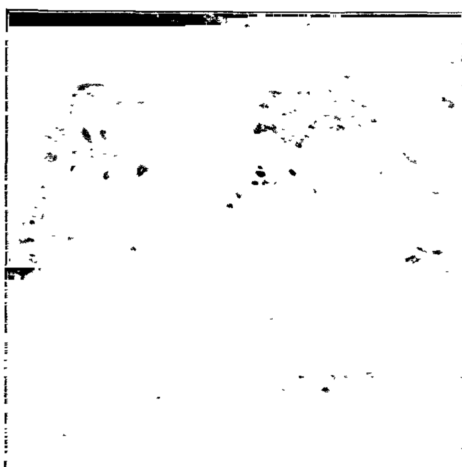
In de ruïnes D en E bevinden zich 4 graven.

Verscheidene Hindoebeelden werden vroeger (1906) weggehaald door Resident Helferich. Vermoedelijk behooren daartoe No. 9 en 10 voor het Residentiekantoor ter hoofdplaats Djambi. De twee nog overgebleven steenen (foto's 2 en 4) werden op mijn verzoek door de bevolking zelve naar den oever der Batang Hari gesleept, teneinde later naar Djambi overgebracht te worden. Aan mijn daartoe strekkend verzoek wil echter Resident Petri eerst dan gevolg geven, wanneer na een onderzoek van bestuurszijde blijkt, dat hiertegen van de zijde der bevolking geen bezwaren (bijgeloof) bestaan.

Deze twee steenen worden „Batoe Tjatoer" genoemd, hetgeen beteekent „schaakfiguren".

1

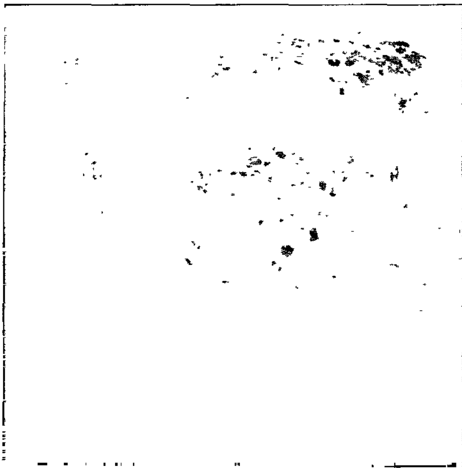
2

3

1. Baksteenen ruïne te Moeara Djambi.

2 en 3. Geornamenteerde steenen, gevonden in de buurt van Moeara Djambi. No. 2 lag bij de ruïne

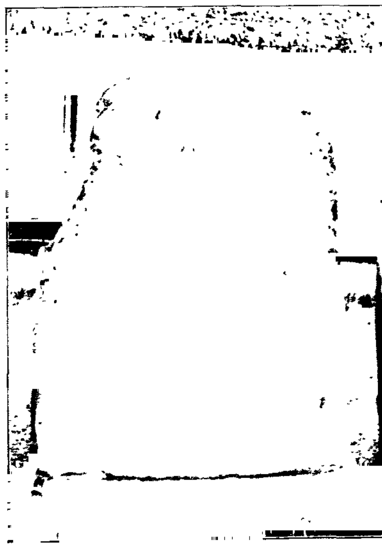
4

5

6

7

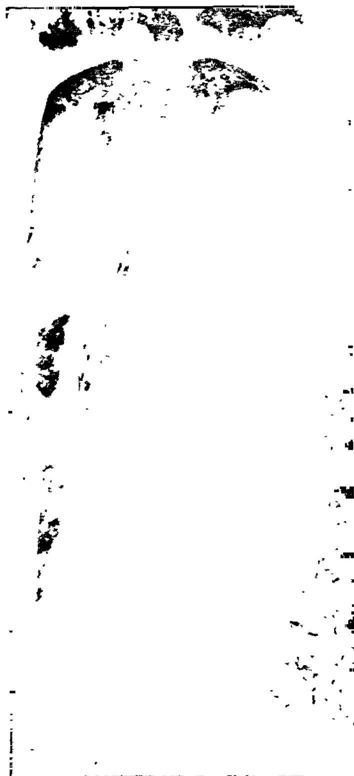
8

4. Steen met lotusblad ornament, gevonden bij de ruine te Moeara Djambi

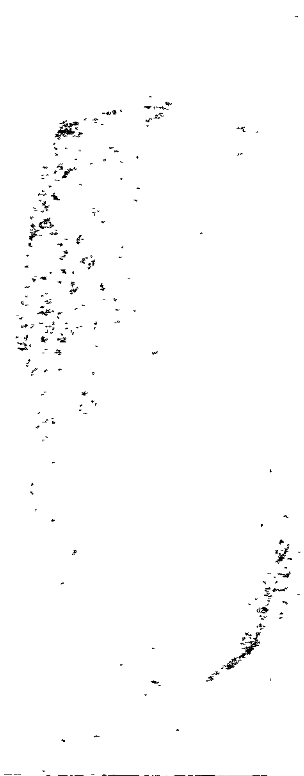
5. Nandi.

6. Makara

7 en 8 Buddhistische beelden, thans alle op het erf der kazerne te Djambi.

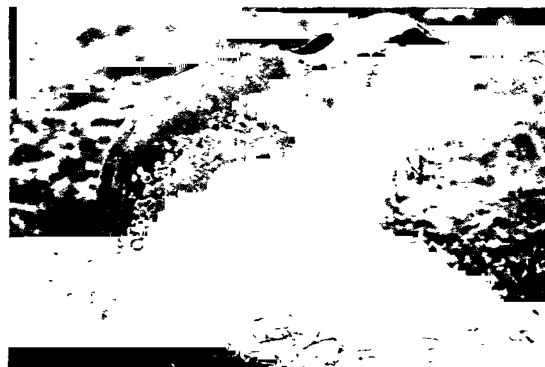

9

10

11

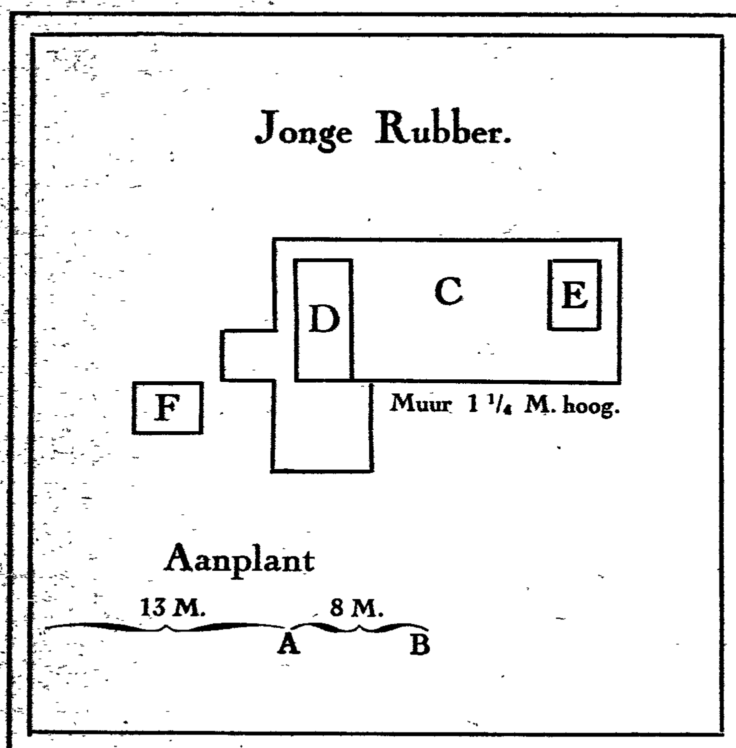

12

13

9 en 10. Beelden van Moeara Djambi, thans te Djambi.
11. Een dèr olifanten van Doesoen Petjinaān.
12. Dagob, Doesoen Kampong Baroe.
13. Olifant, thans te Djambi.

A. Steen, foto No. 2.
B. „ , „ „ 4.
C. Ruïne „Stanoh."
D. Terras 1/2 M. hoog.
E. „ 1/4 „ „

Schets plattegrond Tempel „Stanoh"
te Moeara Djambi.

In het werk getiteld „Midden-Sumatra Expeditie" is echter reeds opgemerkt, dat hier de beteekenis die het woord „tjatoer" heeft in het Kawi moet genomen worden: „de vier steenen".

In het dorp Moeara Djambi ligt een steen bijna gelijk aan die, welke gereproduceerd is op foto No. 3. Daar de bevolking deze steen echter veel schijnt te gebruiken om er parangs op te slijpen, is er van het oorspronkelijke lotusmotief niet veel overgebleven.

Verder vond ik in N. W. richting een steen (vide foto No. 3) die grootendeels onder een doekoeboom begraven lag. De bevolking was echter behulpzaam genoeg de steen geheel te bevrijden en tevens naar het dorp aan den oever te sleepen.

Op een afstand van ongeveer een Kilometer ten Westen van Moeara Djambi bevindt zich een vrij groot complex bosch; hier heeft ongetwijfeld een nog grooter gebouw dan de „Stanoh" gestaan. Het wordt nog heden door de bevolking „tjandi" of „goenoeng perak" genoemd.[1]) In het midden van deze ruïne is een circa 12 Meter hooge heuvel, dicht bedekt met roode baksteenen. Op den top is een gat, dat volgens de bevolking zoo diep was, dat men den bodem niet kon zien; nu is dit gat echter geheel gedempt. Aan deze ruïne is een legende verbonden, die men kan vinden in het boven genoemde werk „Midden-Sumatra Expeditie" Ie deel Ie gedeelte, folio 245.

[1]) No. 140 van de „Voorloopige lijst van Oudheden in de Buitenbezittingen". (Oudheidk. Verslag 1914. Bijlage T.)

Het in hetzelfde werk beschreven Hindoebeeld „de kop van een kip voorstellend" moet reeds lang geleden naar het Museum te Batavia overgebracht zijn [1]); het door den auteur van hetzelfde werk beschreven beeld „nandi" is vermoedelijk identiek aan het beeld dat ik op het erf der kazerne van de Gewapende politie vond (foto No. 5).

Nog verder westwaarts, weer een half uur loopen, is een puinhoop van baksteenen van dezelfde soort als die van „Stanoh" en „Tjandi" (Goenoeng Perak), welke door de bevolking „Kedaton" (Kraton?) genoemd wordt. Hier trof ik ook een steen aan als foto No. 2 toont, echter is het lotusmotief er niet op te zien. (42 × 69 cM.) Ook bij deze ruïne is in het midden een circa 15 Meter hooge heuvel. Enkele loopgraven er om heen vertoonen nog resten der oude muren.

Bij het inwinnen van informaties omtrent deze overblijfselen bleek, dat er nog een tweede Goenoeng Perak moest zijn. Na een wandeling van een half uur in Westelijke richting, langs den oever van de „Djambi Ketjil" bleek ook hier een baksteenen puinhoop met resten van muren en een vrij hoog middenstuk te zijn.

Er zijn dus in het geheel vier ruïnes te vinden:

A. De Stanoh
B. De Tjandi of Goenoeng Perak
C. De Kedaton
D. De Goenoeng Perak

welke ruïnes allen op onderlinge afstanden van een half uur loopen zijn gelegen.

In de „Midden Sumatra Expeditie" (I.l. fol. 245.) wordt bij de beschrijving van de ruïne (sub B. zie boven) echter abusievelijk opgemerkt, dat de baksteenen „dezelfde afmeting" hebben, waarmede ik mij niet kan vereenigen; juist de nogal zeer verschillende vormen zijn opvallend.

Op den rechteroever der Batanghari — tegenover Moeara Djambi — ligt ook nog een steen, een Meter lang en een halven Meter breed, doch er zijn niet de minste aanwijzingen, dat dit een Hindoebeeld geweest is. Het is daarom echter niet onmogelijk dat bij nader onderzoek in de buurt van deze steen, wel andere steenen van beteekenis gevonden kunnen worden.

Dicht bij de Hoofdplaats Djambi, juist buiten de kotta (ten Oosten) en wel direct naast den hoofdweg ligt een door de bevolking heilig verklaarde begraafplaats. Ook hier zijn vele baksteenen overblijfselen tot een Meter diepte. Ook langs een bijna drogen zijtak van de Batanghari, oostelijk buiten de kotta zijn verscheidene puinhoopen van baksteenen. Aangezien echter bekend is, dat de Sultanskraton te Djambi gebouwd werd van baksteenen, grootendeels afkomstig van de Hindoeruïnes van Moeara Djambi, zoo schijnt mij ook de conclusie, dat ter hoofdplaats Djambi gebouwen der Hindoes geweest zijn, nogal voorbarig.

Ter Hoofdplaatse zelf [2]) staan voor het Residentiekantoor twee gebroken beelden (No. 9 en 10) die, volgens verhalen van de bevolking, afkomstig zijn van Moeara Djambi.

---

[1]) Uit de lit. blijkt nergens, dat dit het geval is geweest, in de collectie is een dergelijk beeld niet aanwezig. M. A. M.

[2]) Voorloopige lijst No. 137.

Voor het Magistraatskantoor staat de Leeuw (of Olifant) No. 13, die eveneens van Moeara Djambi overgebracht werd[1]). Op het erf der Kazerne staan vier beelden:

No. 5 de bovenvermelde Nandi — stier van Shiwa — welke jammer genoeg nog steeds gebruikt wordt door de Gewapende Politie om klewangs erop te slijpen[2]). Verder een „Makara" (foto No. 6) welk beeld van boven eveneens door klewangslijpen zwaar beschadigd is. Dit beeld is geheel gelijk aan de 4 steenen door Dr. Neeb beschreven en gefotografeerd. (Deze steenen zijn echter reeds jaren geleden naar het Museum te Batavia overgebracht. Inv. No. 4397 — 4400). No. 7 een zwaar beschadigd Boeddhabeeld, en No. 8 een eveneens zwaar beschadigde figuur.

Te Doessoen Kampong Baroe, ongeveer een Kilometer bewesten het Militaire Kampement, staat voor het huis van Hadjie Maäris een fraaie steen, de Batoe Lontjeng, de Klok. (foto No. 12) [3])Bij dit huis vond ik ongeveer drie kubieke Meter baksteenen, die zeer veel op die te Moeara Djambi geleken. Bij onderzoek vond ik in de buurt van genoemd huis, in het jonge bosch, een vrij groote oppervlakte bezaaid met zulke steenen. Wij weten niet of deze steenen de restanten zijn van een op die plaats gestaan hebbend Hindoebouwwerk, of dat die steenen afkomstig zijn van andere Hindoeruïnes en derwaarts getransporteerd werden voor den bouw van de Sultanskratons.

Te Doessoen Petjinaän bij het huis van wijlen Pangeran Wiro Kesoemo is nog aanwezig een der twee „Batoe Babi" (olifant) (foto No. 11.) beschreven door Dr. Neeb[4]). De andere moet naar Batavia overgebracht zijn. [5])

Meer kon ik in de afdeeling Djambi niet vinden.

In de Toengkalstreken te Taman Radjah gaan verhalen van een machtigen Hindoe „Radjah Gaga" die een wonderschoone dochter had. Een Siameesch vorst kwam de hand dezer dochter vragen, maar werd afgewezen. Hierover verontwaardigd kwam hij met een groot leger en voerde oorlog tegen Gaga, die bij Taman Radjah groote bentengs bouwde, waarvan de overblijfselen nu nog te zien zijn. Gaga moest terugtrekken en bood opnieuw weerstand bij Doessoen Moedo, waar eveneens nog ruïnes van bentengs te zien zijn. De vorst van Siam was echter ook hier de overwinnaar en trok verder tot Merloeng, waar Gaga sneuvelde. Zijn graf ligt op de plaats waar heden de Passangrahan staat. Ik ben op al deze plaatsen geweest, kon echter niet het minste vinden, dat aanleiding kon geven, bovenvermeld verhaal van den vorst Gaga als waar aan te nemen. Bij Taman Radjah werden mij twee steenen getoond, die op een „Hindoegraf" stonden. Beide waren echter zoodanig beschadigd, dat ik niet durf beweren dat men hier inderdaad met Hindoesteenen te doen heeft. Het „graf" werd geopend, twee Meter breed en meer dan twee Meter diep, er werd echter niet het minste gevonden.

---

[1]) Waarschijnlijk is de schrijver hier verkeerd ingelicht en is dit één van de twee olifanten van Doessoen Petjinaän (zie beneden).

[2]) Aan mijn verzoek dit te verbieden is intusschen door Resident Petri welwillend voldaan.

[3]) Voorloopige lijst No. 138.

[4]) Voorloopige lijst No. 139.

[5]) Verg. noot 1. In het Museum te Batavia is geen exemplaar aanwezig. M. A. M.

